

16+

Литературайин Табасаран

ЖУРНАЛ КЪЮБ ВАЗЛИК САБАН УДУБЧИВУРУ

4
2020
июль-август

Литературайин Табасаран

РЕСПУБЛИКАЙИН ЛИТЕРАТУРАЙИННА ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВА ЖЯМЯАБТЛУГЪДИННА ПОЛИТИКАЙИН ЖУРНАЛ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Учредитель:

Министерство
информатизации, связи
и массовых коммуникаций
Республики Дагестан

Журнал издавался 1949-1991 гг.
Издание восстановлено с 2019 г.

4
2020

июль – август

Государственное
бюджетное учреждение
Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”»

КІУЛАР:

ПОЭЗИЯ

Аьбдусалам Асланов. Уткан шикил ву
йиз бици ватандин. *Шигъар* 4

Тпагъир Мирзакеримов. «Бахт
гъабгунза». *Шигъар*..... 19

Гъяжимягъямед Гъяжиев. «Саб цигъна
шубуб мудур». *Махъв*..... 24

Табасаран чІалназ илтІикІу эсерар

Янка Купала. Сонетар..... 43

Иван Голубничий. «Дердлу малайик».
(*Китабдиан*) 53

Максимилиан Волошин. «Урусат имдар.
Диди чав гъубгну» 54

Бийке Кулунчакова. «Инсанар а дерин
нивкІуъ» 57

ПРОЗА

Аьбдулмажид Рашидов. «Ккун хъувалихъ
хъугъ». *Повесть* 60

КІУЛИН РЕДАКТОР

М.М. Аьгьмедов

**«ЛИТЕРАТУРАЙИН
ТАБАСАРАН»**

журналин редактор

С. Кьасумова

**РЕДАКЦИЈАЙИН
КОЛЛЕГИЯ**

Аь. Аьбдурягьманов

Аь. Аьшурбеков

Э. Аьшурбегова

Ш. Дашдемиров

Ш. Жамалиева

Аь. Кьурбанов

М. Кьурбанов

С. Кьуребегова

К. Маллаев

Ю.Муртузалиев

Г. Уьмарова

Ш.Шагьмарданов

ЛИТЕРАТУРАЙИН КРИТИКА

ТАРИХ

ЧІАЛ

Аьбдулмажид Кьурбанов. Мялим,
журналист, шаир, жямьяьтлугь кас 92

Мягьямед Гьясанов. Табасаран чІалнан
сабни китаб 94

ТЕЛЕФОНДИН НУМРИЙИР:

КІулин редактор: 67-16-31.

Редактор: 8 (963-375-19-45),

e-mail: sefijatkasimova@mail.ru

Бухгалтерия: 67-18-75

Типография: ООО «Издательство «Феникс-пресс»
Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр. Петра I, 61

ЛИТЕРАТУРАЙИН ТАБАСАРАН №4 2020 г.

На табасаранском языке

Выход в свет 17.08.2020 г. Тираж 319 экз.

Заказ № 598. Цена свободная.

*Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов
“Соколенок” и “Литературный Дагестан”».*

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, д. 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Поэзия

*Фукъан ярхла ашра узу,
Йиз к'ваъ айиз гъарган учву –
Багъри йиз гъул, халкъ йиз масан,
Уъмрин булагъ – Табасаран.*

Абдусалам Асланов

Абдусалам АСЛАНОВ

Абдулжелил Мягьямедович Асланов (литературайин псевдоним Абдусалам) 1950-пи йисан Табасаран райондин Цухдигъ гъулаъ бабкан гъахъну. Багъри гъулаъ 1965-пи йисан 8-пи класс ккудубкІну, Дербентдин педучилищейиъ урхуз учІвру. 1969-пи йисан думу заан аьгъювалариинди ккудубкІуру. 1969-1971-пи йисари Совет Армияйиъ эскервалин гъуллугъ тамам апІбан къяляхъ, сифте Хючнаарин, хъасин Курккарин къялан мектебдиъ мялимди лихури гъахъну. Аь. Аслановди Ставрополдин пединститутдин тарихдинна-филологияйин факультетдиъра заочно гъурхну. 1982-пи йисланмина Цухдигъарин къялан мектебдиъ тарихдин мялимди лихура.

Шибъар дикІуз Абдусалам Асланов Дербентдин педучилищейиъ урхурайигантІан хъюгъну. Дугъан яратмиш`валиъ эдеблувалин, ватанпервервалин темъири, бицІидариз вуйи эсерари ахю йишв дибисна.

Урусатдин Федерацияйин уьмуни образованиейин Лайикълугъуллугъчи, Президентдин грантдин сагъиб (2008-пи йис), заан категорияйин мялим Абдусалам Асланов 2010-пи йисланмина Урусатдин Федерацияйин журналистарин Союздин членра ву.

ТАБАСАРАНДИЗ ГЪАЧ

**Уткан шикил ву йиз бицІи ватандин:
Саб тереф багълар ву, тму тереф – дагълар,
Ахмиш шула мирккси мичІли булагъар –
Хялижв йихъ йиз багъри Табасарандиз.**

**Шубар ухшар ву дагъдин жейранариз,
Икрам вуйиз дурад гъахи бабариз.
Ккилигури а йиз юрднаъ хялариз –
Къан мапІан, хялижв йихъ Табасарандиз.**

Убери а гъарзлан шид Хянгъярин нирин,
Утканвалин къадар адар гъа дидин.
Женнет рябкьюз ккундуш увуз жилиин,
Хялижв йихъ йиз багъри Табасарандиз.

Къужник гъулахъ хъайи гъяд табиаьтдин,
Тарихдин шагъид вуйи ч'вурд Жвул`арин,
Хустиларин Дюрхъ ву зурба аьламат –
Къан мап'ан, хялижв йихъ Табасарандиз.

ИХЪ АЪДАТАР

Ахъуз ужудар аъдатар,
Дурар уърхюб теклиф вуйиз.
Уърхюри кІваъ бабан гафар,
Бахтлу ву хъуб метлеб вуйиз.

Салам тувну, хялижв гъиган,
Гъюрмат апІин, шлубкъан увхъан.
Уълин тики, саб гъурд къилан
Ва ачухъ маш – аъдат магъа.

Ахъюдарин мажлиснаъ хъуб
БицІидар гъич зат ухшар дар,
Хъа дурарин гаф гъадабтІуб –
Дициб аъдат ухъуз адар.

Аба-баб гъяспи ккадарди,
Бабан багахъ папрус зигуб,
Адашихъди ички убхъуб –
Ухъухъ айи аъдат дарки.

Эгер гъулаъ салам гъабхъиш,
Пашман шулу ихъ гъуландар.
Минди – аълхъюб, тинди – ишуб,
Хъугъ, ухъухъ айи аъдат дар.

Ихъ чІалнаъ айи гафар дар
«Люблю» я «айлавлю» гафар.
Пак мюгъюббат айи юкІвар
Аъдат ву шули бахтлудар.

Яв багахъна ахъюр гъиган,
Гъудужвури йихъ гъа вердиш.
Дустди мидисан хулиган,
Гъякъ адми хъуз йихъ чалашмиш

БАГЪРИ ЮРДАРИЗ КАГЪАЗ

Гъурабатдиан йиз гафар
Хъади тІирхай, лизи луфар.
Жандиъ айи дердер-фикрар
БицІи миллетдихъна хъуркъай.

Фукъан ярхла ашра узу,
Йиз кІваъ айиз гьарган учву –
Багъри йиз гьул, халкъ йиз масан,
Уьмрин булагъ – Табасаран.

Таблик кайи цигъар-марччар,
Учвуз узхъан мани салам.
Йиз кІван мурад, йиз Цухдигъ гьул,
Узхъан аьхю салам увуз.

Баркаван къаби мяхъюн гьар,
Яв сирникк йиз гьушу йигъар,
Ярихъди гьийитІу йикърар
КІваъ имияв? Узхъан салам.

«РухъатІ» дерив жабгъурай нир,
Узуз жил`ин вартІан ккуни,
БикІураза увкан шиир,
Узхъан салам къабул апІин.

Кюгъне булагъ, яв гъабгъу шид,
Ич сюгъбатнан ялгъуз шагъид,
Бува ккебгъруб уьмрин шибритІ,
Дердназ дарман, увуз салам.

«КІетдин кІул» ву гьулан ухшар,
Чру гьалавси, уткан хярар...
Дадлу йимиш, вичар-жихрар –
Гьулан девлет, учвуз салам.

Цухдигъ шуран пак халачи
Ухшар ву кюкйирин гьюлиз,
Учвра ухшар ву жейрандиз,
Салам увуз, йиз багъри чи.

Жан йиз Ватан, йиз багъри жил,
Гъи духъну аза ичв йисир,
Аьжал гьюра, хъубкъра аьхир,
Аьхир хъайиз, узхъан салам.

Я Аллагъ, йиз тямгъ хъайиз:
Жандихъан рюгъ жара хъайиз,
Гъайих узу йиз ватандиз,
Хъа гъаь узу аьхиратдиз.

БАБАН ЗЕГЪМЕТ

Эй, фагъумсуз кас, уву фикир апІин,
Лиг, баб имиди, дугъаз гъюрмат апІин.
Бабу гъизигу зегъмет гъархиш уву,
Валлагъ, аьхиратдихъ, хъугъ, мягърум шулву.

Нагагъ увхъан гъабхъундарш гъюрмат апІуз,
Баб сагъди миди, дугъаз ужуб гаф пуз,
Тпагъру мапІан, дуаь зир`ят апІуз,
Гъарган гъязурди гъуз баб рази ктауз.

Баб! АйкІан учвтІан гирами гаф!
Багъалу вухъуз, вушра учв шубуб гъярф.
Увуз му уткан аку дюн`я тувбаз
Икрам апІин, гиран макадапІан бабаз.

УрчІуб вазли бабу чан фуниъ дюрхну,
Шубуд йисан чан мухрикан никк тувну.
Габанси яв къяляхъ гъарган баб гъахъну,
Ликри хъайиз, уву чан униъ гъюрхну.

Уву фукъан гъапІишра бабаз гъюрмат,
Дубхну тувишра саб миллиард манат,
Гъич магъархан, лиг, вуйиз увуз миннат –
Ктипуз даршул бабан зегъметнан къимат.

Велед, мапІан бабан назук юкІв кабаб,
Читинвалариъ ахъган, агурва баб.
Агъю йибхъ, валлагъ, даршул дердназ кабаб,
Эгер гъапІиш багъри бабан жан хараб.

Ахъю духъну, уву яв хал ккебгъиган,
Жара жвуван риш духну хулаъ аъган,
Миккиван бабу гъизигу зегъмет ликрикк,
Лиг гъа, мииливан дугъан кІваин миркк.

Ярхла мапІан бабхъан чан ккуни хутлар,
Гъит жан-юкІв апІри ва алдагъри хабар.
Йисариккъан хъади гъач гъулаз дурар,
Рякъюз улариз чан багъдин йимишар.

Киву багъ азари ккапІуз мигъибтан,
Яв абин васият жил`ин мидипан.
Баб ужагъдиъ сарна-сарди мигъитан,
Яв хпирихъди удучІвну шагъриз мягъян.

АКУ ДЮН'Я ДИПНУ ГЪЯРАЙИ ДАДА

Адар узуз увутан багъа адми,
Уьмур фана гъапва велед бадали.
Зегьмет зигбу имдарив аман жандиь,
Аку дюн'я дипну гъярайи дада.

Гъамус уву фукъан гъапшифра дердер.
Уьмур шулаяв йигълан-йигъаз бетер.
Къабивали улупура чан тегьер,
Аку дюн'я дипну гъярайи дада.

Узу бицпир вуйиган, шуйва къябахь,
Мухрикан никк туври, гагь дисну хабахь.
Гъагъи узри ипна гъи яв жандиь дахь,
Аку дюн'я дипну гъярайи дада.

Къабивал шул гъарсар инсандиз юлдаш,
Хил алдабгъдар, вушра дада, я адаш.
Диди бисурдар узу тувру дашбаш,
Аку дюн'я дипну гъярайи дада.

Аьхир иман априяв сар Аллагъди,
Женнетдин ракнар дугъу увуз арцири.
Уьмур гъубшнияв сар Аллагъ кьваинди,
Аку дюн'я дипну гъярайи дада.

ДЯВДИН ШАГЪДАРИЗ

Гъялак дубхъна, жакъвси кьефсиз, гъи юкІв йиз,
Бабан чІалниинди кьюб гаф пуз ккундиз:
«Дяви» гаф гъебхъган, жандиъ абхъриз зиз,
Дявдин шагъдариз шиир бахш вуйиз.

Дяви фу ву? Зав`ан ахърайи бомбар,
Даргъурайи хулар, гъулар ва шагърар.
Дяви фу ву? Ургурайи мягъсулар,
Мархълихъси, гюлдихъ гъахънайи инсанар.

«Дяви» кІуру гафну гъибикъну дюн`я,
Фашистар`ин халкъди алапІну нянат.
Миллионариинди инсанари
Дявдиъ жанар дивну ухъ бадали...

Васият гъапІну дурарикан сари,
Аку дюн`я дипну гъярайи эскри:
«Чивидари рякъюхъ узуз накъв диври,
Накъвдин гъвандиъ шикил ибтри ва бикІри:

«Икрам апІин му жигъил эскрин накъвдиз,
Дагълу намус аъйибнаъ идрибтуруиз».

ФИКИР АПИНА, ЭЙ ИНСАН

Фикир апІина, эй инсан,
Хъайиб ву варидихъ аъжал.
ХъапІри аку уъмриъ девран,
Аьхиратдин гъархунвуз хал.

Дюн`я йизуб вуйиз кІури,
Гъарган кІваъ пул, девлет ади,
Закур йигъан жаваб вуди
Фу пидива Мягъшар гюндиъ?

Лазим дар душваъ пул, девлет,
Ибадатвал гъапІнуш, гъелбет,
Аллагъдин рякъ хъапІнуш уву,
Гъязур дапІна увуз женнет.

Писвализ ву гъахънуш шерик,
Ккитдива ахю балайикк,

Марцишнаъ хьидар малаик,
Пай хьибдив жегьеннедин цѝик.

Хялар вухъа дюн'яйиъ му,
Дуфну ахъа саб муддатдиз.
Инсан, гъаци дюн'я дипну,
Гъягъиди, ав, аьхиратдиз.

Апѝурва гъалйирстар хулар,
Гъяятдиъ – багъа машинар,
Кѝваълан гъаъну абйир-бабар,
Фикриъ шул яв гъузуз гъарган.

Гъуншдихъди зигурва гъюжат,
Намус-гъир`ят хьимдарди зат.
Яв мал-девлет хьибди барбатѝ.
Аьхирин йигъ улубкъиган.

Сар шад шул, гъачѝиган инсан,
Ккадабхъну кѝури дугъан хал.
Кѝваълан магъапѝан увура
Дициб йигъ хъайиб увухъра.

Ляхниъ, гъуллугънаъ айиган,
Касибриз илзигури шуйва.
Аьзряилиз жан тувруган,
Аллагъ кѝваинра хурува.

Тувурдарва фикир аьжлиз,
Ибтунва яв гардандиъ гъагъ.
Гъабхруган яв майит накъвдиз,
Алиб ву ув`ин 5 метр агъ.

МИЦИР МАЛЛА ГЪАЗ ВУ, АЛЛАГЪ?

Гъулан малла вуза кѝури,
Жямяаьт инжиг апѝури,
Ад бадали намус туври –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Кѝурайиб ву халкъдиз чан саб,
Хъа апѝру ляхин ву жараб,
Ккунир гъарган якъран кабаб –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Жигъилар дугъахъ хъугърадар.
Аьхиратдихъан чаз гучдар,
Бухча-хунча дарш рази дар –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Абад дубхъна дугъаз дюн'я,
Дугъан кIваълан дубшна ччвур яв,
Чан гъуншдиз ккун апIрур бала –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Циб пул тувиш, апIрур ву агъ,
Лицуру, вуза кIури шагъ,
КучIал дапIну, кIурур валлагъ –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Дин дигиш`валарик кипрур,
Адру чIуру аьдат ипрур,
Футнай`инди ара бикърур –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Бурж апIури, хпир гъюлягъ шул,
Фици вушра, уч дапIну пул,
ГъапIу гъаж дарапIур къабул –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Агъя кIури урхуз хъуб цар,
Дугъаз ягъ, я намус имдар,
Хъа тямгънан къадар адар –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Бухара бачукI ал кIул`ин,
Ва илдибIна дидлан чру цIил.
Аьлхърур гъариб инсандиин –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

Тпиг апIуруш, ча кIуру пул,
АбцIуз шуладар дугъан ул.
Халкъдин улихъ – аьмалдар сул –
Мицир малла гъаз ву, Аллагъ?

ГЪЯЙДРАН БАХТ

Гюнназ бабаз аии сар бай,
Ччвурра вуйи дугъан Гъяйдар.
Бабу кІуру: «Аг увуз тай,
Вахт дубхънаяв апІуз сумчар».

Гъулан шубар къабул дарди,
Шагъриз гъуш бай, дустра хъади.
Швушв агури, вазра гъябгъюр,
Риш гъидихъну учвТІан ахъюр.

Дуфну гъулаз, кІуру бали:
«ВартІан уткан вуйиз Телли,
Гъузидарза думу дарди,
Сумчар хъибди му базариъ».

Гюнназ бабу, дапІну буржар,
ГъапІну балин ахъю сумчар.
Бабра гъахъи гизаф рази,
КІури, хулаъ кюмек гъабхъниз.

Мюгътал ву баб, гъяркъган тІубар,
Газарсдар ву али шибар,
Палат алибра гъисаб дар –
Гъяйдар мугъ`ин духъна гъяйран.

Телефон шул хъивну ибахъ,
Йигъ-йишв – дивандиин дахъ, дахъ.
Душманси ву маларин ахъв,
Гъяйдар хъа охранси гъвалахъ.

Гъюдохюр саб хъубан палат,
Жибдиъ ккунду агъзур манат.

АпІдар зат хизандиз хураг,
Магазин а кІури гјулаъ.

Гюзгю лап ккуниб ву швушваз,
Ярхи йигъди деъну шулу,
Йивури рангар чан машназ,
Хъугъай, министрси лицуру.

Къаби сижар шул маларигъ,
Чаппна мургул гъя хиларигъ,
Эрг'вал йивуз мажал адар,
Швушван «кІукІу» духъна Гъяйдар.

– Гъудужв, жан швушв, ляхнар апІин,
Ихъ маларин панзар апІин,
Къабивалин язухъ апІин,
Ярхи йигъар дахъну шулин?

– Шагъриан гъафунза гъулаз,
Му яв касиб, аъжуз хулаз.
Ляхнар апІин йип яв Гъяйдраз,
Прекрати ... базарить, Гунназ!

– Жан бабан, йиз гъясрат Гъяйдар!
Фициб шулу му ихъ мадар?
Дилихди тувру йишв адар,
Айиб саб пенсиятІан дар.

Хъа Гъяйдру кІуру хъял кади:
«УдучІвну гъягъюрча шагъриз.
АпІуз шулдар гъулаъ мадар,
Теллира ув`ин рази дар!»

Магъа ихъ баяриз мисал:
Бабан жафа гъапІну кІваълан,
Баб гатІахъну, хпирин канчІар
ДисубтІан усалвал адар.

БРИГАДИР КЪУРБАН-АЪЛИ

Бригадир ву Къурбан-Аъли,
Гъюкум ада мугъан хилиъ.
Миннат апІур цухдигъари,
Ляхниз баяр гъайих кІури.

Рякъюъ учІвна мялим Аъли,
Аълаф, рузи абгуз кІури.
Гьерхунза. КІур, жаваб вуди:
«Шагъриз гъягъюрза хялижвди».

СатІи хьиган юлдшар вари,
Сифте вуди хьюгъю Аъли:
«Яш вуди хьпаз асас вуди,
Ццира хьидиза бригадир».

Кабинетдин арццну раккнар,
Хъади гъафи чан дуст баяр.
Директориз аьгъю гъашдар,
Итнайиган гъизил силбар.

Цциб вахтналан, аьгъю хьиган,
Уруслира мугъаз пиган:
«Бригадир ву Къурбан-Аъли»,
Мугъан жандиз мани гъабхьи.

Хьюгъю ляхнихъ мурар вари,
Лембе дивуз лап туз гъайиб.
Саб тонн лембе ва тонн рузи
Тувур кІури, гъахьи рази.

ГвачІнин сяаьт йирхъубдиан
Тап хябяхъдин урчІвубдизкъан,
Амси ва ригъ али йигъан
Зат сикин шулдар ляхникан.

Баярин шул Аълдиз язухъ,
Бегъем дипІну даруган тухъ:
«Гъяпу-чапур абшвай артухъ,
Ккабхъну миди, кадабгъай къукъ».

Хьюгъру абшвуз хутт, арфани,
Мишмиш, жвугъри – ккабхъуб вари.
Вичар хуру, ахъну сумкиъ,
Хьюгъру уржуз дурар фуниъ...

Гъамци гъягъюри чан «сейриз»,
Къурбан-Аълдин ву сумчІур йис.
Гьерхуриз кІур: «Чара дариз,
ГъапІхъа, гъамциб мадар вуйиз».

АБХЮ ДУХТИР

Цухдигъарин гъулаъ абхъна гъи гъарай,
Абхю духтир дуфна кѠури гъи гъулаз.
Варибдикан абгъя, вардиз хъа дарман,
Сагъ шулу инсан, хъуркъайиз чпин хулаз.

Дуфна думу гъунна гъул`ан, ярхлаан,
Ччвур ву Гюлхахум, риш Гъялимат бабан.
Гъюри а десте-дестеди магъа хпар,
Ханягъмеддин хал дапѠна стационар.

Магъа хъюгъю «духтир», абщну турбин къикъ,
Сагъ апѠуз Масандин Саржийин йикъ.
Адабгъну арайиз серный кислота,
УцѠру йишв`ин дармнин чѠапн илипура.

– Абгъ апѠин, чу, шулашра лап абзият,
Албагура, учѠвру шулаш, гъякъикъят.
Кислотайи апѠуру гъабрар-зийнар –
«Сагъ» апѠури а гъамци ич гъулан хпар.

Варди тувра «хирургдиз» пулар, атѠнар:
«ЦѠийи духтир» дар думукъан тямгъкар.
– Гъафир дарза уч апѠузди девлет-пул,
КучѠал апѠуруш, адабхъри йиз сагъ ул!

СЕЧКИЧЙИРИЗ

Жаргъури, хулазди учІвру Аъли,
Чан адашдиз цІийи хабар хъади:
Уч духъна мистахъ гъуландар вари,
Гъаму мартдиъ сечкйир шулу кІури.

Вакил гъиди гъулаз багарихъди,
Ихъ аьгъвалатдикан аьгъю апІуз.
Кандидат гъюру, кІур, садни мартдиъ,
Чан программайихъди таниш апІуз.

Уцугарин Маснан ву, кІур, мирас,
Дагъустандиъ гужли ад айи кас...
Шадвалин «инчІ» дуфна Маснан машназ,
Депутатдин мандат туврайси чаз:

«Ички убхърудариз – булди арагъ,
Ккундуш хю, дарш набататарин ягъ.
Рякъяр-гъядар иливуру ухди,
Штун булагъарра шул гъарсаб мягълиъ.

Трансформатор? Думу, гафра дарди,
Сечкйирихъан йиз мирасди хибди.
Сес тув дугъхъанди, пул бис дишлади,
Иншаллагъ, шул думу депутатди...»

ЧІаьн дарин халкъдиз апІуб кучІал?
Фу дапІнура, ккундувуз бисуз чІал.
Гъаз хъиршнаву, тухъ даршлу инсан?
Гъялак вува ич кІваз апІуз зиян.

ГЪУЛАНДАРИЗ ИХЪ СИР ТУВНУ...

Гъуландариз ихъ сир тувну,
Мюгълюббатнак цІа кипунва.
Узу касиб бай ву дупну,
Бизнесмен Аьлдиз гъушунва.

Узу гъюри гъабкІу жилгъа,
Гъалагъан заз гъивну, гъебква.
Ухъу гъапи ширин гафар
Ликрин кІанакк гъаз ккивунва?

Яв дердери туври аьзаб,
Йиз назук юкIв дубхьна кабаб.
Хабар дарин увуз яраб?
ГъаIва йиз жан бегъем хараб.

Гъяркъган уву, бисуриз чIал,
ГукIни шулиз гъа назук жан.
Лицурва аIури фурсар,
Айиз кIури девлет-пулар.

Сейир аIру кюкйирин хяр
Магъа рижун зазу ккапIну.
Увхъан гъубхъу булагъдин шид
Жигъил жандиз агъу гъабхъну.

Я жан Аллагъ, ебхъа йиз сес,
Дерднаъ гъитуб даринхъа бес?
Фициб шул йиз жандиъ гъевес
Ккунир адру уьмриъ ялгъуз?

Имдар, яр, йиз жандиъ аман,
Му йиз дердназ имдар дарман.
Мюгъюббатну гъубгу йиз жан,
Кум алдарди, гъабхъи бирган.

Тагъир МИРЗАКЕРИМОВ

БАБАН ЮКІВ

Ужуб фу аш дюн'айиъ, хъуб веледиз
Метлеб вуди либцури шул бабан юкІв.
ЧІуруб дарибшри кІури дугъан жандиз,
Веледихъди убгури шул бабан юкІв.

Бабаз чан юкІв адабгъишра дар гъайиф,
Шулуш ужуб дидкан багъри веледиз.
Иццури чав духъну ашра лап зяиф,
Гъаразнаъ шул баб сагъ'валин веледдин.

КуркІну ккунду ригъдин нулар чан балик,
Ибшри кІури дугъан кІул'ин акувал.
Дерд – хажалат дарибшри гъич ихъ бабак.
Гъайиф дарин дугъаз рябкъюз чІурувал.

Бабаз ккунду дюн'яра дубхъну ислягъ,
Веледра чан вуди гъарган архаин.
Ав, бабари уьбхюра уьмур ислягъ,
Веледариз дярябкъюз дяви хаин.

БАХТ ГЪАБГУНЗА

Уьмри кцІахунзу бегъем,
Дагъдин нири
Гъван фици кцІабхуруш.
Аьгъ гъапунза,
Гъванди фици
Чан юкІв ижми апІуруш.

Ккадапунза рякъ читин,
Фици нири
Чан рякъ ккадапІуруш.
Гъибихъундарзуз гъякъ,
Амма дигиш гъапІундарза
Йиз юруш.

Гъзигунза зегъмет,
Фици зимзру
думу зигури гъахънуш,
Гъахъундарзу бизар,
Йисар гъягъбахъ
Йиз ляхин гъабхъунзуз хуш.

Гъабхъниз уъмриъ гъюжат,
Фици дагъдин микІлахъди
Думу шулуш,

ГъаІнушра вахтну къюжал,
Гъабхъундариз гъянаъ
ЮкІв табдил ва буш.

Уъмур ккабалгунза,
Фици сумчриз
Ккабалгуруш хунча.
Уъмриъ бахт гъабгунза,
Вушра уъмур
Улдубгу гъузгъун дайча.

АБГЪЮ ИБШРИ

УчІруб вуйиз
Туврайи гаф,
Азуз къастар,
Гъярза улихъ.
Абгъю ибшри,
АпІдарза инсаф
Душмниз гъаних.
Ватан багъри
Вуйиб узуз
Лап гирами
Абгъю ибшри
Душмниз гъаних.
Ватан – йиз баб
Гъахи бабхъан
Дарзуз жара.

Адар жараб
Дидиз вуйиб
Барабар.
Гъубхъси шараб,
Йиз жандиъ
Цай убгура,
АпІури зарб,
Гюлди
Гюлле убкура.
Багъри вузуз,
Веледарси,
Йиз Ватан,
Якъин, шаксуз,
Тувурза дидихъ
Йиз жан.

АБЖАЛ

КчІибхурва инсандик ади пис ният,
Абгъю дарапІди гъич дугъан хасият,
Вахт тувдарва касдиз апІуз васият,
ИлтІишнашра дугъ’ин вари вилаят.

Гъисабнаъ адар’яв инсанвалин сес,
Къаст ади гъюрва бисуз мухриъ нефес.
Инсафсус нефс ади гъаз гъюрва, абжал
Ужуб апІуз гъаз тувдарва цІиб мажал?

ГЪАЛИБВАЛ

Гъушну магъа хьуцІурна ургудни йис
Терг дапІну ихъ Ватандиан душман пис.
Дяви ккудубкІу йигъ – шадвалин мажлис–
Аьлхъюб, ишуб хъади гъафну Гъалибвал.

Уву ярхла шулайган, душну йисар,
Халкъдиз артухъ багъа шула ва масан,
КІваиин апІури жанар туву касар,
Вари халкъар лигим шула, Гъалибвал.

Совет халкъари гъапІну душман дартмиш,
Ифи тувну, гъапІну уву гъазанмиш,
Йигълан-йигъаз уьлке шула безетмиш,
Уву гъафи йигъ кІваъ ади, Гъалибвал.

Гъалибвал! Пагъ, дарин фукъан дерин гаф,
ЮкІвра капІруб вардик, апІруб жанар саф,
Совет халкъдиз гъахъну дердер лап гизаф,
Дердериз дарманси гъафи Гъалибвал.

Деъну фикир апІруган увкан хулаъ,
КІваиин шулу имдрудар багъри гъулаъ,
Имдар кІури дурар шадвалин пайнаъ,
Ич кІваъ вари уьрхюрача, Гъалибвал.

БИЦІИДАР ЙИСАРИН ДЯВДИН

Аку дюн'я гизаф мучІу
Гъабхъний вардариз му хъадну.
Гъаних фашистар алархъну,
Ватан убгуз хъюбгъган адлу.

Игитар ву баяр, шубар
Ва бицІидар дявдин вахтнан,
Дявдин дердну гъургну бабар,
Веледаркан адру хабар.

Аьгъ дапІну гаш ва аьхълушин,
Дибрихъди чпиз мани ахин,
Хилиъ бисну яракъ дявдин
Дийигъну мухриъ пис душмнин.

Гизаф гъахъну баяр–шубар
Дявдиъ дивдар жигъил жанар.
Гъузди дурар гъарган кІваин,
БицІидар йисарин дявдин.

ДЕРККУЧИМИР

Гюзел вуди ккабалгнаи сад йигъан
Дагъларихъан за гъаши дифар гизаф.
Гъялак духъну, ипну сес, гъарай-фигъан,
Завар ккеркуз хъюгъю, дарапІди инсаф.

Йивури цІа, зарбди жаргъуйи дифар,
Заварихъди гъитрайи апІуз гъарай.
Жанлу аьлам, гъитну апІурай гафар,
Жин шулайи. МикІлу тІурчвуйи гъарар.

Жил’ина ахъуз хъюгъю мархълин селлер,
Хиял шулу – удубзура шид гвар’ан.
КІван сикинвал дудубгну вари эллер
Лигура табиаьтдиз хуларин унчІвхъан.

Мархъ илцибхъси, ригъ ктІибгъну дифарккан,
ДерккучІимир дийибгъну йиз уларихъ.
Зав’ин диди илипну гъяд саб уткан,
Гъядлан гъушси, уьмур бахтну абцІру ихъ.

БУЛ АЛАФ

Хъубкъна магъа уч апІру вахт алаф бул,
Зигну зегъмет, дарпи варди аран, гъул,
Малдарари адабгъну кІулиз чпин гаф –
Уч гъапІну ихъ мал – къарайиз бул алаф.

Мяишатдин жавабдар кас директор,
Гъязур апІин уклар йивуз трактор!
Гъарсар гъуллугъчи, гъибтну чан кантор,
УдучІври чюлиз, уч апІуз бул алаф.

Тешкиллувал гъар йигъан апІру ляхнин
Асиллу ву кІулин фикрилан дерин.
Лазим алат гъязур ву биргадирин,
Вахтниинди уч апІурхъа бул алаф.

Жигъил живанар! Ипай мяълийин сес,
Капри зегъметчйирик шадвалин гъевес.
Гъадагъну хилиз варди кьюршна дергес,
Зегъмет зигурхъа, уч апуз бул алаф.

Хъадан ляхниъ бицир, къабир дарпиди
Иштирак йихъ, ляхин ккудубкруз тяди.
Гъиву укра уч дапну лап марциди,
Дивурхъа ихъ мал-къарайиз бул алаф.

Бязи кагъал инсанар тIагъру апру
Ярхла шулу ляхнарихъан чаз дару,
Гъач яв пай кив. Гъапурва хулаъ дахъну?
Уч апурухъа мал-къарайиз бул алаф.

БИЦИ РАСИМ

Лицурайи бици Расим
Шад гъахънийи гъибихъган сим,
Шулушра, шулдаршра лазим,
Гъадабгънийи Расимди сим.

Жаргъур думу тяди хулаз
Дих апури къаби бабаз,
Апур бабкан дишла тIалаб,
КIвакра кади ахю гъалаб,
Машин ктапруз симракан чан,
Чавра рулихъ хъади уткан.

Машиндихъ хъюгъна бабна хтул:
Магъа гергми иливну рул.
Алдадабгъди диш рякълан ул,
Хъапруз машин гъялак ву хтул.

Бици Расим вуй гизаф шад,
Баб дугъан вуй ахю устад,
Халачйирин ай дугъан ад,
Агъюр вуйи зегъметнан дад.

Фу ву бабаз ктапуб машин,
Агъюган чаз гъарсаб ляхин.

Гьжимягьямед Гьжиев

САБ ЦИГЪНА ШУБУБ МУДУР
(Табасаран халкъдин махъвнан бинайшин алди)

1

Гъахъну-хъундар саб гъулаъ,
Чаин ччвур али Ургъа,
Уьмур гъапри гъазмайиъ,
Касибвалиъ, дарвалиъ
Хпирна жилир саб гъялнаъ,
Цигъ уьбхюри чпин хянаъ.
Къаби, зяиф агълари,
Аършдихъна илтИкури,
Ккун апIуйи уьмриз ризкъ,
Аьхирихъна гъяйиз къиртI.
Цигъру къаби агълариз
(КIурайиб кучIал дариз)
Къуб чIеве тувуйи никк.
Къабидари бицIи ккикк
ИпIуйи, гъубжуб дерник,
Кубкри жвиллиди никкдик.

Цигърахъ хъай шубуб мудур:
КIаруб, ЦIаруб ва Лизиб,
Рягъюри, апIру судур –
Хъайидар хас`ят дарциб.
Мудрар тахсиркрар апIуз
Дурус шулдарда ухъуз.
Дурар давди рягъюрдар,
Гашлуди гъузру мудрар:
Бабан никк гъубкIурдаи
Хизандиз, хър кас айи.

Бабу чан цигь ккебтиган,
Никк артухь ккудубзиган,
Мудрариз гъубзуйи циб,
Цигьра вуйи лап бициб.
Гъузруган фун адрабциди
Веледар гьарган гашди
Цигьраз, гьелбет, дерд шуйи,
Швнуб-саб фикир кIваз гъюйи...
Цигь удубчIвуйи чIурдиз,
Гъябгъюйи яркур-кюлиз,
КIваин алди къабидар
Ва бици багъри мудрар.
Чан хяб никкди абцайиз,
Думу чIурди гъубзуйи
Ва хябяхь улубкъайиз,
Цигь гъулазра хъубкъуйи.
Тувган къабидариз никк,
Хявди гъубзруб вуйи тIинкI.
Мудрариз гашди гъубзру,
Дурар, ттархьну, ишуру:
«Гъаз тувурва гаш учуз,
Баб, хъана никк ккундучуз.!!».
Цигьбабаз шулу гиран,
Гъивганси чаз кур бюгътан...
Амма гъаври гъуз шулу:
Мудрар, ав, гашди гъузру.

2

Йигъарикан сад йигъан,
Цигь ййлагъдиз гъубшиган,
Мудрари, дапIну гаф саб,
Рякъюк кивру ликар сагъ.
УдучIвну бици «муг`ан»,
Гъягъюру ярхлаз гъулхъан...
«Ме-э, ме-э» апIури,
Чпин Цигьбабахь расури,
Лицуру яркврагъ мудрар,
Хъа баб рякъюри адар...
Аьхир, саб гъарикк ягъли,
Гъудуркъу кюлар али,
Рякъюру дурариз цигь,
ИпIури чру укI ищи.
«Ме-э, ме-э» апIури,
Мудрар шадди жаргъуру.
Ушвнигъ чру укI чIвубкъури,
Цигьру кIул за апIуру.

«Гъаз гъафунчва, гъарзакрар,
Йиз ккуни аъзиз баяр?
Магъа, никкди хяв абцІну,
Йиз ликарик жвар кипну,
Гъязур шули айза гъюз
Учвуз мани никк тувуз», –
КІуру цІигъру мудрариз,
Чан ккуни веледариз.
«Уву, баб, сабпи ражну,
Амиди яв хяв абцІну,
Къабидар тухъ апІурва,
Хъасин учухъна гъюрва.
Учу, фунар адрацІди,
Гъитурва гъарган гашди.
Мици рази шулдарча...
Учу увухъди гъюрча,
Уву гъябгъруган чІурдиз,
Никк уч апІуз яв хявдиз.
Сифте учу апІин тухъ,
Хъасин, никк дапІну артухъ,
Тув яв хулан эйсйириз,
Яв къюци агъалйириз», –
КІуру мудрари цІигъраз,
Чпи гъахи багъри бабаз.
Рябкъюру бабаз гъи гъял
Му чан мудрарин къягъял.
Мудрари дивра шартІар...
Агъдарин фукъан гафар!..
Бабу му гъарин сирникк
Тувру чан мудрариз никк.

Хъа либцури-либцури,
Гъюдли мурцІар ктитІури,
УбчІвру цІигъ рякъюъ гъулаз,
Эйсйирин касиб хулаз.
Дидин къяляхъди мудрар
Гъюру, апІури мурмрар.
Гъюри-гъюри ярквраъди,
Алдахъуру майдандиз.
Майдандин саб терефнаъ,
Жилгъайихъан цІиб ярхла,
Ади ригъдин акв машнаъ,
Рябкъюр мудрариз гъазма.
Мудрарикан саб, кІубниб,
Диш шул абццнайи раккниз.
Му гъазма вуйи ичІиб...

Фикир гъюр мудрин кІулиз:
«Мушваъ гъахъиш яшамиш,
Хъибди ужуб яшайиш!».
Ахтармиш гъапІу мудри –
Ракнар, унчІвар ву ижми.
Хъана, илбицну чан ул,
Мудур инандирмиш шул.
Думу гъубшу бабахъна
Ва чан тму гъардшарихъна.
Бабу, дийибгъну сирникк,
Туврайи мудрариз никк.
Мудри, дубшну багахъна,
КІур дадаин ибахъна:
«Дада, саб теклиф айиз,
Къабул апІин му гаф йиз.
Гъягъюрдархъа зат гъулаз,
Къунцарин касиб хулаз.
Душваъ гъар йигъан гашди
Гъузурча, фун адрабІди,
Хъасин гъулан хуйири
ГучІ тувурчуз, рагури,
УчІру аьмпар апІури,
Арчларихъди жаргъури.
Гъузурхъа гъаму хулаъ,
Шулхъа ярквраъ яшамиш.
Шарайтар а мушваъ
АпІурушра яшайиш».
«Дици шулдарда, йиз бай,
Машана женжларин тай,
Къаби агъалйир аьжуз
АпІуз ккундарзуз узуз.
Дурари, мудур зяиф,
ДарапІди къувват гъяйиф,
Гъюбхну чпин ришси узу,
Дюн`йиз гъяйиз учву.
Узхъан гъи шулдарзухъан
ГатІахъуз абйир-бавар.
Ярхла шулдарза учвхъан –
Учву вучва йиз баяр», –
КІуру цІигъру баяриз,
Дурар тІаъри гъазмайиз, –
Узу, тухъ дапІну эйсйир,
АпІури пучІу сейир,
Хътакурза ичв далдайиз.
Узу учвухъна гъяйиз
Ракк саризра маабцнай,

Хулаъ сесер мапІанай.
Ярквраъ сулар, жанаврар
Ва жара гьацдар нахшрар
Гизаф шулу лицури,
ИпІрубдиз хюрч апІури.
Эгер арциш му раккнар,
Шулчва нахшрариз ганар», –
Дупну, Цигъбаб гьябгьюру,
Ва гьулаз думу хьубкьру.
Хьубкьубси багъри гьулаз,
Цигъ гьябгьюру чпин хяназ,
«Ме-э, ме-э» апІури,
Хулан эйсйир агури.
Арчлин хяннаъ къабидар
Деънайи, ккилигури.
Ялгъузди гьяфиган цигъ,
КІулиз фикрар гьюр дарци,
ЮкІвар шулу сикинсуз,
КІури: «Дурар гьяфундар,
ГьахънийкІан бендйир бахтсуз,
Наан гьушнийкІан мудрар?», –
Гьерхру багъри цигърахъан,
Гьудужвну, деънай йишвлан.
«Дурарин дерд мапІанай
Учву, йиз абйир-бавар.
Зат сикинсуз махъанай,
Мюгъкам йишваъ а мудрар.
Гьи сабпи ражну дурар,
Ярквраз гьушдар, улдугну,
Хьасин узу гьидихъну.
Узу гьяркъиган дурар,
Кьимат адру йиз баяр,
Рази духъну къадарсуз,
Хьюгъну шадвал`ан ергуз.
Вуйиган азгар гьавйир,
Хуб гьажаргъну шулугъчйир!
Бизар гьахънийи дурар,
Ухьуз багъалу мудрар.
Ярквраъ айи гьазмайиъ,
Мюгъкам вуйи далдайиъ
ТІаъну, гьяфунза, дурар,
Йиз гьянан гьялал паяр.
Ярквраъ ашра дурариз,
Ихъ зиреклу мудрариз,
ХатІа адар, йиз эйсйир,
Йиз кІюгъли бабар-абйир», –

КѲуру ихъ дирбаш цѲигъру,
Гъахъиган дурар шаклу.
ЦѲигъбабан му гафари
Сикинвал хур юкѲвариз.
Бабу, хулазди душну,
Гаран диг хъади дуфну,
Хъюгъру бицѲи цѲигъ кѲибтуз,
Хъавдиан никк удубзуз.
«Зугъ– зигъ, зугъ– зигъ» апѲури,
Бабу мукъмар йивури,
Ккудубзурайиган никк,
Аъшкъ кубчѲвну ихъ абайик:
Йивуру шаду мукъмар,
Хъа гафар аъгъю шулдар.
Дугъу дъюйир апѲури
Ихъ ЦѲигъбаз ахъиди...
Бабу чав ккудубзу никк
Кубзру хъибгъу шурпайик,
Хъа, гъазниъ убзну ифрин,
Иливуру аржлиин.
РибѲуру гъабхъиган шурпа,
Кубзну дидик саб мурга,
Бисуру бабу саб кѲиф.
Адабгъну дид`ан нитѲиф,
Никк кайи шурпа убзру
Ва абайихъна тувру.
Хъасин, чазра адабѲвну,
Гъужайин багахъ деъру.
ИпѲуру иштагъ кади
Къабидари къюбрѲеди.
ЦѲигъ, ккудубкъну шафникк шаркѲ,
Дубхънайиганси чав гъаркѲ,
ДепѲна гъужйирин багахъ,
КабснѲу абайин гъвалак.
Думу фикрарик кабхъна,
Дидин кѲваъ мудрар ахъна.

Фици вушра, велѲедар,
Чан аъкъюлсуз бицѲидар,
Ярквраъ ялгъузди гъузна,
Хъа учв эйсйирихъ депѲна.
Мудрариз аъкъюл тувуз,
Кивну, фаракъат апѲуз
Багахъ сар ахъюр хъадар,
Гъайгъу зигру кас адар.
Мумкин ву, гъарзакрари,

Тамшир апІурча кІури,
Гъазмайиь сесер апІуз
Ва саб балайикк ккахъуз.
Циьб айин ярквраь нахшрар:
Сулар, чакълар, жанаврар?
Дубхъна Цигъбаб сикинсуз,
Ккун дубхъна баяр рякъюз.
Цигъру абйир-бабариз
Хабар тувру чан кІвакан.
Диди кІуру гъужйириз:
«Гиран мапІанай узкан;
Йиз веледар, ихъ мудрар,
Ярквраь гъузна ялгъузди,
Дурариз лигрур адар,
Гъузна кюмек адарди.
Гъягъюрза мудрарихъна,
Ихъ кІюгъли баярихъна.
Гъеле чру укІар ктитІуз
Дубгъну адар дурари.
Гъягъюрза йиз никк тувуз
Гаш дубхънайи мудрариз», –
Дупну, ихъ камаллу цигъ
Гъудубжвур чан йишвлан,
Ракк абциру ва, дапІну «цигъ»,
Думу удубчІвур хян ан.
Гъеле дубхънадар лавлан,
Ригъ улдубчІвнадар завлан.
МучІу хъайиз бегъемди,
Гъябгъюрушра явашди,
Узу хъубкъиди ярквраз,
Йиз баяр айи хулаз», –
КІури, цигъру явашди,
КтитІури укІар-кІажар,
Рякъ бисуру ярквразди.
ЧІурдиь саб дих-дикІ адар.
Аьхирихъна гъюрайи
Йигъ азгаруб ву, акуб.
УкІаригъ рахурайи
ЦІарцІрарин сес ву хушлуб.
Хярарин аку гъалвар
Кюкйири дапІна цІару.
Ттархъну гъюрайи мукъмар
Фукъан дарин гъяйбатлу!
Аку рангари хярар
ЮкІв шад апІуру цигъран.
Юрдарин жумартвали,

Душв`ан гъюрай шадвали
Ихь маргъяматлу цигъран,
Шубуб сагъ мудрин бабан,
Рюгназ ижмивал тувра
Ва умудлувал хура.
Гъамци Цигъбаб гъябгъюру,
Гъюдли уклар итлури,
Хявдиз никк уч аплури.
Лавлаз чав ярквраз хъубкьру.
Аьхир, думу рубкьру
Гъазма айи майдандиз,
Мудрариз дих аплуру:
«Абцай ичв ракк дадайиз».
...Мудрарин жаваб адар,
Я саб сес ебхурадар...
«Гъюдли уклар итлури,
Жилгъайиьди гъюруган,
Чан цлуху рижв тлубчвури,
Гъудубчлвнийи йиз улхъан
Фициб-вуш ярквран нахшир.
Клул за даплу, дилибгуб
Аплураза йиз тахсир», –
Фикрар аплуру цигъру,
Якьин фу дубхънаш аьгъдру...
«Яркур-кюлиь дибцину,
Тпяьмлу уклар дитлу,
Никкди йиз хябар ацлу,
Гъафунза, бизар дубхъну.
Йиз аьзизар, йиз баяр,
Йиз багъалу веледар!
Абцай, баб, дадайиз ракк,
Дигъназа раккнин тарнакк», –
Цигъру мяъли аплуру
Чан сесниинди ккуру.
Рукакк ккайи Жанавриз,
Гаш дубхъну айи кафтриз,
Ебхуру мяъли цигъран,
Мудрарин игит бабан.
Цигъран мяълийин гафар,
Аплури швнубан текрар,
Диди эзбер аплуру,
Мяъли бегъем дубгъуру.
Гъитиклнайи мудрариз
Бабан дих аьгъю шулу.
Ракк абцуз чпин дадайиз
Вари раккнихъна гъюру.

Баяри ракк абццуру –
Цигъбаб хулаъ убчѳуру.
Дадаин машназ варди
Мани тюмер апѳуру.
Гаш дубхъну айи мудрар
Цигъру чан хявдикк ккаъру.
Гъарубдиз тувру къадар
Ва гъарсабдин фун абцѳру.
Гафар-чѳалар апѳури,
Йигъну гъябкъюб ктибтури,
Бабу чан бицѳи мудрар,
Ахъю хъуз хъюгънай баяр,
(Йишв дубхъна), кивру ахуз,
Чпиз ицци нивкѳар апѳуз.
Цигъбабра дубхъна бизар,
Дидиз сикинвал адар,
Къюб хизан уьбхюрай мал
Гъарган чан ликар ин ал.
Цигъбабанра дарда жан
Рукъарикан дапѳнайиб –
Хил ктатури, кѳури «жан»,
Къабидари дюбхнайиб...
Ккитѳибкѳну, дабхъубси цѳигъ
Гъябгъюру нивкѳуз ицци.
Уьлчѳюкъну уччву улар,
Апѳуру ягъли «пуффар».
Нивкѳуъ цѳигъраз рякъюра
Хяр, мучѳу яркур ва гъул.
Ярквраз Жанвар жабгъура
Ва, тѳурим дибисну, Сул...
Аъжайиб нивкѳ гъябкъю цѳигъ
Уягъ шул нивкѳ ан дишла.
Мудраризра дапѳну дих,
Чав апѳуз хъюгъру ишлар:
«Йиз баяр, йиз веледар,
Чѳурдиъ уьмур хъапѳруб дар.
Ухъуз читинвал гъабхъиш,
Хатѳа-балайикк ккахъиш,
Мушваъ кюмек бихъурдар,
Хил бисру улмат адар.
Ярквраъ шули яшамиш,
Албагруб дар яшайиш,
Гъягъюрхъа багъри гъулаз,
Ихъ къабидарин хулаз.
Ярквраъ ахъуз къурхувал,
Кѳваъ гъарган сикинсузвал.

Учву гашди гьитдарза,
Фунар никкди ацIарза».
«Учуз кьунцарин хулаь
Яшамиш хьуз ккундарчуз.
Яйлагъариь ва ярквраь
Азадди хьуз ккундучуз.
Ижми силбар удучIвган,
Гьюдли укIар итIарча,
Хъа уву гъач кIурушра,
Учу гьулаз гьидарча», –
КIуру мудрари, ттархьну,
Цигъран улихь дийигъну.
Цигъ удубчIву майдандиз,
Ракк хъябкъ дупну ЦIарубдиз.
Акушин гъабхьибси чIат,
Энгелвал дарапIди зат,
УдубчIвуру цигъ чIурдиз,
Чру укI ипIуз яйлагъдиз.
Ригъ завуз удубчIвайиз,
Уч дапIну никк чан хявдиз,
Гьюру тек гъазмайихьна,
Мудрар айи хулахьна.
Дурар хъана даахна,
Ицци нивкIариз душна.
Дих апIуру мудрариз,
Чахъ хъебрехьру баяриз.
Раккник кIарчран кIакI кубсру
Ва чан мяъли апIуру:
«Йиз аьзизар, йиз баяр,
Йиз багъалу веледар,
Яркур-кюлиь дибицну,
ТIяьмлу укIар дитIну,
Никкди йиз хябра абцIну,
Гьюраза, бизар дубхьну.
АбцIай, баб, дадайиз ракк,
Дигъназа раккнин тарнакк».
Мудрариз аьгью шулу
Чпин дадайин сес ккуру.
Рукакк ккубчIвнай Жанавриз,
Гаш дубхьну айи кафтриз,
Ебхьуру мяъли цигъран
Мудрарин игит бабан.
Думу мяълийин гафар,
АпIури швнубан текрар,
Диди эзбер апIуру,
Мяъли бегъем дубгьуру...

Баяри абциру чпин ракк,
Цигъ убчѳуру гъазмайиз.
Хъа мудрар ккухъру цигъракк
Бегъем фунар ацѳайиз.
Цигъру кѳуру баяриз:
«Узу гъябгъюрза чюлиз.
Укѳар-кѳажар итѳури,
Булагъдин шид убхъури,
Хъявдиъ уч апѳурза никк.
Ижмиди раккин хъябкъну,
Тамам апѳинай ичв нивкѳ.
Узу, никкди хъяв абѳѳну,
Гъябгъюрза багъри гъулаз,
Абѳирин мани хулаз».
«Гъадагъ яв къаби къяртѳар,
Фукъан уърхюрва дурар?..», –
Кѳарубди бабаз кѳуру,
Имбу мудрари ттабхъру.
«Фукъан дарначва кискъис!
Ичв кѳваъ убчѳвнаки иблис!
Жумартвал адру юкѳвар!!!
Гъаз вучва – инсафсузар?
Мухрин къефсиъ ичв юкѳвар
Духънаки мичѳли гъванар!
Жумартвал ву кѳван девлет,
Къяляхъ гъюру берекет.
Учву ахъиш пис гъялнаъ,
Айиган къаби яшнаъ,
Агъдарчвуз фици шулуш
Ва учвуз фуж лигуруш.
Рягъимлу дархъиш учву,
Рягъим хъибдарда учвуз...
Никк тувну къабидариз,
Хътабкурза ичв гъазмайиз», –
Дупну, Цигъбаб гъябгъюру,
Кѳвак гъалабалугъ кади.
Кѳул илбицну, либгуру,
Гъянаъ хажалат ади.
Жандин гъялар нахушди
Вушра, яваш-явашди
Ярхла шул гъазмайихъан,
Мудрарин далдайихъан.
Дидин гевил чѳур гъапѳну
Чан багъри веледари.
Кѳваъ айиб диди гъапну
Фагъум адру мудрариз.

3

КкепІну айи Жанавар,
 Гаш дубхьну айи кафгар,
 ИтІуз чан ади къастар
 Ялгъуз духьнайи мудрар
 УдубчІвуру майдандиз,
 Багахъ шулу гъазмайиз.
 Раккнихъна дуфну, диди,
 Тямягъкар гаш Жанаври,
 Чан ацІу сесниинди
 АпІуру цІигъран мяъли:
 «Йиз аъзизар, йиз баяр,
 Йиз багъалу веледар,
 Яркур-кюлиъ дибицну,
 ТІяаьмлу укІар дитІну,
 Никкди йиз хябра абцІну,
 Гъюраза бизар дубхьну.
 Абцай, баб, дадайиз ракк,
 Дигъназа раккнин тарнакк».
 Мудрариз аьгъю шулу
 Дих чпин Цигъбабан даруб.
 Мудрари дидиз кІуру:
 «Бабан сес дарич ацІуб,
 Дургин йибхъ ич раккнихъан,
 БуцІу ниъ гъюру увхъан».
 Гъамус хъюбгъру Жанавар
 Алдатмиш апІуз мудрар:
 «Жан мудрар, аъзиз мудрар,
 Ракк абцайчва ичв бабаз.
 ГъитІган чиг али укІар,
 МичІал дубхьнайиз гъяназ.
 Гъаддиз, гъядябгънайиз сес,
 Духьну айиз ляхнар терс.
 Эгер учвуз ккунди вуш,
 Узхъан му удукъуруш,
 Ккуру сеснииндира
 Урхурза мяли цІигъран», –
 Дупну, гашу Жанаври
 Текрар апІуру мяъли.
 «Эгер уву баб вуш ич,
 КкитІигъ раккниккан хилар.
 Хиларихъ Цигъбабан ич
 Хъайич гъзилин кІуруар», –
 КІур мудрарикан сабди,
 ЮкІв тІубччури, гучІ кади.

Жанаври, багахь мухан
Швумар дагну, хиллан чан
Илдижну, ккитИгъуру
Ракниккан, улупуру:
«Магъа гъзилин кIуарар,
Дабалгнайдар йиз хилар.
Узу вуза ичв дада,
Ачмиш апIинай далда».
Алдатмиш шулу мудрар,
Цигъбабан ахмакъ баяр,
Ва мудрари ракк абцру –
Жанавар хулаъ абхъру.
Жанаври бицIи мудрар
ЧIивиди хъютIюкьюру
Ва, гатIахъури чIапIлар,
Чав ярквразди жабгъуру.

4

Гъамус, гъадабгъну хабар
Цигъракан, дубхънай сархуш,
Лигурхъа дидин гъялар
Фици шули аш нахуш.
Пис фелек гъисс апIури,
Гъябгъюру цIигъ дердлуди,
Хярар-ичIар хътирчури,
ЧIвубкъури укI, даккунди,
КтитIури дадсуз кIажар,
Урхъури даграрин штар,
Рякъ бисуру терефназ,
Гъахру, шаксузди, гъулаз...
Либцруган хярарий хам,
Цигъбабан кIваъ перишан,
НивкIу чахъна гъабхиб сан,
Буш хъуз хъюбгъру сарун, ав...
Амма цIигъраз гъябкъю нивкI
Бейхабарнан ву лишан.
Цигъран кIваъ абхънайи кин
ЮкIв убгруб ву, дугъридан...

Лисун шули, ихъ Цигъбаб,
АбцIну хяв никкди ицци,
Хъубкъуру багъри гъулаз,
Гъужийрин мани хулаз.
Гъелбет, къаби баб, аба
Ккилигурайи цIигъраз.
Гъуншйири мани баба

ХъадапІну айи хулаз,
Гъамусяаѳт дубжнайиб,
Дерникан кадабгънайиб.
Къабидарихъан думу
ИпІуз шули адайи:
Гал уьлин, дубжну имбу,
Цибкъну, чІвубкъуз шулдайи.
Цигъбаб гъябкъиган дурар,
Кюмексуз къаби агълар,
Кюллу рази гъахънийи,
Цигъраз икрам гъапІнийи.
Ахю баб, апІури «игъ»,
Гъушу хянназ, ккибтуз Цигъ.
Мани никкдик кубкнун уьл,
ИпІуру тухъ хъайиз ул.
Цигъраз дюьйир апІуру,
Мудрар фици вуш гъерхру.
КІван рягъимлували чан
Рюгъ шад апІуру цигъран.
Къабидар дапІну фаркъат,
Мюгъкам дапІну чпин такъат,
Цигъ удубчІвурун хул`ан
Ва ярхла шулу гъулхъан.
Завар алацІнун дифру,
Лисхъан йигъ амси гъабхъну.
МикІари мучІу амсар
Бегъем жил`ина хъаъра.
Мархъра хъади, гъугърумар,
Завар тІурччврусин, ахъра.
ИтІури укІар-кІажар,
Урхъури даграрин штар,
Цигъбаб, кІваан ибшури,
«Ме-э, ме-э» апІури,
Гъябгъюра мудрарихъна,
Багахъ шул гъазмайихъна.
Ракнарихъна рубкъайиз,
Швнуб-саб ражнун мудрариз
Цигъру апІуру текрар
Чан мяъли – жаваб адар.
Жара йигъари мудрар,
«Ме-э, ме-э» – рягъюри,
Шадди арццнун чпин раккнар,
Цигъбаб къабун апІуйи.
Гъи ишри-пишри адар,
Чиви шейънан сес имдар.
Гъалабалугъ кабхъун цигъ

Жабгъуру гъазмайихъна.
АпІуру мудрариз дих –
– Гъюрадар дадайихъна.
Гъазмайин улихъ раккин,
Гъидипну, дипна жил`ин.
Цигъбабу гъисс апІура
Мудрар Жанаври гъурхуб.
Гъамус чав чакна кІура:
«Аьгъязуз мудрар имдруб!..».
Дердну абцІнайи цигъру,
ДепІну гъазмайин улихъ,
КІуру ишлар язухъ шлу.

Рижв тІубччвурн, кавха Сул,
Багарихъ либцурайи,
Явашдиси багахъ шул
Цигъбабаз, ибшурайи.
«Гъаз ибшурва, гъунши цигъ,
Дубснун, апІури «и-игъ», и-игъ»?
Фу балайикк ккабхънаву?
Фу хажалат дубхънавуз?» –
Гъерхру сулу цигърахъан,
Дуфну айи ярхлаан.
«Фици дирибшиди гъубзру?
Фици сабур апІуру?
Уларин аквстар мудрар,
Гъарган зуз ккилигрудар,
Гъазмайиъ сабра имдар,
Раккра гъидипна, гъямдар!
Мудрар фти-вуш гъитІнушул,
Ясан хъаъну гъушнушул», –
КІуру дердну абцІнайи
Цигъбабу, ибшурайи, –
Кавха, увуз хабар аш,
Кюмек апІина, гъардаш...».
«...ГъитІну хъиди Жанаври,
Хюрчаз удубчІву кафтри.
Йизра чирккв, айи-адру,
Йиз кІваз гизаф багъалу,
Гъадму душманди гъипІниз,
ЮкІв дердну бегъем гъубгниз.
Фикир мапІан, аьзиз чи,
Абгурхъа душман Жанвар,
Инсафсуз къанлу кафтар.
Гъадабгъ тІурим, куриж, сиф,
Гъюдли бамбаг дидиъ ив.

Хъади думу бакришнар
Кивурхъа рякъюк ликар».
Сул улихъ, хъа цигъ къяляхъ
Гъибису дурари рякъ.
Саб гъар рякъюр юлдшариз,
Заргну кюлар завариз,
Дагъдин ямажнак кайи,
Алтарцу кюлар али.
Хифран му гъарикк дергру
Ва циб эрг'вал йивуру.
Му хифран ахю гъарккан,
Дидин алабхю кюлккан
Сулу ккадахю жуккум,
Йивну турмихъ рукъан ккум.
Гъязур гъабхьи жуккумиъ му,
Гукни дубхъну, эпру Сул,
Ва, ебхъруси Жанавриз,
Апуз хъюбгъру чан мяъли:
«Гъатму таблиъ фйир аш,
Лигайчва!
Гъаму таблиъ фйир аш,
Лигайчва!
Сивун кюлар рякъюразуз,
Лигайчва!
Галиъ марччар рякъюразуз,
Лигайчва!».
Алтарицу хифран гъарикк
Жуккумиъ ертурайи Сул
Ва Цигъ, дубснайи исикк,
Рякъюр Жанавриз ругъул.
«Марччар рякъюри азуз»
Кюру гафар къадарсуз
Къабул шулу Жанавриз,
Инсафеуз гашлу кафтриз.
Ахю хифран гъариккна
Жанаври рякъ бисуру,
Сулан, Цигъран багахъна
Кафтар жанавар гъюру.
Къанлу Жанавриз марччар
Рякъюз гизаф тмягъ шул.
Фу дерейиъ аш дураар,
Ккун гъабхъну алдатуз ул.
Жуккумиъ ертурай Сулаз
Хъюбгъру думу ккарабгуз:
«Либгуз ккундузуз гъулаз,
Дидин кевшенар рякъюз.

Саб-кьуб ражнукъан ертуз
Гъитайчва жуккмиъ узуз». «Увусир дарза писур,
Мина гъабч яртуз, гавур...», –
КІуру Сулу Жанавриз,
Инсафсуз залум кафтриз.
Сул жуккмиан эдепІу –
Жанавриз гъязур гъапІу.
Жанавар жуккмиъ эпІган
Ва думу ертуз хьюбгъган,
Сулу жуккум жанавриз
Хьипру гъарин кІакІариз.
Дюзаъ марччар рякьюри,
Ктабгъура кафтри незет.
Зарбди чан жуккум хьипри,
Ярхи апІура мюгълет.
Кюл дюз апІурза дупну,
Сулу гъадабгъу куриж.
Яваши гъаригъ гъюбчІвну,
Куржи гъадабтІу тІурим.
Жуккмиъ айи жанавар,
ГъадатІган жуккмин тІурмар,
Зарбди жил`инна абхъу,
Дид`ан мудрар адахъу.
Чивиди имбу мудрар
Жил`ин дахъру, чІяртІарси.
Чиркин духъну а дурар,
Къуршиъ ахъу кьюларси.
Цигъру ишал апІуру,
Баярин гъял гъябкъиган.
Дидин кІваз аквра гъюру,
Чиви лишнар кимбуган.
Бамбгин сифаъ са-сабди
Ивуру ихтиятди
Гъарсаб бейнава мудур,
ГъапІдар бабан юкІв судур.

Хъасин Сулуна Цигъру
Чпи сифаъ иву мудрар
Нирин гъирагъдихъ дивру
Ва жикІуз хьюгъру дурар.
Чиркин алдапІган, мудрар
Саб гъилла ришвуз хьюгъру.
КуркІиган ригъдин нулар,
Дерщну, цІиб дири шулу.
Цигъру чан гъялсуз мудрар

Гъзмайиккна гъхундар.
Диш гъабхъну багъри гъулаз,
Эйсйирин касиб хулаз.
Цигъ дарфиган чӀурдиан,
Дубхъну ашра вахт лавлан,
Къюбредра къаби агълар,
Сикинсузди чпин юкӀвар,
УдучӀвнайи чӀатариз,
Хабар тувуз гъуншйириз.
Гъюри гъябкъиган чпин цӀигъ,
Хабахъ дибисну саб сиф,
Шад шул дурар гъадмукъан,
Дидиз къадар адрубкъан.
Сифаз дикъат гъилигган,
Душваъ мудрар гъяркъиган,
КӀарва, дурар ву къюлар,
Мудрариз дар зат ухшар.
Цигъбабу къабидариз
Фу гъабхънуш му мудрариз
Кидибтуру, ибшури,
Улар`ан нивгъ рубзури.
Агъю хъибган гъякъикъат,
ЮкӀвар дарди фаракъат,
Къаби абайи, бабу,
Кадатну багъа сябун,
Мудрар марциди жикӀур
Ва мани пичрахъ дитур.

Мициб дюшошназ тялукъ
Вуйи швнуб жюре сабаб
Ишлетмиш гъаӀу магъул,
Дархъуз бицӀидар талаф.
БицӀи мудрар явашиди
Сагъ гъахъи лап мюгъкамди.
Жинжалвалин терс лишнар
Дурарик сарун кимдар.
Хъа лишни русвагъвалин
Мукъ гъаӀну юкӀвариъ чпин...

5

Вахтар гъушган саб къадар,
КетӀерцу ихъ къабидар,
Гизаф ахниъ дарахъди,
Гъуш Аллагъдин рягъматдиз...
Гъягъюру вазар, йискъбар,
Ахъю шул Цигъран мудрар.

Сабдикан шул Къунацай,
Тидкан – Къунабацацай,
Шубубпиб ву Аьцацай.
Шубреддира агуру
Адахлуйир, чпиз ккуни,
Бабазра хабар тувру –
Цигъран юкІв шулу гукІни...
Цигъбабу чан баяриз,
Яшназ гъафи къунариз,
Хуру шубреддиз швушвар,
Алидар чип`ин кІарчар.
Цигъханум кІуру сабдиз,
Цигъабика – кьюбпидиз,
Хъа шубубпиб – Цигъацай,
Ву бегъем аьцабацай.
КІарчар али швушвариз
Къаби цигъ къабулди дар.
КІуру дидин баяриз:
«Ичв Чал дибисна къунарин,
Ккидихна бегъем кІвантІар.
Къанун дубхъна дурариз
Дюленги хпарин гафар.
Цигъбабаз имдар чара,
Лазим ву абгуб ара.
Ахъюдарихъан гъузу
Хуларикан шубуб хал
Цигъбабу пай апІуру,
Гъарсар швушаз – ужагъ саб.
Хъа чав гъябгъюру хянназ –
Пеэриз ктапІу хулаз.
бюлкьяц учуз ккундар,
Ухъухъ думу даришри,
Наан вушра гъарахри.
Кифир уьгъйир датІначуз,
Учуз хяви шулучуз...».

(Аьхир гъюру нумрайиъ)

Янка КУПАЛА

СОНЕТАР

1. Беларус

Рябкьюразуз: гьюра эбгнай гьяранту,
Ипни гьюнар ккеркна палтари аьж'ви,
Щухи кІул чан гьюбкІна ургмигъ гьял камдру,
ХьчІюрхюра ликар шаламари хяржин.

Изан гьяпІу хутІилси а маш дугъан.
Жан илмиди майтиз духъна учв ухшар.
Уьмур гьюбшну ади гьярган кІваъ фигъан,
Кам шуладар уларіъ дердлу нивгъар.

Белорус ву думу – дердлу ва аьшкьлу,
Белорус ву, хьзигну итур ичІаъ
Касибвали. Ва гьюзнайир мучІушнаъ.

Девлет дугъан – гьазма, дубхьну айи лакІ,
Метлеб уьмрин фугъара – дуруц ва екІв,
Аьхир дердан – ичкихана, хьасин накъв.

2. Учвуз вуйиб дар...

Ахсарин пай гьирмиз учвуз вуйиб дар,
Уьмрин яцІаъ нурлу дубхьнайиб зав'ин,
Щийи умуд учвуз кабхьри айиб дар,
Шаклували думу гьюбгьнуш ичв кІваин.

Фикир кади закурикан, хулкан, уьлкан
КѲул ис дапѲну ккунду лиѲури учву.
АмкѲ идиѲну лихуз жарархъан, жвувхъан,
Хъа нивгъ алди улар'ин йикѲуз гашлу.

Ичв мяълийир ухшар духъна ишлариз,
Ичв аьжувал атѲабгура дурариь,
Жан илмиди итра учву накъвариь.

Шту ккаънайси, терг апѲура ичв ругар,
Жарадари уьмур хъапѲра фургъанди,
ЙикѲузкъана шулдар учвхъан адлуди.

3. Лавландиь

Ккуниб вузуз фикрарикк хъуб хябяхъган,
Дюн'я убѲвну айган палтариь кѲару.
Ва саб аку хяд хълибгиди йиз унѲвхъан, –
Му шикилтѲан хушлуб адаршул сарун.

Думу вахтна, ав, учѲвди кѲваъ хиялар
Пайнакан йиз вуйи мучѲубтѲан мучѲу.
Ва сабшвнубан уягъ хъиди йиз нивгъар,
Дубхънадаршра сабурлувал кѲваъ пучѲу.

Хиялариь аза, ккилигури. Фтиз?
Жаваб тувуз шулдарзхъан му суалназ...
Ккилигури ашул ужуб къисматназ.

Фила узу балгуйкѲана йиз бахтну,
Фила узу азад шуйкѲан дерднахъан?
Анжагъ накъвдиь ивган мичѲли ва кѲару?..

4.

Гъубшу тяриф сарун мапѲанай кѲваин,
Хиялнура апѲидар думу жанлу;
Гъайиф дарди тувишра уьмур жвуван,
Къяляхъ гъибдар сарун думу вахт адлу.

МучѲушнагъян гъибиржна ичв гележег,
Диди бахтнан нур туврадар ярхлаан.

Битмиш апІуз гьитри адар аьшкъ гюрчег
Терг апІура умудлувал, акв кІваан.

Сарун гьайиф мапІанай гьушу вахтар,
Аьз'ят кашра рюгназ, иццурашра юкІв,
Ккун апІинай гьюзимбу гюрчег къастар.

Тувай ичв юкІв ихтибарназ къисматнан,
Зегьмет зигну, ккивай учвуз рякъ цІийи,
Гележегдиз гьахру аку къисматнан.

5. Гьей, акувализ!..

Гьей, акувализ!.. Акувализ апІин гьяркат,
Шилнаъди фикрин ва микІлан:
Гьалиб хьуз уч апІин къувват,
Аку уьмриз апІин гьяркат!

Лигим апІин, илданси, рюгь,
Кюкйирин кунцІ уьчІюбгь кІваан,
Мюгьюббатнан лишан яв уьбх
Ва илдиц му аьхю жиллан.

Тирхуз хиял ашра йиз кІваъ,
ГьуркІри адар узуз хлинцар,
Йиз дерд пучІу шуладар, ваъ.

Худа, аку апІин йиз хал:
Хьазухь дада, чйир ва чвйир...
Гьаз тувнава дарш юкІв-аржал?!

6.

Даим аьз'ят кади, хьяркъну хиялнаъ,
Му дюн'яйин аквнахь ахьа лицури,
Абгурахьа, инсанарин учІври кІваъ,
Уж'вал, имдруб сарун ухьуз убзури.

Ихь хиял пак ктІубшвуз шулахьа мажбур,
Ухьуз гьабхиб ихь къисматну гьурбанси,
Гележегдиз анжагь хейналар йивуб
Гьубзра ухьуз...
Хьасин терг хьуб уьмриан биширугси.

Уьмур хьапIри ахьа гьибгьрай хиялнаь,
Уьмри гьарган апIури ашра кучIал,
Вушра рюгьнан цIюмгьял гьубзну айихь кIваь.

Гьаци гьарган тIурчвухахьу кьисматну,
Лицурахьа улдугну, духьну авру,
Хаинкрари туву убхьури агьу.

7. Жил

Жил, ккундузуз уву, багьри, кIваантIан,
Яв мухриин тьямгь хьайиз саб дахьуз,
Кюкйирихьди балгуйзаву хьадукран,
Хьасин апIидийза ад яв аьжалсуз.

Чру дубхьнайи увуь уьмри тувра нур,
Рякьюразуз увук уткан накьишар,
Ккунивалин гвачIин аку улубкьур,
КIура рюгьну: «Худа! Йип, фу гьубкIрадарш?

ЮкIв ибшура...Дургура увкан нивкIар,
Йиз жил. Аку ригь ккебкну, дубхьна мучIу.
АчIли ккаьна успагьи кюкдин хьарар.

Аьшкьнахьна тIибхурай рюгь гьабхьну сикин,
Увухьна, йиз жил, дубхьнайиз юкIв сирин:
«Худа! Хьтабкураза жарарин хутIил».

8. Иган

Бахтлу тумралан дуфнайи дяхнин кIул
Гьулан зиихь, кIварниин ярквран гьамлу
Дийибгьна, ис дапIну цIухи дубхьнай кIул,
КIури: «Наан ачва, убгрудар узу?»

Ва уч гьахьну хутIлиз апIрудар иган,
КитIну кIулар-гьаравлар, гьапIну шилар,
Игниь ай хупари мяьли апIруган,
Гьялак гьахьну хилариь учIру дагьрар.

Кюгьне мяьли, лепе туври, тIибхура,
Хьуркьну айи кIуларик кипри гьалаб,
Гьалин хутIлиь дипри чак кайи аьзаб.

Узухънара хъубкъна думу хуш мяъли,
ЮкІв убшвури, укІягъ гъяйи дергсиси:
«Убзурава, чве, хъа ккадабцІура шли?»

9. Багъри рякъ-хул гъибтри къяляхъ...

Багъри рякъ-хул гъибтри къяляхъ,
Умунвал ктру завун кІанакк,
Гъаних аьсриъ абгури рякъ,
Жаргъураза, ккайир гъагънакк.

Йиз къяляхъ хъа дерд – йиз душман,
Фу-вуш кІури сесну захти:
Жин хъуз шулдар учІру улхъан, –
Гъира накъси вари ими!

Гъира гъадму ими агъа, –
Хъадукру, гъугъ хъади гъафи,
АпІидар пчІу хутІларин гъагъ...

Хътабкнуну нежбри чІуру хутІил,
Дурциинди убктури жил,
КІваин алди кюгъне мяъли.

10. Ккадабхънайи мулк

Яв агъайи, кІваълан гъапІну Зигмунтдин
Илмин заанвал ва сабур йисарин,
Жара йишваъ «Къанун» апІури тьяин,
КІваъ апІура, швнуб гъар гъитнуш наратдин

Ужагъдиъ чан. Гъубзну мушваъ хиларин
Уртахъ зегъмет насларин сарун имдру.
Дийигънава, – ахъри айи цалариъ
Мукъар дапІна хашвари, гъайгъу кадру.

Мюгътаж духъна йишвахъ мал-марчч утІубккру,
Гъугъ абхъна цалариъ, ахърайи йирси,
Хюч-кафттрар лицура харабайиъ му.

Гъарсаб мурччв'ан гъюра сес, юкІв апІру дар,
Гъарсаб гурзли кІура: «Ахъюр вуза – сар!
Ужагъдиъ му сарун уьмур убчІвидар».

11. Ккундузуз

Ккундузуз чар айиган ихъ хутІлариъ.
Ва чру либас алабхънайган хярари.
Гъалин ярквразъ «фишриш» айган гъарарин,
Сес ебхъруган хъадну мичІли булгъарин.

Ккундузуз уртим йивнайи гъул багъри,
Йиз аьзабнан шагъид ву думу дугъри.
Халкъ ккундузуз йиз – му гъучубху кюкю,
Юрд ккундузуз вартІан багъа ва аку.

Ккундузуз ачухъ улар, мухур, беден,
Ккундузуз гюрчег шуран юруш уьзден.
Йигъра, йишвра дугъкан хиял айиз кІваъ.

Ккундузуз ва апІураза дих дугъаз,
Анжагъ йиз сес ебхъура гъебцу ярквраз,
Йипай: шлиз ккунди а, шлиз ккунду узу?

12. Му дюн'яйиъ...

Уьмур шидси дюн'яйиъ шула ахмиш,
Дявдиъ айган чпин азадвал бадали,
Пак умудну апІура халкъ инанмиш,
Закур акуб шул кІури уьмур дидин.

Мушваъ заву имдар нивгъар урзури,
Кур мучІушну фикриз темер апІури,
Сюгъюр кади, гиранвали, туври наз,
Гъахурадар инсан хатІалу ярквраз.

Му дюн'яйиъ адназ рахура занграр,
Инсанари, къатІар апІури зунжрар,
ЛукІ'валиан ригъдихъна апІура ял.

Му дюн'яйиъ вари дубхъну ккунибси
Шула ахмиш, къанундиъси Худайин...
Сес атІабгна ухъу йитІнай зунжрарин...

13. Йиз абйирин жилиз...

Жил йиз аьхю абйирин, узхъан увуз
Шулдарзухъан гъич фукІа апІуз гъяйиф,
Гъязур вуза яв йисирваликан пуз,
Гъязур вуза накъваригъ яв тахт дивуз.

Рюгънинди шад шуйза уву аргуз,
Хядарикан гъзилин ва ригъдикан
Таж тярифнан дубхну, ув'ин иливуз,
Диди ақу апІруси багъри макан.

Фида апІуз жан увухъ вуза гъязур
Ярхла духъну айиган увхъан Худа,
Багъри велед духънайиган яв сакъур...

Агънакк ккахъну гъузди гъаргандиз узу...
Гъаддиз увуз апІураза дадбидад:
УрчІарихъан мухъутІурккан яв узу.

14. Йиз сабур

Йиз сабур, йиз ифтин аъзаб – фукІара дар,
Эгер ттевиш аъзабарихъ миллион,
Чиви шула умудсузвал, агъузар,
Нивгъари, кълуси, ургура улар!

Аършдихънакъан йиз рюгъ дубхънашра ягъал, –
Цалихъ гъиву кІулси а думу завук.
Фукъан бицІиб дарин нефес му йиз дар...
Дюаъйик дюн'яйин йиз чІигъ фукІа дар!

Узура му уъмриъ дарза фужкІара,
Жараси пуз гъитрадар йиз намусну, –
Адруганси гъибгъразуз дердназ чара.

Дихъидар учвуз сяргъятар йиз сабрин,
Багъа вузуз уъмриъ думу къадарсуз,
Мюгъкамуб ву сабуртІан агъзур касдин!

15. Йиз юлдаш

Гъюра майит, леъ алабснай кІурбиин,
Сиринси хъа диву йишв'ин лик узу,
Даахнаш гъачІирси, алшра ликринин,
Гъарган къяляхъ хъа думу чІиви буруз.

Рукъарикан илтІибкІну узлан бару,
Сяргъят адру му жил дубхъна гъякъ дустагъ.
Белки, гъубкІур, белки, гъудрубкІур сабур,
Йиз мухриин битІси дабхъна жилин гъагъ.

Ккундузуз, ккундузуз уву, йиз юлдаш!
Писвали ва вахтну уву хътЮоркьидар;
Вува гъаьнайир, хъади ужуб хабар!

Гъякьикъатдиъра, нивкІуъра, майит йиз,
Уву гъибтдарза, мигъитан узура...
Сагъул увуз, сагъул, йиз пак Ялгъузвал!..

16. Дивандиз

Жвув тувраза ичв дивандиз, къанунчйир,
Дупнайси къанундиъ аПинай диван,
Уъмриъ гизаф къисмат гъахъунзуз балйир,
Йиз рюгъ аПуз гъидритарза ликриккан.

Ярхла вуйза хизандихъан фарисей,
Ичв бутариз аПинай учву икрам.
Эгер гъубгънуш йиз багърумдиъ агънан сел,
Узу вуза агъдикк ккахъур...Мелз битІран

ГъаПунза агъ. Ва йиз дерднан пияла
Аьхирикъан гъубхъунза, амма асла
Гъабхъундарзхъан учвхъантІан ахю гуннагъ.

Анжагъ казук, къанунчйир, тек саб гуннагъ –
Сикинсуз юкІв, юкІв айивал йиз гъянаъ!
ВуйкІан думу гъабхуз даршлу ахю гъагъ?!

17. Накъваригъ

Хач илипну гъюнариин, дийигъурза накъваригъ,
Гъаьнайирси накъвариан суест духънай пайгъамбрари,
Жаргъидиза, жвар ккипну, улариз рябкърукъан йишваз,
Уъден фикриз тІибхурайи дараскъал даршлубси кІваз.

Чигъ аПурза, утІубччврубси саб таблиан тмунубдихъна,
МикІлан тІибхубси сяргъятеуз дабхъруганси жил'ин яркъу,
Гъарай-бидад, даималу аьсарин агът, гъубгу мяна
Мяълиси а дубхънайи суест, сюгъри ибтнайи нивкІуъ.

ЙикІурайи лукІран агъ ва суза аПури эзбер,
Дада гъуркку гунагъкрин дюаъ алди мелзнииин,
ИлтІикІурза ригъдихъна, адру аьхир ва эвел.

Гъит убгри йиз рюгъра, жанра, камк кайи гъарин къабси,
Ккундуш, ургри йиз уларра, укѳу назук кюкдинси.
Ва илтѳибкѳри нубатнахъди варди хачра йиз рюкъдиз.

18. Гъаз?

Азад рюгъназ адар уълчме ва сяргъят,
Фукъан думу гъабхъишра ис ва ягъал;
Мучѳушнаъра дидин дубгдар дин-тѳаът,
Ктѳубшвуз шулдар дидин хъугъвалин агал.

Дидиз жара юкѳвариз арцна раккнар,
Дидиз агъя аьсрариз агъю дархъиб;
Симиргъуши, кивну чак цѳийи хлинцар,
Мучѳушниин шули дийибгъна гъалиб.

Мильон ригъдикан дапѳнайиб яратмиш, –
Къюркълин цѳийир бисурайиб чан гъурдаъ,
Цѳигъ дурубгруб, аязнахъ даршлуб батмиш...

Амма уву, мютѳюгъ даршлу йиз рюгъ-юкѳв,
Фу вува, йип, гъандаларѳ айиган,
Лукѳран ифти арсурайган жара лукѳ?

19. Ватан

Мурслиинди китѳназу завук, жилик –
Къатѳар апѳуз шлуб дар думу хашврахал:
Веледизси жан-юкѳв гъапѳунзуз жили,
Убцру ригъди хъипназухъ мани кавал.

Шинтак кмиди гъудубгъунза му мяъли
Йиз кѳваз ширин вуйи багъри юрднакан:
Вушул узу му ругаркан саб тики,
Саб цѳюмгъял цѳа гъадабгъунза хядракан.

Писвал дарди гъибихъунзуз йиз Ватан,
Жарадарин кѳурбар диди уърхюра,
Карснугъ аза мухрик дидин авадан.

Эгер шликѳа ккибтри гъабхъиш хатур йиз,
Думу кас ву йиз Ватандик къархайир,
Хъа дуст даршул аърхю кас баб-ватандѳ.

20. Ватандиз

ЩийикІултІан сует дубхънайи швутІрамин
Ширин мукъам апІуз хъюгъназа уягъ:
Аку фикрар гъуркІуйкІан узуз кІваин,
Фициб шуйкІан йиз мяълийин бегъер, багъ?

Йивураза мукъам, гъалаб кади кІвак,
Мяъли вушра даим, кюгъне вахтарин, –
Шавгъарси а думу, гъапІу кюкдиз мак,
Талитнаъ а мяълийихъди бюлбюлин.

Гъавриъ шуйкІан му мяълийин гур-гъуншійир,
Инсафсузди дарш апІуйкІан ликриккан?
Агъю апІуз ккундийуз, гъабхъиш узхъан.

Гъягъюраза йиз шилнаъди сефилди,
Шлубкъан зарбди узхъан, йивури швутІрам,
Бахш апІури баб-ватандиз йиз мукъам!

21. Арфар

Йиз багъ абцІна ширин йиччвун рягъвяри,
Ашкъварси а бизарвал агъгъдру арфар;
Хъад'ан хъадаз зарб шула гъугъ дурарин
Ва тІибхура, жанлу апІури гъулар.

Аза гъайгъушнаъ йиз йиччвун рягъвярин,
Гъибтри аза дурариъ йиччв саб къадар,
Лигураза, шил аш душваъ мялхъвярин,
Марцц апІурза, улубкъиган хъадукар.

Гъафиган вахт кюкйириина тІирхру,
Арфари чпи ктабгъуру чпиз дурсру йишв,
Гъар кюкдилан уч апІури шараб, йиччв.

Хъюгъюрза хъа йиччв адабцІуз чуккайиз,
Пай апІурза гъуншдихъди девлет му йиз,
Къувват туври зегъмет зигуз арфариз.

22. Ич мяишат

Багъри юрднаъ ккебгъунча ич мяишат,
Мал-марчч ади, убзури тум хутІлариъ;
Жакъвар къяляхъ тІирхруган шулча лап шад,
Уьбхюрача аку умуд юкІвариъ.

ЛукIар вуча панарин ва паччгъарин,
Дядиъ аьгъю шуладар дуст ва душман,
Адар къадри уч'ан удубзу ифдин,
Ургура ич хачар, хулар, кипри цIа.

Жарадихъра лихурача, жвувахъси,
Умуд кивну жвуву гъубзуб ккадабцIуз,
Либгруганси литIнихъ хабгнай укI завуз.

Гъябхъра дюднигъ жвуван уъл ва жарарин,
КIура сесну: филадиз гъузру кIул'ин
Панарин Варшава, Москва паччгъарин.

Иван ГОЛУБНИЧИЙ

«ДЕРДЛУ МАЛАЙИК»
(Китабдиан)

КIваълан гъаъ узу. Гъудубгу юрнаъ,
ДаграртIан адру, алабхънайи гъам,
Мяъли апIрушваъ микIари дерднан,
Дубсна йиз гъван.

КIваълан гъаъ узу. Гъараргъян гъалин
Жилгъа гъябгъюра, илимдру кIваин,
Амма дидиъди фужкIа гъушундар
Гъягъидира дар.

КIваълан гъаъ узу ва шиирра йиз,
Абгуб герек дар узуз хуш макан.
Дубхъна мушв дюнмиш дифарин миркклиз,
Йишв дубхъна йигъкан.

МучIушнаъ йишван узу алдакур,
Нивгъарихъди пак йиф мани апIур,

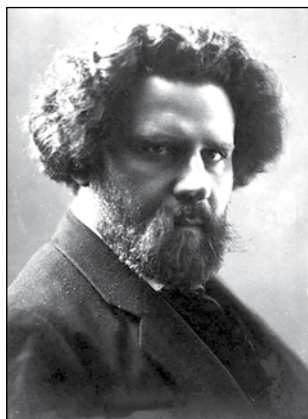
Аяз му лизи дапІну гургъагур,
Жанра илмиди жвув дидигъ ургур,

КІваин хур шиир, йикІайиз, кюгъне,
Гъит гъубзри думу мелзнийн сессуз,
«Гъурхулуб вуда ичІи му дюгъне!..
КІваълан гъаъ узу».

Гъудган апІуз килисайиз жаргъуйза,
Марци кІваан ккарагуйза худайиз,
Анжагъ жвуван шиърарихътІан хъугъдайза
Ва лавландихъ, йибкІурайи явашди.

Ккундийзуз архаинвал, ав, ккундийзуз
Сюгъюрлували абцІнай ялав шамран –
Убхъурайза уълкейихънди аъжуз
Дидин баярихъди, духънайи гъюжран.

Хиял вуййиз шиърин цар бикІуз гъизгъин,
Фикрар апІури айза машгъур хъубкан,
Хъа гъакІунзу ичкиханайи чиркин,
Къастари абцІнайи юкІв, йивну цалкан.

Максимилиан ВОЛОШИН

«УРУСАТ ИМДАР. ДИДИ ЧАВ ГЪУБГНУ...»

Сикинеуз вахт.Улариъра тІагърушин,
Бизар дубхънай зангри йивура сирнав
Ва дубгура мучІушнаъ, хиял апІин,
Дийибгънайи юкІв ву му, камдру гъалаб.

ГъапІунвуз, йиз Урусат? Му мучІушнаъ
ВуйкІан уву ккебехънайиб дердлуди?

ЦийикҮлтҮан, аьгъязуз, хъана яв кҮваь
АтҮабгиди пак сес хъана гужалди!

Жараб гъабхъну гъамус мушваь сес зангрин,
Марци гъудгниз ухшаруб думу гъабхъну!
Убгура Восток, ранг алди гъизилин,
Цигъ ургурай хачари тувра пак нур...

– Гъапунваки – диди чав гъубгну, имдар,
Вуш гвачҮиндиз гъаз рахури а занграр?

Фу гъабхънвуз, Ватан? НивкҮкси яман
Дийигъназа сарди кючейиь йишван.

Гъубгунза рюгъ, гъудубгунза мюгъюббат,
КъутҮкьлиб вуйиз ипҮруб, халра мушакъат.

Мюгъюббатдин, я ватандин дар тахсир,
Узу вуза гъудубгур йиз рякъ ва сир.

Лап аьхюдар, белки, вуйшул йиз къастар,
Гъаддиз гъахъну йиз хиялар кҮваь къатҮар.

Вари дюн'я дубхънайиган дербедер,
Фу вуш кҮарва мяна адру йиз дердер.

Гъавриь аза, ккабгъуз даршлуб узхъан йишв,
Сар сарихъан ухъу жара гъапҮу йишв.

Нур дудубгну а гъи гъаз-вуш гюзгйирин,
Мюгъталди ву цалик кайи суратар,
Шей'арин дабхъна бишируг саб гъат,
Гъагъиди рябкьюра унчҮвихъ мучҮушин.

Хулан умунвал, манишин чак камдру,
Аьжайибди рябкьюра. ГъабтҮуб сес чан,
Ккебехъна саяьт. ЕбцҮурайи шам
Батмиш шула чан нивгъариь пак, дердлу.

Гьарсаб мурччв'ан либгури а ялгъузвал
Йиз улариз, аьзаб кади аьжайиб,
Метлеб ади рякьюъ т'ауз пис, харжи,
Убч'вра хулаъ, лак'и ап'ури азадвал...

Мич'ли ифи улубзура ахсрари
Дюн'яйиин, абц'ну айи тахсрари.

Ккун гьап'унза лал йишвари
Лигуз хулан къалу унч'вхъан
Мич'ли гьахьи кур улариз
Акварин, кт'ушву ухдит'ан.

Мич'ли гьахьну дурар сарун,
Дургура ук'у муч'ушнаъ
Ялгъузди, дифаригъ ламун,
Йихайизкъан завун машнаъ.

Ва думу къудратлу аквну
Урхъ ктипура муч'ушнакан –
Чан рякъ милин ккебгъра нурну,
Ккабгъуз даршлуб ихъ аквнахъан.

Лигурава, духьну уягъ:
– Фукъан ақуб даринхъа хяд!
Малайикди кабхъу чирагъ –
Саб вахтнара кт'ут'убшвру хяд...

Муч'удира, ич'идира айиз хал.
Лигураза унч'вхъан. Гьап'идива сарун,
Вари гъушну, анжагъ даабхну адар
Чирккв гатдин, ярхи дубхънайи кусриин.

Муч'у-уьру бокалиъ тики миркклин
Гъеебц'ну – уьмрин къанун ву даимлу!
Сяаьтналан, зиян ап'ури к'ваин,
Улубкъуру гвач'ин, илданси убциру.

Бийке КУЛУНЧАКОВА

ИНСАНАР А ДЕРИН НИВКІУЪ

Сакитвалиъ йишв дубхъна лал,
Инсанар а дерин нивкІуъ.
Сикин духъна шагъур, гъул, хал,
Гъалаб кипра узук юкІву.

Убқури гъар йишван мухур,
Узхъан ярхла шула йиз юкІв.
Йиз аьламдиъ атІабхъна къур,
Амма духъну адарзу лукІ.

Аьгъдарзуз, юкІв либцураш фтихъ
Яд уьлкйириъ, узуз аьгъдру.
Аьгъдарзуз, юкІв либцураш шлихъ
Къисматаригъ, таниш дару.

Белки, дидик кабхънашул цІа,
Убшри адруб мухриъ ялгъуз.
Белки, диди уьмрин яцІаъ
Гъитрадаршул узу аргъуз.

Сакитвалиъ йишв дубхъна лал,
Инсанар а дерин нивкІуъ.
МучІу йишву хъабхъна чан шал,
Хядруси акв тувра юкІву.

БицІивахтна гъеебхъунзуз швнуб-сабан,
БикІну шулу кІури инсандин къисмат
Дугъан унтІак, шлугантІан думу бабкан.
Амма йиз юкІв рази дар му гъякьикъат
Къабул апІуз. А цІийибдихъ либцури

Му гъайгъусуз дюн'яйиь, камдру гъалаб.
Рякьюъ а юкІв, хъайи гъагъар ерцури
Ва гъубкъушвахъ дипри цИи-цИибди аьзаб.

Швнуд йис вуйиз ади хулаъ
ТІумтІарикан гъапІу чяхир.
Йиччвси меълиб, айи чІакъаъ,
Кюкю дапІнай хъадукран хир.

Ният ади апІуз машквар,
ГъатІабцунза йиз кІваъ гъюдрач.
Му гъюдрачихъ дархъузди сар,
Ккуни дустраз гъапунза гъач.

Дусна йиз дуст гъаншариъ йиз,
Насигъатар туври узуз.
Дадайиси ккуни, аьзиз
Гюзчиваликк гъитна узу.

Раккнарихъна йиз гъафиш дерд,
Къисматнак йиз гъабхъиш зиян,
Хъуркъру йиз дуст узухъна мерд,
ЮкІв айибтІан апІуз айтІлан.

Ялгъузвал – ччвур вуйиз дустран,
Гюзчиваликк кказа дидин.
Шадваликан дапІну гиран
Гъубшну вари уьмур дидин.

Убхъурача сатІи чяхир,
Саб дубхънайич кюрин къисмат.
Аьгъдар фициб шулуш аьхир,
Гъафиган кІваз акв, гъякьикъат.

*Эсерар табасаран чІалназ илтІикІур
шаир, Урусатдин писателарин Союздин член,
ДР-йин культурайин лайикълу гъуллугъчи
Сувайнат КЮРЕБЕГОВА*

Proza

Абдулмажид РАШИДОВ

ККУН ХЪУВАЛИХЪ ХЪУГЪ

(Повестъ)

Ихъ балин къанна къюд йис дубхъна, хпир хуз, хал-хизан ккебгъуз вахт даринхъа, ахъожви? Дугъан таярикан гизафдари сумчрар гъапну, гизафдар веледарин абйир духъна. Йигъан-йигъан кѳури аза увуз: гъамус дугъу «ваъ» кѳура пну, ухъу ккебехъну гъузуб ужуб дар. «Ваъ» дарпиди, гъерхиган, жигъилари дишлади «ав» кѳурин? Хъа гъаци даринхъа? Уву фици кѳурава, Мерзият хала? – жилирин улихъ чан фикрар дюзидар вуйиб тасдикъ апѳури кѳурайиси, Рейгъанат чпихъна хялишивди дуфнайи халайихъинди илдицуру. – Йиз кѳваз бализ швушв дархиди рягъатвал адариз.

– Жигъилар, ухъуз аьгъдру ляхин дар, швушв хъирсай кѳури, гъюри аьдат дар. Думу ляхнин гъайгъушнаъ абйир-бабар духъну ккунду. Хъа вушра гъамусдин жигъилар думу ихъ вахтаринстар дар. Юкѳв улубкънич кѳури, фуж утканди гъаркъиш, шли жикъи ккуртар алахъуруш, шли улчѳвмар ккуру апѳуруш, гъадму ктагъуру. Шуран хасиятназ, уж'вализ лигурдар. Фу пуза узу? – чан чухтайиккан чѳатинди ккудучѳвнайи арсран ранг йивнайи кушар ккаъри, Мерзиятди давам гъапѳу: – Бали «ваъ» кѳуруш, гъялак гъаз шулачвахъа?..

– Уву кѳурайиб дюз ву, Мерзият хала, учузѳан увуз гизаф аьгъявуз: йирхъѳур -ургуѳур йис яшра дубхънаяв, уьмур гъябкъюр вува. Хъа гъаци кѳура пну, ихъ Шамилизра Гюлбагъар ккунди хъидида, швнубсабан узуз дурар къюрид сатѳиди, сюгъатар апѳури гъаркъюнзуз. Ихъ Гюлбагъар хъирснугъитдихъа. Дугъанра вахтра, артухъра дубхъна. Ухъу къан гъапѳиш, гъадму ихъ Секинатди думу жарариз швушвди тувиди. Риш гъулаз тувуз ккундарзуз, гъапну кѳур дугъу накъ дишагълийирин арайиъ, Абдурашиддин хуларин милаъ.

Дугъхъан ярхла дарди гуг бирхури деънайи Рамазну битѳруси улар ккитѳигъу ва:

– Гъаци гъапнийкІана? Шли гъапунвукна? – сабурлуди, амма гизаф гъагъи сесниинди гърху дугъу, чан ярхи хъюхъ утГубснайи, чГубхуз хъюбгънайи маш гъампІлиси бикъури.

– Вайгъарай, хъа вардиз аьгъдаринхъа? – инжиклуди гъапи Рейгъанатди.

– Дурариз гафар кІур, – гъапи Рамазну. Фу аьгъа учвуз, дишагълийириз? Шюкюр ибшри Аллагъдиз, йигъ гъюр – Гюлбагъар ихъ хулаъ шул.

– Багахълу вушра, гаф тувну, лишан кипну, арайиъ фукІа-мукІа айичв? – суал апІуру яшлу Мерзиятди.

– Ав, валлагъи арайиъ гафар-чІаларра айич. Хъа гафар гъархуз шлудар ву. Гъаму ришвурдар, – улупуру жилирихъинди, учв инжиклуди айиси. – Ришвурдар му! Гъарсаб ляхин чан вахтна гъапІиш, ужу ву. Бали, белки, хпир затра хурдарза кІур. Думу хпир хъадарди гъитрайинхъа ухъу? Дугъан гафар лакчигъ гъитІну лицуз хай шулин?!

Рамазну чан ляхин, хпирин гафариз затра фикир тутрувди, давам апІурайи.

– Дицдар шубар гъарган алахъдар. Гюлбагъар гъизил, масан, шербет ву. Дицир швушв хъайи сижар къаби даршул. Думу ихъ хулаъ хъувал увузра, узуз-ра ахъю рягъят ву, ахъюжви. Дугъахъди ихъ байра бахтлу хъиди. Думу хъир-сиш, Шамили чавра «ваъ» даркІур, узуз аьгъязуз, «ваъ» даркІур, – гъапи Рейгъанатди.

Хиларигъ гъайи алатар дирчну, Рамазну папрус кабхъу ва туп-тупди ушвниан кумар адаури:

– Фици вушра, бали «ав» гъапиганси ляхнар шулдар сарун. Думу «ав» кІуру гафниина гъайиз, аьгъ гъапІнийиш, ужуди хъибдийи. Хъа вушра, кешкина, сумчир апІидихъа. Дицир шураз чан кІваан Шамилира «ваъ» даркІур. Иншаллагъ, улихъ ккимиди Гъяшимриз дупну, хамис йигъан бисми дапІну, «ча пуз» хул’ан удучІвидихъа. Иншаллагъу рягъман, ихъ ляхнар ихъ юкІвариъ айиси дюз шул, – гъапи Рамазну.

Хъа Мерзият халайи, хътабку хутІилси хулар айи чан маш гъирагъдихъинди илбицну, гъалабалугъ кадиси гъапи:

– Ай Аллагъ! Шур’ин балин юкІв улубкъну айкІан, дарш гъамрарин чпин. Швушв бализ хуз ксундийкІана, дарш чпиз ляхнар апІуз?

Думуган пичран гъвалахъ къяранайиин дабхънайи цІару гату гъудубжву ва, «мяв» дапІну, илбицури рижв хул’ан гъебгну гъубшу.

Биши руг айи рякъюъди, гъялак’вал ктарди, къюр жигъилар – дишагъли ва жилир – гъюрайи. Дишагъли мициб рякъюъди сабпи ражну гъягъюрайибси рякъююйи, фицики думу биширугдихъан ва рякъююъ айи гергми жвилли гъванариин лик ккутІубчвбахъан ва дурарихъ хъахъну алдакбахъан ихтиятди вуйи. Багъхан машин гъудубчІвиган, гъати дифси бишируг гъавайиз за шуйи. Думуган улар арццуз шулдайи.

Дишагълийиин жикъи ккуртар алийи, хъа кІул’ин, гъюнарилан исина эрхнайи ярхи, шабалутдин ранган кушар бегъемди ккаъну дарди, къюкйир кайи ранган бицІи косынка алийи. Думу къялан жандкинур, гъитІибкъу йиккун, ужуб, уткан къаш-къамат хъайи, гъяйран апІру гюрчег’валин дишагъли вуйи. Гъилигиган, думу чаин ва чан уъмриин разиди вуйи.

Дугъан гъвалахъди гъюрайи жигъилиин «джинс» палтар алийи, дугъан бурма-бурма кушар гъюнариинакъан ахърайи. Думу дишагълийихъан кІул'инди гъазагуйи. Жигъилин хликк чемодан, хъа дишагълийин хликк саб бицІи сумка ккайи. Дурар чиб-чпин хилар дидисну, гагъ саб тегъернаъди, гагъсана сар къяляхъ хътахъури, дийигъури, хъана сатІи шули, шадди, разиди рякъди гъягъюрайи. Ярхлаан гъяркъюрин муарар сейир апІуз удучІвнаидар вушул кІури, хиял шуйи. Рякъ илтІибкІури, хътІибкІури, ис-за шулайи. Хъа табиаътдин дигиш шулайи гюрчег шиклари гъаз-вуш дишагълийиз ахъю тясир апІурайи. Дугъаз ягъли гъарзари, ахъю яркварари, гъарзарин асккан жабгъурайи Рубас нирин марци штупу, ягъли ямажари, гъарсаб дагълу шейъну тяжуб хъуз гъятрайи.

– Фукъан гюрчег ва девлетлу табиаът дарин Табасарандин! Мициб «женетдиъ» зурба вуйи гъиссарин эсерар яратмиш апІуз шул. Лиг, Шамил, ухъу къяляхъ хътакайиз, узу Табасарандикан, дидин табиаътдикан фициб поэма яратмиш апІуруш! Ухъу ухдитІан яв ватандиз дуфну ккундийи!

– Думу гъамус явра ватан ву, Вера, – гъяаълхъю Шамил.

– Узу лап шад вуза. ГъамустІан, хъугъ, кІваъ шиърин гъевеслу цІарар араийиз гъюрайиз... – Думу дамагъ кади гъяаълхъю, дугъахъди сабси – жигъилра.

– Уву халис шаир вува, Вера. Газетарик яв шиърар кми-кмиди урхури шуйза. Хъа гъамус дурар увура узуз урхури шулва.

Жигъилари рякъ давам апІурайи. Саб йишвахъ Шамили явашди «Табасаран» кІуру мяъли урхуз хъюгъру. Верайи, инчІ кади лигури, дугъаз тамаша апІурайи.

СацІибсана гъушиган, дурариз Рубас нирин зиълан илипнайи гъяд алабхъу. Вердиш даруриз мягъражар алдру думу гъяд'ин сабпи ражну улучІвруган, гучІ шуйи. Гъаддиз магъа Верара, гъядран къялазкъан гъюрайир дидин ягълишнахъан гучІ дубхъну, «вай, вай!» кІури, къяляхъ хътІурчвну. Эгер Шамили дишлади гъидисундайиш, думу гъядран тмуну терефнаанди «жегъеннемдиз» гъягъюйи. Гъеле гъагъар айи машинар, зунжрар али тракторар саб гучІра адарди гъягъру гъядлан Шамили Вера хил дибисну, алдау.

– Мягъражар алдру гъяд шулин, Шамил, учвра гъамци ягълиб? Ягълишнахъан гучІур вуза гъа! – кІурайи жандиъ гъеле гукІнишин имбу Верайи.

– Мушвахъ цІийи гъяд дивбанди ву, Вера, гъаддиз му йирсиб рас апІурадар.

ЦІиб вахтналан Вера чан къайдайиз гъафнийи, думу хъана Табасарандин табиаътдиин гъяйран духънайи.

– Лига, Шамил, фукъан ягъалди вуш, дериндиз ул хъубкъдар! Хъа гъатму гъарзар! Вай, вай! Ниризди адрахъди дурар фици дийигънайкІан? Хиял шулуки, дурар завуз рукъура ва гъамус-хъа дюргъну, ниризди ахъур, кІури.

– Дурар гъаци варжариинди йисари дийигъна, Вера.

Дугъу кІурайибдизра фикир тувну, Верайи гъерху:

– Шамил, гъатму гъарзарин зиин алиб фу ву?

– Чарвайин гъидкъарикан дапІнайи зурба бачукІ, думу марччлихънари улубкІуру.

– Хъа вуда! – сабпну мюгътал шулу Вера ва хъасин, Шамили зарафат апІуб аьгъю гъабхъиган, аьлхъюру.

– Дугъридан, бачукІси рябкьюрира ву гъа!
– Яркур ву думу. Гирами яркур. Дегъзаманйирихъанмина думу уьбхюра-
йиб ву. Эгер душваъ къастнаан гъар алдабтІиш, гъадму касдиз бала-хатІа шулу
кІур.

– Гъаз ву дици, Шамил, увуз аьгъдарвуз?

– Ярхи ихтилат ву, Вера.

– Фукъан йишвариъ гъахъунза, амма мукъан жюрбежюр шикларин, гюр-
чег, тамаша апІру, кІваз хуш табиаът гъябкьюр дарза. Гъяйиф, ухъу фотоаппа-
ратра ухъухъди гъадрабгъуб.

– Гъаз гъадабгъундархъа? Фотоаппарат чемодандиъ а. Адабгъуза?

– Чарасуз! – артухъди рази шулу Вера. – Увуз ахъю чухсагъул, Шамил! –
фотоаппарат бисури, Шамилини гарцІлиз мак апІуру.

– Вера, – кІуру Шамили, хил гъаччабккнун, нирин тинди тереф улупури. –
Увуз гъатму лизи гъарзар фици рякьюравуз? Уччвуйи лиг: заъхъан терефнаан
гъацІ кІаруди а, хъа сацІиб исихънаси лиг – къюб гъарзун арайиансина ифиси
уьруди шид рубзура. Тамашнан шикил дарин? Думу гъарзарихъди маракълу ва
пашман гъядисйир аьлакъалу ву.

Рякьюн гъирагъдиинаси душну, Верайи думу гъарзарин шикил гъиву.

– Шикил йивидиза, хъа тарих хъасин ктибтидива. Поэма бикІруган, белки,
лазим шул.

Жигъилари рякъ давам апІурайи. Циб вахтналан дурарихъинди къюр жи-
гъил раст гъаши.

– Шамил?! – тяжублу гъахънийи дурар. – Салам алейкум!

– Салам алейкум!

– Ваалейкум ассалам, Риза, Аслан!

Хуш-беш апІалан къяляхъ, Ризайи зарафат кадиси кІуру:

– Сумчраз къан шули, яв ликарик гъяракаткъан ктарив аьхир, бахтавар!
Гъаз мукъан явашди ава? Дарш, – Верайихъинди кІул хъапІри, – гъамцир ди-
шагълийихъди хъайирин хулаъ фу а йипа! – Риза чан гафарикан нач дубхънуса
Верайихъинди гъилигу.

Дициб аьгъвалатнан гъавриъ ахънайи Шамили кІуру:

– Думу ихъ чІалнан гъелелиг гъавриъ ахъдар, – хъасин цибдиси гъирагъ
йивнайи чан хпириз багахънаси дих апІуру. – Вера, таниш йихъай: Риза, Аслан.
Гъунши гъул’ан йиз дустар ву. Вера – йиз хпир.

Риза ва Аслан сифте Шамилихъинди, хъасин Верайихъинди фициб-вуш
тяжублувалиинди гъилигу.

– Шамил, – кІуру Асланди, кІул тІубччвурин, – къюр хпир хуз, узуз аьгъюб-
диинди, ихтияр адар. Даршиш сар шагъриз, хъа сарсана гъулаз гъафигандиз
вунив? Гюлбагъари гиран апІурдарин?

– Фици?! – гъавриъ ахъдар Шамил. – Узухъ къюр хпир хътарзухъ. Гъулаъ
йиз хпир адариз.

– Хъа Гюлбагъар, думу увуз хурайир дарин?

– Я кас, гъибтачва! Зарафатар вари кІваантІан къабул дарапІур, – гъидикъу-
ру улхбъгъ Риза. Дугъу улхуб жарабдиинна алдапІуру. – Фици вуяв жандак,
ляхнар, Шамил? Урхурава, даршсан лихурава? Фу хабрар ачвуз? – гъварчди
сабшвнуб суал тувру Ризайи.

– Саб жюрейин хабрар адар. Узу Ростов-на-Дону шагъриъ аза. Урхурира, лихурира аза. Учву фици вучва? Армияйиан гъафихъанмина гъаІрачва? Лиху-
рачва, даршсана?

– Узу совхоздиъ лихураза, – кІуру Ризайи, хъа Асланди Мягъячгъалайиъ
урхура, университетдиъ.

– Учву гъаму вахтна практикайиъ ача. Яв сумчир а кІури, гъаци хабарсузди
гъеебхъунуз. Ктукъуз гъабхъундарзухъан, ихтияр гъадабгъну, гъулаз гъафунза.
Магъа увузра рякъюравуз.

– Зарафатар гъитну, учву шлин сумчир а кІурачва? – гъалабалугъ кабхъну-
си гъерхру Шамили.

– Сифте гъаму увухъди хъайи дишагъли фуж вуш дюзди учукна йип?!

– Увухъди урхурайир дарин? – фалдиъ ипрайи Ризайира.

– Гъякълуди кІураза, му дишагъли йиз хпир ву.

– Хъа сумчир гъаІундарва аъхир?

– Сумчир гъулаъ апІидихъа.

– Шамил, – кІуру Асланди, – зарафатар ари гъитдихъа. Уву кІурайиб гъя-
къикъат вуйин?

– Му фу улхуб гъабши, эй?!

– Гъулаъ сумчир...

– Агъязуз, учура сумчриз гъягъюрайидар вуча.

– Ари гъаци йип сарун!

– Магъа кІури адарин? Гъяснан сумчир дарин? Узу гъубшу ражну гъулаз
гъафиган, швушв хъирснайир гъадмутІан дайи... Сифте гъюз ккун гъабхъундай-
чуз, ярхла йишварианмина сумчриз... Хъа телефондиан Сефер имийи, адаши
дарфиди мугъузан кІури, зурба тІалабар гъаІнийи. Йиз хпир Верайизра ихъ
Дагъустандиз, иллагъки Табасарандиз, лигуз гъюз ккундийи. Хпир абйир-ба-
барихъдира таниш даІну ккундаринхъа?! Белки, учура саб бищІиб вушра сум-
чир кабжарча. Мугъан, – Вера улупури, – къувват артухъ гъабхънийи, гъаддиз
гъафунча. Ихъ гъулариъ сумчрар гизаф ужудар шулу. Йизра сумчрариз дяр-
гъюри шубуд-юкъуд йискъан вуйиз...

– Гъамус сумчир Гъяснан ву кІурава сарун? – кълхъюб кадиси кІуру Ри-
зайи.

– Хъа узуз, дюзди кІуруш, агъдарзуз. Гъулаъ айидар учву. Учвуз агъд-
руб, узуз гъаз агъяхъа?

Ризана Аслан аълхъюру. Шамил дурарихъинди ихтибарсузди, шаклуди ли-
гуру.

– Сарун уву уч'ин аълхъюраш-аълхъюрадарш агъдарзуз, амма, дуст Ша-
мил, учу яв сумчриз кІури гъягъюрача. Ичв гъулаъ Секинат халайин риш Гюл-
багъар увуз хура.

Шамил гъаму гафар гъеерхъиган, саб дупну гъадатІру саягъниинди дийи-
гъу, кубкънайи ппазиси, улар итІигъну, гъациб аъжайиб саягъниинди чан дуста-
рихъинди, хъа Верайихъинди гъилигуки, Ризана Аслан русвагъ гъахъи. Шами-
лик гъяракат кабхъу, мухриан утІубчвурайиси ебгурайи кІван дурпар дугъан
ибарихъ тюфенгин пІакъарси хъархърайи.

– Дюз кІурачва?

Ризана Аслан ккебехъну гъузу. Рякъюн гъирагъдихъди амлюхъин кюлер диршури, амлюхъяр гъюдутури гъюрайи Верайик дурарин рякъбари гъала-балугъ кипу.

Фици-вуш саб дупну Шамил сабурдиз гъафи.

– Зарафатар вуйич кѳури, учвуря фѳир-вушра кѳурачва гъа! Уз'ин ужуди аьлхъюрачва...

Амма, чав гъаци гъапнушра, Шамилини кѳваъ шаклувалини хиялар учѳнайи: «Мурари кѳурайиб дюз хъубра мумкин ву, гъаз гъапиш йиз абѳир-бабариз думу риш гизаф ккундийи. Гъаз-вуш аьгъдарзуз, гъеле лап бицѳиганѳанмина дугъаз аьхю гъюрматар апѳуйи. Хъа узу Ростовдиз гъягъяйиз улихъна вахтари думу хъирсуз ихтияр тув кѳури, фукъан гъапнийи! Узу разивал тутрувиган, гиранра кмиди гъапнийи. Дурар уз'ин дустар алауз хъюгънийи. Хъа Гюлбагъар йиз дуст Гъяжимураддиз ккундийи аьхир. Гъаддиз узу «ваъ» кѳуйза. Хъа дугъу гъаз думу гъамусра хъирсундар? Якъинѳан йиз сумчир вуйкѳан? Гъяжимураддиз хабар адаршул. Дугъаз Гюлбагъар учѳѳан гизаф ккундийики... Ваъ, адаш, дада, йиз дустари узуз кѳурайиб дюз вуш, нягъякъди дициб ляхин гъапѳунчва. Къувватниинди, гужниинди Гюлбагъар узуз хуз шлѳб дар. Дугъан суфатнахъан учвуз нач хъибдарнучвуз? Дугъу, гъаци гужниинди гъахири, ичв юкѳв абгрин? Агъ аьвамвал, аьвамвал! Агъ инкарвал! Гъаму йигъари узуз гизаф чѳуру нив-кѳар рякъюри айзуз. Дурарихъ узу хъугърур даршра, магъа лиг... Верайиз му хабрикан аьгъю гъабхъиш, фу кѳуру дугъу узуз? Хъа аьгъю дархъиди гъудруб-зур. Хиянаткар? Агъ дюленгу уьмур!!! – Шамил пашманди Верайихъинди гъилигу, гъадму вахтна Верара Шамилихъинди илѳикѳнайи. Дурарин лигбар саѳѳи гъахънийи...

Шамилини фикрар саб дупну рякъюн илѳибкѳбаан ачмиш гъабхъи гъат-ху рангнан жигулийи къатѳ гъапѳу. Багахъна хъубкъубси, думу дебкку, дидин унчѳв'ан аку, аѳѳу гарцѳларин маш гъяйи Сефер – бизнесмен илѳигъу ва «Шамил! – кѳури, гъарай гъапѳу. – Гъюрава? Гъач, гъач! Уву алахъуруш кѳури, гъелелиг Дербентдизра кмиди гъушунза. Хъа уву магъа гъулан гъирагъдихъ... Фици вушра уву гъулаз узу жигулийиъди гъахну пиди! Гъачай, эай вари! Эай!»

Юкъриддира жигулийиъди гъулазди рякъ давам гъапѳу.

* * *

«Гъяжимурад, ич дадайи узкан, учв ишури, ич багахълуийрин бай Шамилиз, думу увуз аьгъюр вувуз, швушвди гъягъюз рази йихъ кѳури, тѳалаб апѳура. Дугъу кѳураки, гъамус узу разивал тутрувиш, халукъари, имикъари – вари багахълуийри сарун хъюлар апѳуру ва уьмрарииндира гъийихъантина дурар ухъухъинди гъазагидар. Шамилини абѳир-бабар саб-швнубан «ча» кѳури гъафну, хъа дадайи, узуз даккниган, «ваъ» кѳуйи. Дурариз аьхю гиран дубхъна. Дадайизра, «ваъ» кѳурушра, гъамус узу тувуз ккунди а. Амма узу рази дарза, я жарадиз швушвди гъягъидарза... Вушра дурари йиз гафариз, йиз тѳалабариз затра фикир туврадар. Узуз анжагъ уву ккундузуз. Яв Гюлбагъар».

Дарснаан гъафи Гъяжимурад, кагъаз урхури, общежитдин хулан къялаъ дийигънайи. Чан уларики ккархърайи ва чан ккунири дидикѳнайи гафар гъаци гъугъужвурайидарси вуйи, дурарихъ хъугъуз шуладайи. Дугъу кагъаз

саб-швнубан гъурхнийи. Кагъаз урхбан къяляхъ, кІван айтІан вуйи гъяракатну думу чан бацаригъна гъидиснийи ва унтІ’ина къатди амкІ утІубчъвнийи. Хулаъ мина-тина лицури, гъалабалугъди, хъял кади айи.

Дугъаз гъугъубжвурайи... Магъа Гюлбагъар ча пуз Рамазан, Сефер, Селим, Рейгъанат дуфна. Рамазну хураг ипІбалан, яни сакъюдар бутылкйир ичІи апІбалан къяляхъ, жибдиан ацІу мажник адабгъуру ва душв’ан суфрайигъинди варжарин кагъзар дирчру. Секинатдин улар кІуруш, гагъ Рамазнан хиларигъ гъяйи мажникдиина, гагъсана суфрайигъ уч шулайи пуларин чІвевъдиина гъягъюрайи, хиял апІин дурари кІура: «Хъана, хъана, цІиб ву...!» Пулин чІвевъ ахъюб шулу. Дид’ин хайлин пулар Сефердира, Селимдира алахъуру, хъа Рейгъанатди кІуруш, сумкайиан адагъну, пулин чІвевъдин багахъ варитІан багъа ягълухъ, мержандин ул айи гъизилин ахъю тІублан, жара багъалу шей’ар дирчру. Чан уларики сабишв’инди мукъан гизаф пул ккадрабхъу, тІубахъ багъалу тІублан, кІулихъ япон шал дархъи ичІни Секинатдин улар ва юкІв утІурчъвурайи. Хъасин думу хул’ан удучІвуру ва цІиб вахтналан Гюлбагъар хъади гъюру. Дугъаз пул, тІублан, имбу багъалу шей’ар улупуру. Рейгъанатди гъудужвну, Гюлбагъар, «жан йиз швушв» кІури хабаъ тІаъру, хъасин ис духъну, сумкайиан хъана багъалу шей’ар адагъуру: гъизилин сиргъйир, мержандин гъибар, палтарин йишвар. Гюлбагъар дикъатниинди дурариз лигуру ва хъасин: «ЦІиб ву!» – кІуру. Рейгъанатди хъана палтар дирчру, Гюлбагъари «ЦІиб ву!» кІуру. Рейгъанатди къюбпи сумка ачмиш апІуру. Рамазну хъана мажник тІапІру. Палтарра, пулра гизаф шулу. «ЦІиб ву!» – кІуру Гюлбагъари ва, варидин машариз дилигну: «ЦІиб ву! Йиз Гъажимурад хъана багъа вуйиз!» – кІуру. Хъана пул, хъана палтар. Рейгъанатди вари сумкйир ичІи апІуру, Рамазну хъана пул дабхъру. «ЦІиб ву! – кІуру Гюлбагъари. – Мюгъюббат дурартІан багъа ву!»

Секинатдин улар чпин йишвариан адахъурайи. Думу чан шурахъинди битІрахъиндиси, тухъ даршлу тІягънихъиндиси лигурайи. «Мурдал, рази йихъ!» – кІуру дугъу, амма Гюлбагъари лик йивну, пул думу мушвахъ дабхъдариин алабхъуру, хъа палтар, тІублан, сиргъйир, гъибар вари Рейгъанатдихъинди гатІахъуру: «Ккундарзуз! – гъарай апІуру Гюлбагъари. – Учвхъан палтариинди, пулинди, гъизилариинди йиз уларихъ чарч гъебхуз хъибдар! Узухъ хиларра хъазухъ, узукк ликарра кказукк. Сагъ’валра азуз. Мутмйир зегъмет гъизигиш, пулихъ масу гъадагъуз шлудар ву. Хъа мюгъюббат пулихъ масу гъадабгъуз шлуб дар. Терг йихъай ич хул’ан!»

Хулаъ айидар вари дугъахъинди дерин мюгъталвалиинди, абдал духънайиризси лигуру. Секинат чан абдал духънайи шур’ина гатІархъуру...

«Узуз гъюдохидийкІана дугъу? Яраб, Шамилиз швушвди гъягъидикІан? ГъапІуйкІан узу? Узу гъулаз хъуркъайиз, дугъу женг гъабхуйкІан?» – фикрар апІурайи Гъажимурадди.

Дугъан чан улихъ, чахъинди пашман улариан гъалабулугъ кади лигурайи Гюлбагъари чан дада Секинатдиз ва учв «ча» кІури дуфнайидариз ижмишнаан къаршувал улупури гъябкъюрин, кІвантІарик инчІ кубчІвру.

Саб бицІи вахтналан Шамил автобусдиъ деънайи. Дугъан улихъ чахъинди пашман улариан гъалабулугъ кади лигурайи Гюлбагъар художникди гъизигу дерднан шикилси дийигънайи, кюмек тІалаб апІури, читинди нефес зигурайи.

Кагъзиѝ дидикІнайи дугъан гафар Гъжимураддин ялавлуди ва гъизгъинди уб-
цурайи рюгънаѝ аѝхю аѝзабниинди аѝхънайи. Дугъан Гюлбагъарин гагъ паш-
ман, гагъ аѝлхъюрайи аку улар, деетнайи ярхи, гъюдли ва микІрахъ лепе йиву-
райи, аѝтирин ниѝ хъайи ярхи кушар, дугъан гъарайнан сес ктарди, имбуб вари
кІваѝлан гъубшнейи.

Гъжимураддиз чан улихъ чпин уѝмрин ккудушу йигъар рякъюз хъюгъю,
дурар улариќќан гъялакди гъягъюрайи юлчийин ликарикќан рякъ фици кку-
дубчІвуреш, гъаци ккудучІвурайи... Магъа дурар мектебдиѝ, художествуйин
самодетельностдин кружокдин хориѝ иштирак шула, хъа дарсар ккудукІи-
ган, Гъжимурадди Гюлбагъар улариинди хулаз гъаѝра. Мициб ляхин гизаф
йигъари, вазари давам гъабхънейи, хъасин, хайлин вахтналан, дугъу саб ка-
гъаз гъибикІнейи. Ва думу дугъан хлиѝ художествуйин самодетельностдин
кружокдин хориѝ мяълийир апІурайи вахтна ивнейи. Магъа дурар хяраѝ, га-
фар апІура, чиб-чпиз вафалу вуйивалиќан кІура – му хъадан вахтна ву. Хъа
авгъустдин аѝхирариѝ, Гъжимурад Мягъячгъалайиз гъягъюрайиган, дурар
фици жара гъахънейи?!

Гъжимураддин улариќќ жара шикил дийибгъу...

Чру хяр. Думу шире кайи таза укІахъди бул шулайи. Жюрбежюр сорта-
рин аѝтирарин хуш ниар туврайи гъар жюрейин рангарин гъяйбатлу кюкйири
инсан гъяйран апІуйи. Чиб-чпихъан ярхла дарди кудучІвнайи аѝмлюхъин ру-
кари, берейикќна уч духънайи марччарси, саб йишв'ин гъварчди кудучІвнайи
чІваларин рукари, халачисиб хяран гъирагъдихъди гъатІабццнайи ярквру, ху-
дожникди дизигнайи утќан шиклик кайисдар тепйири, утќанвал бадали устайи
адатІнайидарстар ичІари, ямажари хъадан эвелариѝ табиаѝтдин поэзийин
машгъур шикил тамам апІурайи. Завар укІуди вуйи, думу вахтари ригъун баќќа
дифари чпин кІарушин али зурба гагъарихъди чІикъридиган ккебкри шулдар.
Хяран гюрчегсиб йишвлан, гъюжат дапІнайиси, къюр кас жаргъурайи: бай ва
риш. Риш улихъди жаргъурайи, бай – къяляхъди. Хиял шуйи, дурар ул тухъ
апІуз даршулайи сюгъюрчи табиаѝтдин ягъурлувалихъди ва ничхрарин маш-
гъур шадвалин, гъевеслу ва гирами вуйи мяълийирихъди саб духъну, бахтнаан,
шадвалиан диргъурайи къюб гъумбек ву. Риш дажаргъну, аѝмлюхъярин рука-
рихъ дийигъу: инчІ ккадапІну, ачухъди улар арццну, дугъу шадди табиаѝтдилан
ул илбицу. Хъа, чан къяляхъ хъимбу жигъилиз дих апІуриси, хил хъапІу, хъасин
гъюдли чру укІ'инна ис духъну, деу. Жигъилра дуфну хъуркъу. Шуру хиларин
гагъарихъди чан маш ккебку, хиял апІин дугъаз жумарт табиаѝтди чаз бахш
гъапІу гюрчег'вал жилиинна тадабхъур кІури, гучІура.

– Уву... у-у...бизар гъахъунзу, уву дици жаргъури шулдайваки, – кІури,
Гъжимурадди, багахънаси дуфну, дугъан хилар машналан алдагъуру ва кІа-
ру, псинчІин хлинцарстар улчІвмарин исикќ гъацдар кІару улар ашќар апІуру.
Шуру чан маш бегъемди ачухъ гъапІу.

– Ухъу къюррид хяразра сабпи ражну дуфнахъа, – риш хъанара аку шулу. –
Аѝгъявуз, узхъан фици гъюз гъабхънуш? КучІлар гъапІунза, – исчІалди гъапи
дугъу, гъирагъариз ул илбицну, хабарсузди багахъ хъайи жарадариз дерехъри
гъа кІуруганси.

– Фици? – мюгъгалдиси гъерхру жигъили.

– Гъаци. Узу Мадинайиз ва Набатдиз учухъна хулаз дих гъапунза ва дадайиз учу хяраз кюкйириз гъюгъюрча гъапунза.

– Хъа дугъу?

– Гъаз вуйичв кюкйир кIур. Учву ахью, хъуркънайи шубар вучва кIур, учву хяраз гъягъюрушра, фужкIара ахьюдарикан хътарди душну ккундар. Фу гъапишра, гъитри адайи. Хъа учу шубридра, ич гафналан улдудучIвди, дийигъну гъузча. Увуз туву гаф узу фици-вушра тамам гъапунзаки – хяраз гъафунза...

– Баракаллагъ, Гюлбагъар! Хъа багарихъди ичв деетбан имтигънарра адаринхъа? Магъа мектебра ккудубкIури ава...

– Агъа. Учву дадайизра кюкйир гъадму имтигънариз гъахуз вуйич кIури, гъапунча. Гъаци гъапундайиш, затра деетидайи.

Гъажимурад, къад йис вуйи жигъилиз хас вуйиси, аьламдин жиниваларихъан гъамциб гюрчег'вал гъибихъу, йицIиургуд йисаь айи уткан шуран гъяйбатлу машинан кIалбариз дерин дикъатвалиинди, тухъ даршули лигурайи. Думу чан кIван, фагъмин, рюгънан дюн'яйиъ бахтавар духънайи. Дугъу, шуран багахъна дуфну, дугъан гъюнарилан хабар алдагъу. Гюлбагъар, нач гъабхьир, тмуну терефназди илдицу.

– Гюлбагъар, лиг узухъинди...

Риш зат дерехъганси диришвди деъну гъузу.

– Гюлбагъар, – гъюдлиди, кIван гъевеснан симарик кучрусид гъапи жигъили.

Гюлбагъари чан ригъ айи маш Гъажимурадихъинди илбицу ва жигъилвалин дурарин лигбар, гъаму кIан-кIул адру зурба аьламдиъ кьуб лигуб, сариз-сар ккун хъпан ялвигъ, юкIвар урхъури дийигъу. Ва жигъилвалин гъиссарин гъяракатарин айтIан вуйи женгнаъ, дугъу шуран ал ва лизи ранг гъибикънайи, незетлувалин ва жигъилвалин аьшкъну убгурайи гарцIлиз мак гъапIу. Сабпи мак. Думу дакъикъа, дицистар бахтавар хъана гизаф дакъикъйир гъаргандиз Гъажимураддин рюгънаъ ахънайи.

Автобус аьдати гъяракатниинди гъябгъюрайи, анжагъ Гъажимураддиз диди лап къанар апIурайибси гъугъубжвурайи...

Гъажимурад гъулаз хъуркъруган, саят урчIвуб вуйи, бегъемди мучIу дубхънайи. Чпин хулаъ цIиб вахтнара гъудрузди, думу узухъна гъафнийи. Думу гъяркъган, узу шад гъахъиза. Думу гъарганси шадди айиганси вуйи, хъа вушра, гъерхбар-хъерхбар ккудукIайиз, дугъан аьгъвалат дигиш гъабшиб гъисс гъапIза, думу аржлариин алибси гъахънийи. Хуш-беш ккудубкIайизра, дугъу узухъинди дибикIнайи саб кагъаз гъачIабкку. Му фу вуйкIан? Дибисну хлиз гъатIабцза – думу Гюлбагъари Гъажимураддиз дибикIнайи кагъаз вуйи. Узу дишлади вари ляхнарин гъавриъ ахъза.

– Гюлбагъар Шамилиз «ча» кIура...

– «Ча» кIури адар, хъа тувну а, – гъапица узу.

Гъаму гафар гъеерхъу Гъажимурад цIа кабхънайирси гъизмиш гъахънийи.

– Даршул!

– Гъубшу элгъет йигъан...

– Уву яв кIулиъ ана, дарш фу кIурава? Дугъриданна?

– Дугъриданна вуйи ляхин дарш, узу увуз гъамцдар гафар кIурин? Ав, Гюлбагъар хъирснучу...

* * *

Йишвандин юлчи Гъжимурад сяат сабдин гъацаъ риш айи гъулаз хъуркънный. Шагърин форма алди дагъларин рякъяриъ мучлушнаъди гъягъюз, гъярар-нирарикан ктучлвуз думукъан рягъятди дайи. Гъжимурад гаракк ккибтлу гъайванси бизар духънайи. Гъулан гъирагъдихъ саб жизби эрг'вал йивну, дугъу чан ккунир айи хуларихъинди тереф гъибису. Табиаът клуруш, хиял аплин анжагъ тек мучлушин ву. Анжагъ гъулан айтл кючйириъ тек-бир фонар ургурайи, хъа зиихъ терефнаъ, гъирагъдиъ, ягъли гъарзарин багахъ Гюлбагъаркъарин хулар ерлешмиш духънайи.

Гъжимурадди, йишвандин тлафлиз ухшар вуйиси, явашди гъягъдин ракнар тлау ва айтлинди учлву. Хъа, мурхъликанзина кчвурхури, думу айвандикна ккудучлву. Сабну хулан унчлв гъаму айвандиккинди алийи ва гъадму хулаъ Гюльбагъар йишвну ахуз дахъри шлуб Гъжимураддиз аьгъяйи. Гъжимураддиз учв жарадариз рякъюр, ясана минди Гюлбагъарин дада гъафиш, гъаплур клури, хиялкъана гъюрадайи, гъаз гъапиш гъаму вахтна дугъаз чан ккуниртлан рякъюрадайи, жараб фикриъ адайи. Амма фици-вущра улдак дугъу сикинди, явашдиси кучру: «тук-тук...»

– Гюлбагъар! – яваш сесниинди дих гъаплу Гъжимурадди ва, хъана гюзгдик кучну, – Гюлбагъар! – гъапи.

Хулаъ зяиф ишигъ убгурайи. Кроватдиин дахънайи Гюлбагъариз нивкл гъюри адайи. Гъи улариин нивклун цладалкъан алалабхъди шубуд йигъ ву, шубуд йигъ ву швушвди тувну, шубуд йигъ ву гъапрушра мюгъталди – чав чаин хил иливурш, даршсан, абйир-бабар гатлахъну, гъергну гъягъюруш. Шубуд йигъандин арайиъ Гюлбагъари чан гъюзимбу уьмур фициб шулуш, чпин дадайи чаз фициб ляхин гъаплнуш, дидккан фици азад шулуш, Гъжимураддиз фу клуруш, фикрар аплури, дерд зигури, нивклуз гъягъюз даршули айи. Дугъан аку, гергми уларилан марцци штун цладларстар нивгъар пашман хядарси лизи машинина диргъурайи, хиял шул дурариз гъаму шуран кIваъ айи вари гъам чпихъди гъабхуз ва Гюлбагъар дидхъан азад аплуз ккунди а. Гъаму вахтна Гюлбагъар чан гъвалахъ зяиф акв алди пашманди убгурайи «Лилия» ночникдиз ухшар вуйи.

Саб дупну чан ччвур клури унчлварик кучбан сес гъабхъиган, дугъаз чаз гъугъубжвурайибси гъабхъи, гучл ва гъяракат кабхъу. Фикрари сикинвал туври адрури, «вари зиин гъитну», сацлибкъана ахидиза клуруси, леъфиз клул'инна зигуру. Амма дугъаз хъана унчлварик кучбан сес ебхъуру. Думу, гучлра гъибтну, хъпехъуру ва... дугъаз Гъжимураддин сес ебхъуру! «Гъжимурад!.. – Гюлбагъарин кIваъ ккунирин ччвур азадвалихъна ва бахтнахъна учв гъахуз дуфнайи игитринси зур къувватниинди атлабгуру – Гъжимурад! Йиз ккунир!...» – дишлади гъудужвну, унчлвахънаси гъюру.

– Гъжимурад, уву вува?

– Ав, Гюлбагъар, узу вуза, гучл маплан.

Шадвалиан Гюлбагъарин уларилан нивгъар гъягъюрайи, дугъу клицл алдахъну, унчлвар тлаъру.

– Буюр, Гъжимурад, хулазди гъач, жарадар фужкIара адариз. Дада ва имбу бицлидар исхъан хулаъ даахна.

Гъжимурад айтѠинди учѠву. Гюлбагъари, салам гъадабгъну, ишури, дугъан мухриѠ кѠул ипу. Ккунир исчѠалди, амма гъатиѠи, юкѠв абѠѠну ишурайи. Дугъан сесери, рябкъювали, агъвалатѠи, гафари ГъжимурадѠик дурар арайиз гъахидарихъна вуйи хъял ва дурар даккун хъувал артухъ апѠурайи, дугъаз дурарихъѠи вуйи женгназ удучѠв кѠурайи.

– Уву гъич саб жюрейинра дерд мапѠан, Гюлбагъар. Жикъи вахтнан арайиѠ, яни узу гъулаѠ имиди, дурари чѠи дирчу пешкешарра, пуларра къяляхъ гъахиди. Увурра «къяляхъ» апѠиди. Ухъу гъарган сатѠи вухъа. Жилирин гаф тувурза!

Гюлбагъарин ва чан сикинсуз юкѠвар саб къадар фаркъат хъплан къяляхъ, ккунириѠ чѠи гъарган саб вуйивалик умуд кивуз гъитну, учвра ккунирин чахъна вуйи многъюббатѠин сабсана ражну инандирмиш духъну, Гъжимурад удучѠвну гъушну. Думу гъаѠну, Гюлбагъар сикинѠи нивкѠуз гъушу, гъамус дугъаз чан многъюббатѠин завариин али кѠару дифар ва къюркълин ѠѠийир, зур хъухърумар хъайидар вушра, улихъганси къувватлуди рякъюраѠаѠи, гъаз гъапиш гъамус Гъжимурад дуфнаѠи, Гъжимурад! Дугъу вари апѠиди, дугъхъан вари шулу!

Гъжимурад, Гюлбагъарихъан удучѠвур, ѠишванѠин имбу вахт адапѠуз чахъѠи саб классѠиѠ урхури гъахъи гъаму гъул'ан вуйи Мирза кѠуру балихъна гъушнѠиѠи. Думу хъайигъан хъанара Гюлбагъаркъарин хулаз гъушнѠиѠи, гъамус Секинат халаѠихъна.

Секинат, Гюлбагъарин даѠа, гъелелиг совхозѠин ляхниз душнаѠаѠи. Дугъан шубар хулан мяишатѠин жюрбежюр биѠѠи ляхнар апѠбиин машгъул духънаѠи. Гюлбагъар, булагъѠиккан дуфну, гвар асккан айванѠикк дивну, гъаѠи хулазѠи учѠври имийи. Гъжимурад гъяркъюбси, думу дишлаѠи жара хулазѠи утѠурччу. СекинатѠиз чан риш му бализ ккунѠи айибѠикан лап ужуди мялум вуйи. Дугъаз тувурза чан кѠвантѠан ккунѠиѠи, хъа чан чвѠири, багахълуѠири риш Рамазнан ва РейгъанатѠин (дурарра багахълуѠири вуйи) бализ, ШамилиѠ тув, даршсан гъидихъанѠина хулаѠкъан удручѠварчав кѠуруган, Гюлбагъари чав «гъакѠишра гъягъюрѠарза, лазим дарзуз» кѠурашра, жара чара имѠури, «бахѠиш вуйиз» дупну гъитнѠиѠи. Гъжимурад СекинатѠи ва дугъан хулаѠ айидари гъиливуриси къабул гъапѠнѠиѠи.

– Фу гъабхъну, Гъжимурад, фу гъуллугъ аѠи адахъкѠан уву учухъинѠи? Гъач, гъач хулаз, гъяѠтѠиѠ ляхнар даршул, – гъапи СекинатѠи, хѠял апѠин чаз гъич саб шейгънаканкъан хабар аѠар. Му гафари ГъжимурадѠин кѠваѠ фиѠиб-вуш шаклувал ипу.

– Гъидиза, – гъапи кѠваѠ гъалабалугъвалин тѠурфан убгъурайи ГъжимурадѠи. Дугъаз СекинатѠихъѠи кѠвантѠан гафар апѠуз ккунѠи айи, гъадѠиз хулаз гъушнѠиѠи. Думу, чан набалугъвалиѠ дилигѠи, фитхъан хъюгъидикѠан, фиѠи пидикѠан кѠури, гъиливурѠи гъузунѠаѠи. ДишлаѠи, «ѠиѠран кѠарчаригъяѠ» кѠуруганси, думу ляхнин кѠул'ан хъюгъру. Амма СекинатѠи, дугъан гафариѠ дикъатнѠинѠи иб Ѡивури ашра, ГъжимурадѠиз аѠмлин гафар апѠури, сарун шлуб гъабхъну, гъапѠхъа жан бай, АллагъѠин ляхнар ву, белки, къисмат гъаѠиб гъабхъну шул кѠури, алдатмиш апѠуз чара зигурайи. РаккнарѠихъ дѠийигъну, дурарин гафариѠ хъпехъурайи Гюлбагъар гагъ пашман

шуйи, гагьсана шад. Секинатдиз му жигьилиз гьичра гиран ктапIуз ккунди адайи, гьаддиз чав чакна шлубкьан гьюдли гафариинди алдатмиш дапIну, гьаьдиза кIурайи. Гьажимурад дугьан гафарихьди рази шули адайи. Дугьу Секинатдиз ачухьди кIуру: «Учву, аьхюдари, Гюлбагьариз дирчнайи лиш-нар кьяляхь дарапIишра, думу Шамилин хпир хьидар. Думу узуз ккунир ву! Дугьазра анжагь узу ккунду!»

Чаз мялум вуйи ургуб аьламат гьапIу Секинатди, жара чара имдруган, кIуру: «Агьязуз, аьйибнан ляхин ву, хьа вушра увуз ачухь апIураза, Гьажимурад. Му гьич сарикнара гьапундайза. Гюлбагьар гьаму йигьари хьирснугу айир дар, думу бицIигантIанмина тувна. Му гафар гьеерхьиш, вари жямьяьтдира аьйиб апIуб аьгьязуз. Вушра гьапIзахь?.. Шамил бабкан духьну кьюд йислан Гюлбагьар бабкан гьахьнийи. Думуган Гьажийина Рамазну Гюлбагьар Шамилиз албагнийи. Рамазанкьар ич мирасар вуйиб увузра аьгьязуз. Учв кечмиш шлуган, Гьажийи думу ляхникан чан чьйирикна гьапнийи. Ва гьи, дугьан васият ликрин кIанакк ккивурдарча кIури, гьамциб ляхин апIура...»

Гьаму ихтилат апIурайиган, Гьажимурадди Секинатдиз гьиидар хьуб гьисс гьапIу. Дугьриданна, думу дишагьлийин юкIв аьбгьнийи ва гафар гьагьиди, аьзиятнинди адаурайи, улариинна кьяшишин гьафнийи. Дугьу давам гьапIу:

– ГьапIзахь узу сари – дишагьлийи? Жвуван веледдиз даккниб апIру баб шулинхьа? Ккундар кIурана узуз Гюлбагьар увуз тувну? Уз'инди вуш, валлагьи гьи йиз риш увуз тувурза, валлагьи-валлагьи йицIур ШамилтIан, уву кьабулдира вузуз. ГьапIза узу: йиз ва йиз хизандин аьхювал апIурайидар Гьажийин чьйирна йиз чве ву. ГьапIзахь, жан аьзиз бай, Аллагьди, белки, ухьуз гьамциб кьисмат гьибикIуншул. Аллагьди тувубдиз «ваь» пуз шулин инсанарихьан? Вари му ляхнар йиз, йиз шуран бахт дарувалиан ву...» – дугьу чан улариинна гьюрайи нивгьар хиларихьди марцц апIурайи. Гьажимураддиз дугьан язухьра гьабхьнийи: «Дюз ву: жвуван велед даккни баб баб вуйинхьа? Му дишагьлийиз, чав кIурайиганси, гизаф читинди ву. Му «тамашайин» тахсиркар Секинат дар», – фикир гьапIу Гьажимурадди. Вушра ккунирин дадайиз дугьу хьана гьапи:

– Узу улихь вахтарин йирси аьдатариз ваь, хьа йиз кIван, фикрарин ва мьогьоббатдин кьанунариз лигураза. Думу кьанунари узуз ва Гюлбагьариз ужуб, уткан ва бахтлу уьмур тямин апIура. Узу гьадму кьанунариз табигь вуза.

– Гьадмукьан ккундира-ккунди вуди, – давам апIурайи Секинатди, – гьаз ШамилитIан ухди хьирсундарвахьа?! Валлагьи-лезим сабпи ражну ичв адаш ясана дада «ча» кIури гьафибси, тувдийза, кьяляхь апIидайза.

Гьажимураддин юкIв хьюлу ва дердну абцIнайи. Думу ляхнар лап читин духьнайивалин гьавриь ахьнайи. Думу, эгер Шамил гьулаь айиш, дишлади, гьамлин гьудужвну, гьадгьахьна гьагьидийи ва Гюлбагьариз «ваь» пуз гьитдийи, ав, гьитдийи, амма дугьаз думу гьулаь адруб аьгьяйи. Хьа дурарин абьир-бабарихьна гьушиш? Дурар вягьшйир ву, инсанар дар! Дурарихьан кьутIкьли гафартIан гьадрагьруб аьгьяйи. «Хьа кьутIкьли гафар ерхьну ккундарш, узу мина Мягьячгьалайианмина гьаз гьафнухьа?!»

Гьажимураддин гафари Секинат фикрар-хиялариь итрайи. Гьажимурад чав туву гаф гьавайиди гьадапIру жигьиларикан дар, Секинатдиз аьгью гьабхьнийи: Гюлбагьар гьапIнура чаз гьадагьуз дугьу вари чарйир зигиди, якьин

ляхин ву. Гьаддиз, фикир апІурайи дугъу, кІару-цІару ляхнар арайиъ духъну, чиб халкъдиз чІуру терефнахъанди аьгъю хъайиз, рягъматлу жилирин чвйирихъди дулхну, ужуди шлуганси гьадму ляхнариз гъилигиш, вахтнинди дюз рякъ'ина улдучІвиш, ужу шулу. Дурарихъна душну, чпин арайиъ гъахъи гафарин натижайикан хъасин Гъажимураддиз хабар дебккуз йикърар гъапІу. Гъажимурад чІатинди удучІву ва жавабназ ккилигуз чан дуст, чахъди саб классдиъ урхури гъахъи Мирзайихъна гъушу.

Мирзайи чпин дадайиз ипІруб-убхърубдиз заказ тувнайи. Гъажимурадди: «ФукІара лазим дар, иштагъ ктарзуз», – кІурайи. Дугъак бизарвал кайи, гъагъи рябкъбу Мирзайизра тясир дарапІди имдайи. Гюлбагъар Шамилиз ваъ, хъа Гъажимураддиз ккунди а, Шамилиз думу гужнинди гъаз тувурчва кІури, Мирза саб-швнубан Секинатдихъна гъушнйи, амма дугъу балин гафарихъ иб хъивундайи. Гъажимурадинна Мирзайин арайиъ саб хайлин улхбар-рахбар гъахънийи. Дурар кьюридра сабдин гъавриъ адайи: Шамил мурарин дуст ву, думу фикирра, аькьюлра хъайир ву, дугъу гъаз мициб ляхин гъапІнийкІан? Эгер гъамциб ляхин жара йишваъ гъабхъиш, дугъу тахсиркранин аьйибар алаури, дурар нефретдиз лайикъ апІури шуйи. Яраб инсанди гафар гъаци мелзналан, заълан апІури шуйкІан? Фици-вушра аьламатнан ляхин ву: Шамил къайдалу, йирси, чІуру ва ужудар аьдатар аьгъю, мюгъюббатдин гъиссарин ва дидин къанунарин гъавриъ айи кас вуйи. Дугъу гъуландарин, халкъдин улихъ учв ужуз дарапІур, думу гъийин деврин инсан ву, фици-вушра кІул'ин жилирин бачукІ алир ву аьхир...

Мирзайикра Шамилин ляхникан зарбди хъял кубчІвнайи.

– Узу гъамци фикир апІураза, – кІурайи дугъу, – Шамилиз чаз Гюлбагъар хъирсбакан хабар адар. Хъа аш, думу инсан дар. Думу дицир вушул дупну, дугъу дициб ляхин апІур кІури, хиял дайиз... ВуйиштІан инсанди чаин улубкъиган, фу-вушра апІури. Усал адми ву думу, усал ляхин гъапІну. Дициб ляхин апІбалан къяляхъ, думу чан таярин улихъ фици дийигъидикІана? Узу дугъан хил дибрисарза! Шамил жилир дар!

Гъашимдин, чан рягъматлу жилирин аьхюнур чвуччвун, хул'ан удучІву Секинатди, йикърар дапІнайиси, Мирзакъарин хуларихъинди рякъ гъибису. Лисундин вахт улубкъурайи. Ригъди цІюхъюм дифариккан гагъ милин, гагъ тилин ккитІибгъури, чан рази дару маш къуру жилиз улупурайи. Дидин нурар гъи зяифди арграйидар вушра, Мирзакъарин раккнарихъна хъуркъайиз Секинатдиз гужалди амкІ утІубччвнийи.

Дугъу туву хабри Гъажимурад хъана бейкеф, хъана халват апІуру. Думу гагъ мушв'ин, гагъ тушв'ин деъри, мина-тина лицури айи ва дерин фикрарик кайи. Мирзайи, мегъел вари улихъ хъми, фукІара дубгну адар сабан, сабурлу йихъ кІури, думу сикин апІурайи. Амма Гъажимурад, аржлиин лик улубкъу гатуси, гъаракатнаъ айи...

Гъажимурад чаз ккуни Гюлбагъарин кІуллаан Мягъячгъалайианмина дуфна ва Секинатдинна Рейгъанаткъарин хулаз гъушну, дурарикан Гюлбагъар къяляхъ апІуб тІалаб апІура, кІуру хабар вари гъулаз ва гъам багахъ гъуларизра гъарабгънийи. Гизафдариз Гъажимурадин ва Гюлбагъарин мюгъюббатдин аьлакъйирикан аьгъяйи, гъаддиз гизафдар дурарин гъавриъ айи ва гужназ Гюлбагъар хъирсдариин аьйибар алаурайи.

Хябяхъган булагъдиина уч духънайи дишагълийирин арайиъ гъамцдар гафара гъахънийи: «Вайгъарай! Я жан Рейгъанат, думу балин юкІв улубкънайи риш, учвуз гъюзра даккунди, «ча» дупну хъирсуз нач гъабхъундарчвуз? Халкъди айиѳ апІур кІури, хиял гъабхъундаричв? Гъамус думу ихъ замандин ляхнар иша гъягъюри имдар гъа! – гъапи яшназ хътакнайи Тамумди. – Думу вахтар, думу аьдатар гъушну. Вайгъарай! Дюн'яйиъра аьламатар шули имийиштІан! – думу, хиларра хабахъ хъивну, Рейгъанатдихъан тму терефназди илтІикІу. – Нач ва гъяя гъудубгиган, инсанари фу-вушра апІур...

– Я къаби Тамум, яв мелз ярхи мапІан! Яв марццишнар гъирагъдиъ гъитну, учуз кІурана? ФукІара думу балин шур'ин юкІв улубкънадар! Дурар гафар ву. Учвхъан гъапІурш-гъапІурдарш гъерхидарча. ДичІибкъну, ичв йишвахъ деай, ккебехъай учкан! – гъапи хъял кубчІвнайи Рейгъанатди.

– Йиз марццишнаркан кІурва, Рейгъанат?! Узу йиз риш чаз къабул гъахъи бализ тувунза. Сарун фицдар марццишнаркан улхурва? Бализра чаз къабул гъахъи риш гъахунза, гъюрдарза кІурур гъахундарзаки!

– Дарш йиз хъирснайи швушв яв балинси гъирагъдиъ ул айир даруган, жур вуйиган, кІваз къара гъюри адарнив? – давам гъапІу хъана Рейгъанатди.

– Йиз баяр-швушварик мукучан уву. Дурар фукъан-вушра ужудар ву. Яв гъайгъушнаъ йихъ, ха-а-нум.

– Балинра, шуранра язухъ ву. Хъа думу Гъажимурад кІурур Мягъячгъалайианмина дуфна кІур. Дугъан абйир-бабари фу кІуйкІан, аьжузари? – гъапи сар жара дишагълийи.

– Бализра думукъан гучІури адарда. Гъаз гъафну кІурчва думу ихъ гъулаз ярхла Мягъячгъалайианмина? Советдиз аьрз апІиди сарун!..

Сар жара дишагълийи чан багахъ хъайидариз фишфишниинди, чан шалин пІипІ гамгмихъна дубхну: «Совет фуж ву кІурчва? Рейгъанатдин имийин бай ву сарун. Гъадмура аьгъдарнучвуз?» – гъапи.

Дугъхъан ярхла дарди, улар-ибар минди-тинди илтІикІури, вари гъяракатнаъ айи, учв читин гъялнаъ айиѳ гъисс апІури айи Рейгъанатдиз думу дишагълийин гафар гъеерхъу ва дугъак хъана писди хъял кубчІву:

– Яв фу вуяв риш, Бадаин кІару швушв?! ДукІну, яв айишваъ дахъну гъуз, кач! Увур жарадариз чІал улупури! Вуйич, имийин байра вуйич, багахълура вуйич, учуз ккунибра апІурча, ичв гъуртІан гъюруб аш, фици апІуруш, магъа апІинай!

– Я кас, Рейгъанат бажи, уву дишлади хъял гъюрур вудува...

– Учвхъан гъерхрина-хъерхри ич дапІну ккуни ляхнар апІидича, даринхъа? Шлиз ич хайир ккундин, рябкъюразуз... Дирбшар, учвуз гизаф аьгъячвуз... Учвуз думу жара гъулан балин дердна хажалат аьхюб кади. Валлагъи вари учву ич хайир даккнидар дарш... Узуз лап ужуди аьгъязуз.

Гъаму вахтна гвар шту абцІуз Рейгъанатдин нубатра гъафи. Дугъу гвар кІурунайикк ккивну, бябрумар апІурайиган, минди Сунара ашкар гъахъи. Суна гъулаъ чан ушвнихъна гъафи гаф дарпиди гъузуз даршлурси, вари машнаъ ачухъди кІурурси ва аьхю зарафатчиси мялум вуйи. Дугъаз булагъдикк ккайидар фиткан улхураш, гъеле аьгъдайи, вушра дишлади цІийи хабрарикан хабардар гъахънийи.

– Хъа Рейгъанаткъарин «жигули» машин а гъа, дурарин йицІуд агъзур манат пул кІуру гъизилин сѣаѣт а, шубуд агъзурна миржидваржна хъуцІур манат кІуру гъизилин тІублан а. Рамазан артухъ хазна а, хъа Гъажимураддин фу а хъа? Ялгъуз мюгъюббат. Мюгъюббат тІубахъ хъапІуз шлуб дар, ясана жандин алабхъуз шлуб дар. Диди фун абцІурдар, – гъапи ва вари дишагълийир гъаѣлхъю.

Рейгъанатдиз мурарихъди чан удудукъруб агъю гъабхънийи, вушра дарпиди ктукъуз гъабхъдар:

– Лап ужуди учуз! Машинара айич, гъизиларра ачуз, вари айич! Швушвра хидича! Учву гъузидичва гъаци бахилди ва футнйир апІури!

Булагъдикк ккайи дишагълийир чахъинди жара саягъниинди лигури гъябкъю Рейгъанат, уьруна цІару духъну, булагъдиккан, гъаму абдал духънайидарин арайиан, учв фила гъягъидикІана кІурайиси айи. Чан гвар абцІубси, дугъу мушвхъан гъергуз гъяракатра гъапІу. Думу милин гъягъруган, яшлу дишагълийир, швушвар ва дурарихъан жаради саб дестейиз уч духънайи жигъил шубар дугъан къяляхъди кълхъруси, аьлхъюриси лигурайи. Хъа дурарин арайиан цІиб улихънаси дуфну имбу сар дишагълийи гъапи: «Учву гъаз аьлхъюрачва? УчвутІан аьжзир вуйин думу? Гюлбагъариз Къуцай Ибрагъимдин хулаѣтІан йицІуб ражари Рейгъанаткъарин хулаѣ ужуди дарин? Наана гъягъюрушра – «жигули»! Учву аьлхъярчва, хъа Гюлбагъар душваѣ ханумси хъиди. Явашай».

– Узура ккебехъназа, Назлу, – гъапи гъирагъ йивнайи сар жара дишагълийи. – Мурарик ктукъуз шулдар. Секинат, ужуб ахъю девлет хъайириз риш тутрувди, улдугуз гъузрин?

– Хъа вуда байкІа...

– Девлет дар бахт апІруб, хъа кІван шадвал, кІван разивал, архаинвал, ачухъвал, фаракъатвал ву, – гъапи Тамумди.

– Учву дурарин арайиѣ цІа ипрайидар вучва, дарш фукІара апІурайидар ва апІуз ккунди айидар дарчва. Аьгъяхъуз, сар-сарин хайир ккунидар дарихъ ихъ гъуландар... Учвузра вуйиш гъаруриз, Гюлбагъарин йишв'ин духъну, Рейгъанатдин бализ швушвди гъягъюз ккунийчвуз! Узуз аьгъдаршул...

– Гъа чІибкъ, мелз эбцуз ужур! Мирас вуза кІури, инсанвалиан муудучІван! – гъапи Сунайи.

Гъадму йигъан гимихъна уч гъахъи жиларин арайиѣра гъацдар улхбар гъахънийи. Лизи мужри ккайи, гъулаѣ чаз ужуб гъюрмат ва ад айи яшлу Гъямид халуѣи:

– Рамазну ва Гъяшимди лап усал ляхин гъапІну, – гъапи. – Дурарин, узутІан яшнан бицІидар вушра, узутІан артухъди гъийин деврин гъавриѣ айидар духъну ккундушра, фикир ва аькъюл йизтІанна хъана къяляхъ хъми.

Гъажимурад ва Гюлбагъар, дурарин бахт гъи хъябхъган вари жямяѣтдин ушвниин алийи...

Гъажимурад лисхъан, чан йикърариз асас, Гъяшимдин хулаз гъушнийи, амма думу наана-вуш душна кІури, хулаѣ адайи. Рамазан кІуруш, шагъриз душна гъапнийи. Садпи йигъ гъамци метлебсузди гъябгъюрайи.

«Яраб, ярхи дарапІди йиз ляхнар дюз апІуз хъибдаркІана? – фикрар лихурайи Гъажимураддин. – Магъа йишвра улубкъура»...

Гямина дуфну, ляхнин чаз ккуни натижа дархъиди Гяжимураддиз къяляхъ, гъулаз хътакуз ккунди адайи, гъаддиз хябяхъ шулайиган хъана чан дуст Мирзайихъна гъушу. Гъамлин дугъу ахъли хъанара Секинат халайихъна гъягъюз фикрар апІурайи.

Гяжимурадди накъ лисхъанмина ушв гъибтну адайи. Дугъу гъамус, чан улихъна ипІруб-убхъруб дубхну дивнайиган, гъаз-вуш ижмиди гаш дубхънайиб гъисс апІурайи, хъа вушра уълиз къацІкъан йивуз шули адайи.

– Увура, Гяжимурад, усал тІулар мапІан. Узу увуз хъана текрар апІураза: вари улихъ хъми. Хъирсуб – му аххиримжи натижа дар. Яв ляхнар увуз ккуниси дюз шул. Гюлбагъари жарариз гъягъюрдарза кІури, увуз ижмишнаан гаф тувну адарин? Сарун фу ккундувуз? Уъла дирипІди гъахъиш, къяляхъна яв жандин гъял, яв ляхнар фици шул? Дугъу жарариз гъягъяйиз, чав чаин хил иливуру. Амма ляхин дидихъна дурубкъур кІури, умудлу хъидихъа, – кІурайи бутылкайин къикъ ачмиш апІури, эллешмиш духънайи Мирзайи.

– Ваъ, ваъ, ачмиш мапІан, гъибт, – гъялак гъахъи Мирзайин хиларигъ бутылка гъябкъю Гяжимурад.

Мирзайи арагъи рюмкйириъ убзрайи.

– Лазим дар!.. Гъазу думу?.. – кІурайи Гяжимурад гъаз-вуш сикин хъубси гъахъи. – Гъамус ул ктабхъурайиз, дуст, шубариин ихтибар апІуз шулдар. Увуз мялум вувузки, Гъяснан ккунир, чпин дадакъари тувур, сабдизра къаршу дархъиди, фици жара бализ гъушнуш...

– Я кас, дурар инсанар дарда, увура фужар кІурава?! Шли фу гъапиш, гъадму апІурр, думу инсан вуйинхъа? Хъа Гюлбагъар жарадарсир дар, дюзди кІурзавуз! – арагъи убзнайи саб рюмка дугъу Гяжимураддихъинди гъачІабккуру. – Саб варж-варжкъана йивидихъа. – Ккунди-даккунди, Гяжимурадди рюмка бисуру. – Урсари кІуруганси, сабпиб – иштагъ бадали. Сагъул.

– Сагъул.

Дустари чпин рюмкйир ичІи гъапІу.

– Гъамус ахъли уву Секинат халакъарихъ гъягъюрза кІурава? Анжагъ жиниб дарш, йип уву: дина хъана фу кІури гъягъюрва? Саб ражну гъушунва, саб ражну Секинат хала увухънара гъафну. «Визитарикан» натижа адар, ляхин жара саягъ дапІну ккунду. Фици-вуш саб жара саягъ...

– Йип сарун. Жараси фици апІуруш?

– Гъамус пидиза, – Мирзайи хъана рюмкйириъ арагъи убзру. – За апІин. Гъаму рюмка ичІи гъапІиган, пидиза. Яв ляхнар дюз хъпан сагълугънаан! Сагълул!

– Сагълул.

– Уву Гюлбагъар хъади гъергну гъарах, жара чара фу а хъа? Дугъан имйир, багахълуйир фицдар вуш, аъгъявуз? Дурари бажагъат думу сарун къяляхъ апІур! Узуз дурар гизаф ужуди аъгъявуз. Гъаци вуйиган, хъади гъергну гъарах.

– Ваъ, шуликъан имиди, узу дициб ляхин дарапІарза, – Гяжимурад Мирзайин фикрихъди рази дайи. – Узу инсанарин ушвниин илитуз ккундавуз?

– Гъамусдиз узу ккебехънайза. Узуз сарун жара рякъ рябкъюри адарзуз. Инсанарин ушвниин кІурва? Вахтну вари чан йишв'ин фаракъат апІиди. Инсанарра хъасин ккебехъиди. Дерд мапІан. Пуз ккунди айиб гъадму вуйиз, хъана текрар апІурза – ккунир хъади гъергну гъарах.

– Чара имици, дициб ляхин узу дарапларза. Хъа эгер иливну маргъ утлур-ккрубси гъабхъиш, думуган – башоста... Уву гъаци клура пну, думу бици ляхин дар гъа! – фикир аплураи Гъажимурадди.

– Хъа гъамус ахъли гъушну клури, фу аплуз шулвухъан? Узу клураииб гъякъ, дугъри ву. Яв гъавриъ аза. Хъа вушра... Лигарва, яв фици ужуди шулуш, гъаци аплуз увуз ихтияр ву. – Мирзайи хъана арагъ убзру. Дидихъинди улар гатлахъу Гъажимураддиз, бутылкаийъ саки гъацI арагъ иша гъубшуб гъябкъю.

– Увуз гъаплуз ккунди а, Мирза? ЧIяаьн ички гъубхъуб. Пиян духъну, узу дурарин хулаз фици гъягъюру? Фу фикир аплуру дурари?

– Йип яв тост!

– Ужудар, гъякълу инсанарин сагълугънаан. Сагълул.

– Сагълул!

Уъл ипIбахъди сабси, саб бутылкара ичи дапIну, дурар чIатариз удучIву. Гъажимурад Гюлбагъаркъарин гъяатдин ракнарехъна гъаьну, Мирза, дугъаз ккилигури, гъирагъдиз гъудучIву. Йишв мучIуб вуйи. Ваз гъалин ва кIару дифари йисир дапIнайи, дидхъан чан маш жилиз улупуз шуладайи. Вушра гъулан кючйир хуларин унчIвариан гъюрайи аквари ва тек-тюк кючйириъ айи столб-йирик кайи лампочкйири, зяифди вушра, аку аплураи. Кючйириъ инсанар фужкIа адайи.

– Вари ихъ мирасар уч духънахъа. Варидиз мялум вучвуз: ихъ Гюлбагъар Рамазнанна Рейгъанатдин бай Шамилиз бахш дапIнайихъ. Му ляхниин вари рази ва шад вухъа! Ав, риш швушвди туври, бай хъайири – бализ швушв хури аьдат ву. Ихъ кIул'инна мицдар шад вахтар гъюр дупну, шилхъан умуд кивуз шуйи? Магъа дурар хъуркъна. Гъайифки, рягъматлу Гъяжи дюн'яйиъ имийиш, думура гизаф шад хъидийи. Гъи ухъу, думу рягъматдиз гъушнушра, дугъан васият кIулиз адабгъурахъа. Секинатдизра баркалагъ: жилирин гаф ликрикк ккивундар. Хъа гъи ухъу ихъ жигъиларин бахт аьхиримжи ражну вуди гъял аплурахъа. Гъи дурарин сумчрикан улхидихъа. Рябкъюрачвузки, гъябкъюндарш, гъеебхъунчвуз, фуж-вуш сар Къуцай Ибригъимдин бай ихъ ляхнаригъ гъючIвра. Гъаддиз ухъу закур ихъ сумчрин мяракаийн ляхнар башламиш аплурахъа, – клураи Гъяшимди.

– Валлагъи узура гизаф шад вуза. Думу Гъажимурад клурур, чан гафариинди, Гюлбагъар жарариз гъидритарза клурурсир вуйи, – къатI гъапIнийи Гъяшимдин улхуб Секинатди. – Гъи гъачIнинган думу саб гужниинди хул'ан адаунза.

– СифтегIан ракнарехъан ери апIидийва! Фуж ву думу, риш ккундиз клури, хулаз гъитуз?! Жарадариси дугъу сабан чан хулаз холодильник, машин гъадабгъри! Гъадмуган учIвишра хай шул, – клуру дугъаз мирасдиан вуйи сар жара жвуву, Сефери. Дугъан уьру тупарстар гарцIлари лампочкаийн акв къяляхъ хътаплураи, хъа хазран рижварстар сумплар клуруш, тIурччураи. – Хъа фу-жар-вушра хулаз къабул аплуриин?! Гъя-гъя-гъя... – Сефер совхоздин бухгалтер вуйи ва гизафдари дугъаз дих апIруган, гъаци «Букъатил» дупну гъитуйи. Думу инсанарик ктрарсру, личIву гъвандин юкIв айирси мялум вуйи.

– Хъа сарун хулаз гъафир къяляхъ аплуз шулин... – гъапи Секинатди.

– Гъаддиз ихъ гъулаъра вари халкъди фу кІураш, аьгъю апІинай учвуз! – гъапи инжик духънайи сар дишагълийи, мирик келагъа алабхъну, Секинатдиз къаншарди цІиб тинси деънайири.

– Думу дюз вуяв, – дугъан тереф бисуру сар жара дишагълийири. – Узу-ра ич бажикъарихъ хялишивди душнайир гъаму хябяхъдихънаси дуфну имиза. Сейбат бажирин бицІидарира кмиди сар фуж-вуш Гъажимурад кІурур учвухъна, – думу Секинатдихъинди илтІикІуру, – Гъяшим имийихъна, аьгъдарзуз, Рамазан имийихъна, Гюлбагъар хътауз гъитурза кІури, гъушну, му-тму гъапну кІури айи. Валлагъи жара гъуларигъра мялум ву, жан чи Сейранат бажи. Думу бай фицир нач ва гъая адрур вуйкІана?! Дицисдарихъан фтиз-вушра ккилигуз шулу.

– Дурар жигъилар ву, – улхбарик пай киву сар жара дишагълийи, – хъял кубчІвиган, валлагъи, дурари фу-вушра апІуру... Гъатму гъунши гъул’ан вуйи Исайи чан риш жарариз тувиган, ришра гъадму учв ккундиз кІуру балихъди гъергну гъушну кІур. Дурар гъира къяляхъ гъафундар. Гъамусдин жигъилари дарапІрубна даршлуб фу а? Аьйибна нач айидар фужар а гъамус?

– Гъи булагъдиин, – давам апІурайи келагъа али дишагълийи, – эгер вахт-ниинди ккудучІвну гъушундайиш, хайир даккнидари Рейгъанат хътІюкьидийи. Инсанар гъамус бешбетер духъна. Жарарин хайир саризра ккунди имдар.

– Гъан, чІяаьн ву! – гъудужвур чан йишвлан Гъяшим. – Фу гафар апІу-рачва? Кепкинра ккадру гафар кІур дурариз! ГъапІруш, узуз ужуди аьгъязуз! Фуж ву ихъ улихъ рякъ гъадабтІурайир? Дицир аш, йиз багахъна, узухъна гъюри! Гъяшимрин рякъ гъадабтІу кас мегъел гъахъундар, я хъидира дар! Закур ккебгъурхъа сумчир! Закур! Фу гафар ву? Мугъаз Гъяшим кІуру! – улупуру дугъу, гъурд йивури чан мухриз. – Гъациб мярака дивархъа: ургур далдабчйириз ва къанна хъур зурначйириз дих дапІну!

Гъадму вахтна Сейфутдиндиз, Гъяшимдин бицІирсир чвуччвуз, шид убхъуз ккун шулу ва дугъу, шид абкъин кІури, улариинди ва хилариинди ракнарин багахънаси деънайи чан хпир Муминатдиз ишара апІуру. Муминат гъудужвну, гъуяригъинди удучІвур, саб фит’ин-вуш аьлаамат гъаширси, тяжублуди, гучІ кади къяляхъ хътІурчвву ва, варидихъинди илтІикІну, гъарай гъапІу: «Гъажимурад гъюра!...»

– Фуж?! Фуж?! – сифтетІан гъавриъ адрахърайи Гъяшим, деллу гъахъирси духъну, ликри гъудужву.

– Гъажимурад, Гъажимурад!..

Гъажимурад, салам тувну, хулазди учІвру.

– Ваалейкум салам! – битІрусилар итІигъну, кълхъру, рихшанд апІуру саягъниинди кІуру Гъяшимди. Дурар къюридтІан ликриин дийигънадайи. Варидин фикир ва улар дурариинна диш духънайи. – Уву фуж вува, теклиф дарди дуфнайи хялижв?! Наънан ишри уву? – Гъяшимди Гъажимурад рихшанд апІурайи. – Уву гъапІурур вува?

– Узу гъапІурур вуш, наънан вуш, фу метлеб ади дуфнаш, учвуз варидиз лап ужуди мялум вучвуз, Гъяшим халу. Ва хъана, магъа вари ичв тухум ачва, йиз метлеб фу вуш, фу бадали узу дуфнаш, учвуз текрар апІураза: узуз Гюлбагъар кІваантІан ккундузуз ва чиб-чпиз къисмат дархъиди учхъан гъузуз

хьибдарчухъан... Ккун апІурза учвкан, кІваантІан фикир апІинай, учву ужуди ич гъавриъ ахъай, ич бахтназ манигъвал мапІанай. Уччу... – кІурайи Гъажимураддин гафар йиц кубчІвнайи Гъяшимди къатІ гъапІу:

– Чибкъ, мурдал, уву наан ва шлин хулаъ аш, агъю апІин!

Гъажимурад пияндисира айи, гъаддиз дугъазра ухди хъял гъюрайи. Гъяшимдин гафари дугъан юкІв асккан-заан апІурайи.

– Хал Гюлбагъаркъарин ву. Хъа думу шлин-вушра, диди узуз дицикъан тамаши апІурадар. Узу учвухъна йиз гаф пуз дуфназа. Ичв шурахъди узу мюгъюббатди саб дапІна... Гъитай учуз ич бахт албагуз, ич хушбахт уъмриъ учІвуз, – сикинди давам гъапІу Гъажимурадди.

– Кебехъ, мурдал! Уву шлин улихъ дийигънава ва шлин улихъ дицдар гафар кІурава?! Хулаъ уълихъна гъубкІну гъафун дархъи Ибригъман бай гъи Гъяшимдихъна риш ккундиз кІури дуфна! Гъя-гъя! Гъя-гъя!.. Швушв бадали саб гъизилин тІублан гъадабгъуз шлур дарва уву, студент! Гъеебхъдар аьлхъюр...

– ВаритІан уткан ва багъа тІублан ич мюгъюббатдин ва дидин гъиссарин тІублан ву!.. Узу думу гъизилин тІубланра хътарди гъитрадарза... Вари гъадагъидиза!

– Гъадму яв мюгъюббатра хъади, марщ духъну гъарах! – алжагъуру Гъяшим. – Фу гъабши му? Яв йишв, яв ара агъю апІин! Мюгъюббат – му фу ву? Гъадму гаф кІури, йиз улар йиртІуз ккунди авуз? Алчагъ, кюрпеюгъли! Дург йихъ, мугъуббатди ургурайир! – Гъяшимди хъялижвуваз раккнарихъинди улу-пуру.

– Я инсанар! Учву гъаз ич мюгъюббатдин гъавриъ ахърадарчва? Гъаз ичв юкІвар дици даргънайичв?! Гъавриъ хъуз ляхин а аьхир...

– Шлиз кІуру?! – ктисурдар юкІв къюл'инна гатІабхъуз гатдинси айи ва силбарра ичІигнайи «букъатил». Чан хиларра, пеъ бисурайи ппаздин бацарси гъатІарщну, дугъу хъана текрар гъапІу:

– Шлиз кІуру?! Уву сагъди имиди, дург мушв'ан! Ич таяр дар учву. Дург йихъ, уву бадали дустагъдиъ деърадара!

– Учву инсанар дарчваки, сариъра инсандин юкІв адарчвувъ. Ичв юкІвар ифи адру сукълар вуйичв, – дупну, Гъажимурад удучІвуз хъюгъю. Дугъаз мушваз уч духънайидар учв итІуз гъазурди айи жанаврарси, аждагъйирси рякъюрайи. Дурарин улар мугъаъ гапрарси арсрайи. Гъажимураддин мушваъ чан ляхнар дюз шлуваликан миж ктабхънийи. – Хъасин учву ачмиш хъидичва, йиз гафар кІваин апІидичва! – дупну, думу удучІвну гъушу.

– Ари гъаци, – гъапи печат алабсиганси Гъяшимди, рягъятвалин ухът алдабхъну.

Гъажимурад чав гъапІраш, наан аш кІваълан дубшнаирси, кючейиъ дийигъу. Саб дакъикъа мидиз улихъна чан улихъ гъабхъи гъядиса дугъритІан вуйивалихъ хъугъуз шуладайи, дюзди кІуруш, дугъаз дидихъ хъугъуз ккундира адайи. Дугъан уларикк Гъяшимдин гъагъи, гъамус – хъа чпин йишвариан утІурччвур кІурайисдар чІуру уларна чахъинди нифретлуди лигури деънайи имбударин рякъбар ккайи. Ва гъадрарин арайиан Гъажимураддиз Гюлбагъарин чаз кюемкназ дих апІурайи лигуб рякъкъюрайи: ккунирин улариин, марщци штун

сирин булагъдикк ургурайи кьуб мержандин тикйириси нур туври, нивгъар алийи. Дугъаз ккунирин маш ачухъди рябкъюрайи ва дугъаз думу гизаф гъайифди вуйи. «Дугъриданна вари гъудубгнин, дураар сумчриз гъязур шулайкIан? – фикир апIурайи жигъили. Дураари гъаци кIурайи... Даршул... Даршул!.. Гъашиимди фу-вушра апIур, дугъан хлиъ дакъат а».

Дугъан кIулиъ жюрбежюр фикрар учIврайи, лицурайи. «Фукъан ужуб аьдат дайинхъа даргйирин, – фикир апIурайи Гъажимурадди, – чан юкIв улубкъу риш, саризра хабар дарди, хъади гьергну гъягъруб. Гъайифки, думу улихъдин вахтари вуйи...»

– Гъаз ухди гъафунва? – дугъан улихъинди ккилигури дийигънайи Мирза гъудучIву.

Дугъаз Гъажимураддин машинин, ярхласи кабхънайи лампочкайин акв-наккди вушра, амкIун аьхю цIадлар гъяркъю ва:

– Фу дубхъна увуз? – кIури, гьерху.

Сабпну Гъажимурад гъавриъ ахъдар.

– Фу?

– Яв аьгвалат хъана зарбди чIур дубхънайибси рябкъюруз. Гъапнийзавузки, дураар ихъ таяр дар, гизаф фурслудар ву. Эгер Шамилихъ дарди, увухъ машин хъайиш, кьюр чвуччу васият гъапIнийишра, Гъашиимди Гюлбагъар увуз тувуйи. Мицисдар «визитар» метлебсуздар вуяв. Увуз дураарихъди вуйи яв ляхин дюз апIуз анжагъ саб рякъ а, дидкан гъапунзавуз.

– Узу гъамус яв гъавриъ ахъри аза. Дураарин хулаъ вари тухум уч дубхънайи. Йиз гафариз иб гъивундар. УтIурккунзу!

– Дугъриданна вари уч духънайин, хъа фу кIурайи, гъаз уч духънайи? – Гъажимураддихъна дураарин варидин сатIиди вуйи янашмиш'вал аьгъю апIуз ккунди, гьерху Мирзайи, ва, хлурччихъан дибисну, – гъач, гъач, гъудучIвурхъа гъамушвхъан, – гъапи.

Гъадму вахтна фици-вуш къяляхъ илдицу Гъажимурадди Мирза яваш апIуру. Дийигъ, гъатму арчлихъинди фуж-вуш гъажаргъу.

– Хиял апIин, Гюлбагъар ву думу, – кълхъруси гъапи Мирзайи. – Жин дархъиш, ухъу учв итIурайин? Жин шлур фуж гъюру мина?.. Белки, яв къяляхъди, уву наанди гъягъюруш лигури, ул хъипри ашул?! Гъач, гъач, гъягъюрхъа, хулаз гъушиш ужу ву. Даршиш, дураари уву йивну йикIузра мумкин ву.

– ГучI апIин, – кIуру Гъажимурадди. Дугъан юкIву думу вахтна фу-вуш гъисс апIурайи.

– Дийигъ уву, – инжик шулу думу.

Гъадму вахтна арчил хъайи терефнан мучIушнаан дураарин улихъинди фуж-вуш гъудучIвуру. Думу Гюлбагъар вуйи.

– Гюлбагъар! – дих апIуру Гъажимурадди.

– Гъажимурад! Уву вува? Узу уву гъулаз зат дидригъди гъягъюр кIури, гъатму рякъюхъ ккилигури...

Думу багахънаси гъафи.

– Увухъди хъана гюрюшмиш хъуз ккунди имийза. Хъа уву гъюб хъана ужуб гъапIунва. Ляхнар мицикъан пис гъялнахъна гъюр кIури, узу фикир гъапIундайза.

– Багъишламиш апІин, Гъжимурад... Узу рақнарихъан вари ичв гафарихъ хъпекъунза. Гъдрари уву адаъну... Дурар... – Гюлбагъарин дюд фти-вуш дюд-чЮобкънайиси дубхънайи, дугъхъан гафар заина читиндитІан адауз шуладайи. Дици вуйивали шуран кІван айтІ айи гъяракатарикан ва дугъан къувватсузваликан кІурайи. Шураз айи ахъю читинваликан ва дугъан дердарикан, дугъан кІван хажалатнакан гъацира дугъан уларилаан ахърайи нивгъарина пашман, назук сесну кІурайи. – Гъжимурад, дурариз закур сумчир ккебгъуз ккунди а... – дупну, Гюлбагъар гъишу.

«Гъаму арайиъ вари ляхнар дюз шлуси дарапІиш, хъана ва хъана читин шулу. Мумкин ву вари ва гъаргандиз чІур хъуб. Дакъикъйир багъадар ву. Гъаддиз гъамус арайиз гъафи йиз фикрар ва хиялар ккунириз бегъемди ачухъ апІидиза», – фикир апІурайи Гъжимурадди.

– Гюлбагъар, вари ичв тухум, мирасар ухъуз, ихъ мюгъюббатдиз, ихъ сабвализ къаршу ву. Дидкан узуз нишвгІан, ичв хулаз гъушиган, хъана ужуди агъю гъабхъунзуз. Фукъан сарун увура, узур ккарагишра, фукъан ухъу гъапишра, гъулхишра, цалик хифар кахъ-кадахъ... Ухъуз имбуб, ухъуз гъубзрайиб, йиз фикриан, саб рякъ ву... Йип уву, Гюлбагъар, улихъганси узу ккунди имийин увуз? – Гъжимурад Гюлбагъарин жавабназ гъалабалугъ кади ккилигурайи.

– Фу кІурава? Уву адру уъмур узуз зулумат ву!

– Хъа узуз уву минутгІан минутдиз хъана артухъ ккун шулауз, мюгъюббат гъати ва гъизгъин шулайиз. Думу йиз кІваъ шарабси айиз. Амма лиг, увуз-ра гъеебхъганси, увуз-ра рябкъюрайиганси, ичв тухумдиз закур явна Шамилиан сумчир башламиш апІуз ккунди а. Ухъу къан апІур кІури, гучІурзуз. Ухъу фу чарайииндира ахъли гъергну ккунду...

Гюлбагъар мициб ляхниз ккилигури адайи.

– Наана?! Фу кІурава?!

– Анжагъ гъаци гъапІиш, ухъу сатІи хъиди. Жара саягъ ухъхъан фукІара апІуз шулдар. Гъязур йихъ, Гюлбагъар, гъарах хулаз. Узу увуз ккилигурза... Фикир апІин. Гъийинсдар пис гъядисйирин лукІ духъну, гъаз ухъу жвуван уъмрин бахтнахъан ва шадвалихъан шулухъа? Уъмур ву му – къуру улхуб дар...

– Хъибдарзухъан, валлагъи хъибдарзухъан... Гъациб ляхин апІуз шулин? Дидин къяляхъ жвувандарихъна, гъулаз гъазагну ккундарин?

Гюлбагъарин дициб жаваб гъеебхъу Гъжимурадди чан гъендемариъ гукІнишин гъисс гъапІу. Дугъан чан ккунир дишлади чахъди гъюр кІури, хиял вуйи. Хъа гъаз-вуш дугъан кІваъ шаклувал айиси гъугъубжву. Вушра ккунир чахъди гъахуз вуйи женг яваш апІурадайи.

– Хъа гъамус гъадму «жвуван адмйир» увухъинди фици лигура?

– ЙицІимиржид-къад йисан жвув гъюрхю дада, гъахи чйир – мурар вари гъархну, дар-дару йишвариз фици гъягъюр?! Инсанари, халкъди фу кІур узуз?

– Ибшири сарун! Йипри. Пиди ва хъасин ккебехъиди.

– Фукъан гъулайди кІури адарнахъа!

– Гъавриъ йихъ, Гюлбагъар, гъаму вахтна гъулайди ваъ, хъа гъарсаб гаф, дидин заин ахъю дагълар алиганси, гъагъиди ва читинди кІураза. ГъапІхъа сарун, йип уву?... Жара чара адар...

Гюлбагъари кІул ис гъапІу.

– Агъдарзуз, – гъапи.

– Ухъу гъергну ккунду!.. Эгер ухъуз чиб-чпи ккундуш, ухъу гъергну ккунду! Узуз уву гизаф ккундузуз! СатИди ухъу бахтлу хъидихъа!

– Багъишламиш апИин, гъергну гъягъюз шулдарзухъан...

Гюлбагъар дерднаан ва хажалатнаан судур духъну, амриан гъягъюрайирси айи. Уларилан ахърайи нивгъар, ягълухъихъди марцц апИурашра, тазатИан дурарин цийи нирар зат хътудутИди амалназ гъюрайи. Хъа Гъяжимураддихъан дугъан гъавриъ ахъну ккудубкИуз шуладайи. Ишура, пашман ву, жарарин кИул бисуз ккундар. Дици вуйиган, гъаз думу ккунирихъди гъягъюрадар? Дарш, учв гъамус аьртистси улупури, жара къастар гъапИнийин? Мумкин вуйинхъа? Дугъу Гъяжимураддиз гъаргандиз дугъривалин гаф тувну. Хъа ахъли, гъамус? ГъаПра дугъу: ликар йишвак карснайин, дарш вари ккудушу вахтар, гъаПу гафар кИваълан гъаънийин?

Саб ражну хъадан азгар йигъан Гюлбагъар хъраъ, гъулан имбу шубарихъди совхоздиз кюмек туври, лихурайи. Думу хяр'ан жара гъулаз укIар зигурайи машиндихъ укI туврур вуди Гъяжимурадра лихурайи. Лисундин уъл ипИру вахтна, имбударихъан жара духъну, дурар къюридра гюрюшмиш гъахънийи ва дурарин арайиъ гъамцдар гафар гъахънийи.

– Гъяжимурад, нагагъ ичв адашкъари узу увуз хъирсурдарча кИури гъахъиш, думуган гъапИдива? – гъерхру Гюлбагъари.

– Дурари дици даркIур.

– Пубси шулдар, нагагъ, фици-вушра...

– Думуган дурариз лигидарза. Йиз гъиссари ва фикрари, иллагъки уву фици гъапиш, гъаци апИидиза.

– Хъа нагагъ ич дадаи увуз тувурдарза гъапиш...?

– Йип уву, ухъу думуган гъаПруш...

– Гъергну гъягъидихъа. Ихъ уълке ахъюб ву. Саризра дидрихъру я дяряркъру йишваз гъягъидихъа... – фикирра дарапИди, дишлади жаваб тувнийи Гюлбагъари. – Уву рази дарнахъа?

– Увухъди узу фтиз вушра рази вуза. Лапра. Гъергдихъа. Узу увуз гаф тувурза.

– Узура.

Гъамдиинди дурарин гафарра ккудукИнийи. Мумкин ву думу ухди гъахъи чпин гафар-йикърар къюриддиз кИваинра хъуб. Амма дурар тамам апИуз Гъяжимураддиз Гюлбагъар гъязур вуйибси рябкъюрадайи.

– Гъавриъ йихъ, Гюлбагъар, гафариинди ва фикрариъ жикъи вахтна ва гъиди хъцIур, варж, агъзур йис гъауз шулу. Хъа гъякъикъатдиъ яшамиш шули йисар гъауб, уьмур хъапIуб – му зурба ляхин ву. Уьмур! Гъи ухъу дидиъ учIвру асас урнарихъ хъахъа. Думу урнар сари дарш сари чан къяляхъди хъяркъяйиз, ухъу айтиI учIвну ккунду. Къан гъаПиш, уьмрин гъирагъдиъ гъуздихъа. Гъяракат апИин, Гюлбагъар, къан шула. Вахт ву.

Гюлбагъар, кИул эбхну, ккебехъну гъузу.

– Гъаз ккебехънава, Гюлбагъар?

– Шулдарзухъан гъергну гъягъюз, хил алдабгъ...

– Гюлбагъар, уьмур думукъан асант мутму дар, хъана кИураза. Думу ккун дапИну ккунду, дидиз гъюрмат апИури ккунду. Хъа гъюзимбуб гъубшу

вахтнахъди илтѳибкѳну тевуб дюз шулдар. Гъюзимбуб фу дапѳнура, гъубшубѳан гъарган ижмиди, умудлу вуди, хъасин, алдагъу гамар дюзидар дарудар духъну, балайиъ ахъну, русвагъ, швумал даршлу саягъниинди, мюгъкамди тикмиш дапѳну ккунду. Ухъу ихъ уъмриъ гъийин йигъазкъан чиб-чпин мюгъюббат, дугъривал, дуствал гъисс апѳури, гъарган шадди ва бахтлуди вуйхъа. Ва мициб дюшошдиз, мициб дакъикъайиз ккилигури адайхъа... Кѳваин илмияв, Гюлбагъар, ухъу мектебдиъ урхурайи вахтари, дарсар ичвтѳан ич улихъ ккудукѳури шлу йигъари, ясана сатѳиди ккудукѳиган, узу уву гъауз гъарган ккилигури шуйза. Мектебдин гъвалахъ хъайи вичун гъарикк ккилигури шуйза. Гъарган ккилигуйза. Хъа гъулаз, ич гъулаз, вари баярин къяляхъди, дурар гъарсар чпин хуларийъ фаракъат хъплан къяляхъ, хъуркъри шуйза. Эгер уву жаради, гафар апѳури, саѳѳибкъана рякъюъ гъауз дархъиш, дициб мумкинвал узхъан гъазанмиш апѳуз дархъиш, узу уву йиз аълхъюрайи, аьшкълу духънайи улариинди гъаъри шуйза. Гъаци гъаъруганра кмиди, уву рякъюри, кѳваз гъадмукъан маниди, гъадмукъан рягъятди шуйизки! Узхъан ихъ гъушу вахтарра гъархуз хъидарзухъан. Думу ихъ къюриддин уъмур вуйда!.. Кѳваин илмияв, ярхи йигъди, ич имтигънарин улихъ йигъари, учву фила дарсарин деетуйкѳан кѳури, узу думу вичун гъарикк дийигъну, ккилигури гъузри шлу вахтар. Сад йигъан дарсар ккудукѳну, увухъди саб классдиъ урхурайи шубарна-баярра вари удучѳвну гъушнийи, хъа уву ва Набат – ваъ. Юкѳв ктибсури адрур, думуган узу мектебдиз къяляхъ гъушнийза. Вуйиштѳан учву юкъубпи дарснахъан, гъуларик гъягъюз ихтияр гъадабгъну, хулаз гъушнийиштѳан. Сторожди узура, дарсар ухдитѳан ккудукѳнаячв кѳури, уѳурккнийи...

Гъажимурадди гъагъиди ил хътабгъурайи. Думу чан улар ламунвали аѳѳнайи шуран улариъ хъана гъилигу. Дугъан улихъ дийигънайи дишагълийин гъагъи ва пашман нивгъар рузури, улубкъурайи уъмурлугъ бедбахтвал вуйи жара шулайиваликан хабар туврайиси, кми-кмиди ишбан сесер адахъурайи.. Дициб хабриз му къюриддикан сарра я улихъна, я гъамус ккилигури гъахъундайи, амма хабар гъякъикъатдиз илтѳибкѳурайи, дици шулайивалин шаклувалра ебѳурайи... Гъажимурад Гюлбагъарин улариъ хъана ва хъана лигурайи. Хъа дугъан акушин ва мучѳушин гъибикънайи хажалатнан уларилан къяляхъ атѳабгурайи аквну гъамус дугъан кѳвак улихъганси маниди кучри айиси дайи...

– Гъажимурад, узуз уву ккундузузки! – Думу Гъажимураддин мухрик карсу. – Узу бахтсуз вуза! Узуз аьгъязуз, ухъу, гъеле ккудушу ярхла вахтарихъна гъачѳрарккишра, накъра, гъира кмиди сабвалин уъмрикан фикрар апѳури, дидкан гафар апѳури айхъа. Хъа гъи думу мумкинсуз шула...

– Ав, Гюлбагъар, ухъу гъеле накъ йишвнура кмиди ичв хулаъ гъаргандиз вуйи дугъриваликан ва чиб-чпиз дигиш апѳуз ккадру мюгъюббатдикан гъулхънийхъа... Хъа гъи, ахъли... Уву, Гюлбагъар!.. Уву гъи яв гафариин гъузрарарва. Мюгъюббат! Ижми мюгъюббатдиз къюриддинра юкѳварин къувват лазим ву, гъадмуган думу жара апѳуз шулдар.

– Уъмур! Улупнайишвахъна вуйи рякъюъ чѳур хъуб мумкин вуйи чарх... Шлин фикриз гъюйи узухъ гъамциб йигъ хъайиб?! Агъ бахтсуз узу! Йиз бахтанан, йиз къисматнан аьхювал узхъан апѳуз шуладар, йиз къисмат сарун гъял дапѳна!..

– Чарх... мюгъюббат... дугъривал...

– ?

– Дурар ихъ хлиъ айидар ву, Гюлбагъар!

– Ваъ!

– Ча хил, Гюлбагъар! – Гъажимурадди дугъан хил чан хлиз бисуру. – Увуз ягъур ибшри! Бахтлу ишриву. Уву наан гъахъишра, шлихъ гъахъишра, узуз уву бахтлу духъну ккундузуз! Баркаллагъ! Узуз аьгъдайзуз... Узу мициб аьхириз ккилигуваликан фикир апІури адайза! – чан уьмур, бахт гъамушвахъ гъитну гъягъюрайриси, Гъажимурад пашманди гъудучІвну гъягъюру.

– Гъаргандиз?! – гучІ’вал кади, явашди гъапи Гюлбагъари мучІушнаъ дург-райи Гъажимураддиз къяляхъди ва къюбиб хиларихъди маш ккебку, дугъан гъюнар гукІунди ришвурайи.

Гъажимурад мучІушнаъ гъеерціу. Гюлбагъариз дугъу чан вари уьмур, вари жан, вари аман гъабхурайиси гъабхъи. Хъасин, саб дупну кІваан варкІ гъапІуриси, дугъу кІул за гъапІу, дугъак гъяракат кабхъу ва чан ккунир гъушу тереф-назди думу жаргъуз хъюгъю...

– Гъажимурад, яваш!!! Гъюраза!!!

Ва гъаму вахтна дугъан улихъинди сар фуж-вуш гъялакди гъудучІву ва думу ижмиди гъидису. Гюлбагъар гъаврихъан гъушу.

– Я риш, гъаму йишвандин мучІушнаъди наана гъяракат апІурава? Дугъан къяляхъди удучІвуз, дугъахъди хъергну гъягъюз увуз нач дарвуз, гъяясуз!

Думу Гюлбагъаркъарин Къурбан имийин хпир Севдет вуйи. Гюлбагъар дугъан улихъ, къувватсуз духъну, дахъу. Севдет думу ачмиш хъайиз дийигъну имийи...

Севдет, Гюлбагъар жара хулазди гъаъну, хялар айи хизандин хулазди гъафиган, душваъ ахъю шадвалин гъарйир айи. Дишагълийири чпин арайиъ ачухъди, аьлхъюри, разиди сумчрикан ихтилатар апІурайи, душваъ гъял апІурайи месэлайин вари рази вуйивал тасдикъ апІбан гафар кІурайи. Жиларира гъаму аьгъвалатдин гъюкумдарси айи Гъашимдин гафар тасдикъ апІури, кІулар хъаъри, чпин арайиъра вахт-вахтарик къатІ’и улхбар апІурайи. Варидиз учв игит ляхин гъапІурси улупуз ккунди, Севдетдиз ціиб улихъна чан уларикк ккархъу гъядисйирикан мурарин арайиъ пуз ккунди айи. Белки, дици гъапІиш, ляхнар хъана улихъ гъягъюр? Амма саб фициб-вуш фикри дугъаз сабурлувал туврайи ва ктибтуз гъитрадайи. Ктибтбан метлебра сарун айибси дайи, гъаз гъапиш сумчир магъа закур ккебгъра. Иншаллагъ, миж кивуз шулу.

Рейгъанатди Севдетдикан Гюлбагъариз Шамиликан ктибтури апІин, думу ужур, девлет хъайир ву йип, дугъан фикрар, хиялар, гъяракатар шлубкъан Шамилихъна жалб апІин, диш апІин кІури, ккун дапІнайи. Ва, думу тІалабар кІулиз адагъурза кІури, Севдетди чаз аьгъю вари аьламатар апІурайи. Хъа Гюлбагъари кІул ккиврадайи. Саспиган чяхъна Севдет дуфну, чаз къабул дару ихтилатар ккергъруган, думу чпин хул’ан утІурккуруира шуйи. Ляхнар апІбахъна гъюру вахтарра шуйи. Ахъли... Лиг уву... Гъашим кІулиъ ади уч духънайи мирасари, Гюлбагъаринна Шамиликан сумчир чарасуз вуди башламиш дапІну ккуниваликан кІурайи. Гъамци Севдетдин метлебарра кІулиз удучІвурайи. Чан ляхнар

зияди гъюдручІвиш, Рейгъанатди дугъаз бархатдин ккуртдин йишв тувуз гаф тувнайи.

Гъяшимди Гъяжимурад утІурккнун, чав фукІара дарапІганси, хул’ан утІубккуб чІамчч вуйиганси улупурайи. Дугъан машнаъ ижмивал ва, хюрч’инна гатІабхъуз гъязур вуйи пеленгинси, фу-вушра къан дарапІди апІарза кІуруганси, гъязурлугвал ва гъяракат айи. Думу лап гъицикъур ва чав саб гаф туввиш, думу кІулизра адабгъурур вуйи. Гъаци дугъан теклифниинди ва учв улихъ гъучІвну, гъулаъ гизафдари сифте наразивал улупури гъахънушра, варитІан ужубсиб йишв’ин маскурдин дараматар дивнийи.

Гъулан гъвалахъ хъайи ярквраз рякъ бегъем чІур дубхънайи. Ярхи хъад гъябгъюрайи, амма сар касра думу рас апІуз удучІвтурадайи. Думуган Гъяшимди чан азад вахтна гъаина гъягъюри, думу рас апІуз хъюгънийи. Дугъахъди гъулан хайлин агъалйирра думу ляхниинна жалб гъахънийи.

Гъяшимдин чан бязи жямъатлугъ ляхнариинди хайлин йишвахъна авторитетра айи, дугъан саспи теклифар ужудар, къиматлудар шуйи, гизафдари дугъан гафариз иб йивуйи.

Амма учв, бязидарин гафариинди, дишагълийиин юкІв улубкъур, мюгъюббат фу-вуш агъюр дайи, гъаддиз дугъу сар-швнур жигъилиз чпин уъмрар сатІи апІуз манигъвалра гъапІуншул. Гъаддиз гизафдариз дугъан маш ккадайи, дугъан хъялди вуйидарра айи.

– Мюгъюббат фу ву, фтиз кІуру думу? – гъапнийи дугъу гъунши Рашидлиз, дугъан риш Мариятди «ккунир азуз ва гъадгъазтІан гъягъюрдарза» кІуруган. – Думу гафарин мяна узуз лап ужуди агъязуз: жигъилари гъацдар кІури, ихъ улар ертІуру ва чпиз ккуниб апІуру. Уву жилир вува, Рашид, гъаддихъди сабси Мариятдин гагара! Дугъаз, накъдинна гъийин ферештайиз, фу агъя? Веледарин уъмур абйир-бабари албагну ккунду. Хъа уву? Фитхъан гучІуравуз? – гъамцдар гафар кІури, Гъяшимди Рашидлиз риш гъунши гъул’ан вуйи чан хялижвуван бализ швушвди тувуз гъитру. Амма жигъилар сад йисанра сатІиди, хушбахтлуди яшамиш дархъиди, жара гъахънийи. Гъаддихъанмина Гъяшимдинна Рашидлин арайиъ улихъгандин гъюрмат имдайи. Гъаддиз магъа ахъли Секинатдин хулазра, мирас вушра, Рашид ва чан хпир дуфну адайи.

Гъяшимдиз чав апІру вари ляхнариъ учв дюзир, гъякъюр вуйибси гъугъубжвуйи. Гизафдари дугъаз«гъвандин юкІв айир» ву кІури шуйи. Гъякъра ву. Чан лап эгъемиятлу, важиблу ляхнар чІур гъахъишра, думу я дерд апІрур, ясана фикир апІрур дайи. Хпир кІуруш, думу гъарган чан жилирин йисирваликк ккайи. Гъяшимдин багахъ дугъхъан гафкъан пуз шулдайи. Магъа ахълира думу ярхи йишв ккебехъну, Секинатдин гъвалахъ деънайи.

– Ярхи апІуб фукІара даруб ву, – кІурайи гъамус дугъу уч духънайи мирасарин арайиъ. – Рамазансир гъавум ухъуз сарун дидрихъур. ГъудрубкІрайиб фу ву? ФукІара! Гъаци вуйиган, закур сумчир башламиш апІурхъа, – Гъяшимди, чаин али ляхин ккудубкІунза кІуруганси, чан гъендемар буш гъапІу ва думу сикин гъахъи.

Гъадму вахтна дишагълийирин арайиан сари Гъяшимдихъинди илдицну, суал туву:

– Рамазанкъарин вари гъязурди айинхъа?

Гяшимди думу дишагълийихъинди чан гъалин улчІвмариккан дергсарси учІру улар гатІахъу. Хъасин мушваъ деънайи Селим, Рамазнан гъягъюз-гъюз вуйир, хилихъ хъайир улупури, жаваб туву:

– Ваъ, фуқІара гъязурди адар! Магъа Селим ухъухъна дуфна. Дугъу вари гъязурди а кІура. Хъа адрудар закур лисуз вари хъиди. Машин хъайи касдин гъязурди вуйибна даруб шулин?! Ухъу, «жигули» адрудар, гъязур вуш, дура-рикан гъерхуб герекра дар. Учвуз гъеле узу гъапундайза, думу месэла гъитІан узуна Рамазну бегъемди гъял дапІнача. Ихъ тухум усал тухум дарихъ. Лазим гъабхъиш, ихъ хлиъ вари айихъ! Секинатдира шурахъ хъаъру мутмйир ух-дитІанмина гъязур дапІна.

– Гъамус хлиз дяргъур фуж вухъа? Йиз хиларигъ кепкар гъяхъиган, гъада-гъури, уч апІури гъахъунза. Сагъ ’вал гъабхъиш, гъи ипІрубдихъна алабхъруб-дихъ мягърум вуйир адар, – кІуру Секинатди.

Дугъан гафариз иб диривди, «букъатилди» гъапи:

– Ярхибдин жикъиб – закур сумчир башламиш апІурхъа! Хъайигъаз гъиб-ту бужвамдизра чІал агъюу гъабхъну кІур.

– Хъа Шамил адарди фици шулу ихъ ляхнар? – суал тувру цІигърансиб сес-ниинди гъамусдиз сикинди, ккебехъну деънайи, ккуру, бицІи сумплар хъайи, зяиф жандкин Гюлмягъяматди. Дугъахъинди илтІикІну, садар гъааълхъю, хъа садари «дюз кІурва, дюз кІурва» гъапи. Дугъриданна, бай адарди швушв ху-райи сумчир шулин. Хъа байра багахъ хъадар гъа – Ростов-на-Дону шагъриъ а!

– Думу гъял апІуз месэла вуйин? – дамагъ кади кІуру «букъатилди», жаваб тувну ккуни Гяшимдин ахъювал, чакан гиран дарапІруб агъяди, чахъна ди-бисну. – Гъелелиг дих дапІну адарш, гъамусяаътна дугъаз дих апІуз шулу. Те-лефон адарин ихъ гъулаъ, йиз хулаъра телефон айиз. Гъамусяаът зенг апІидиза. Шамилра дюн’яйин тмуну кІакІнаъ адарда. Ростовдианмина Мягъячгъалайиз гъарйигъан самолетар тІирхура. Думу закур гъулаз хуз шулу. Узу гъазира закур Дербентдиз душну ккунду. Дербентдианмина Шамил «жигулийиъди» гъулаз хидиза, – «букъатилди» «жигули» кІуру гаф лап илзигури кІуру.

Деънайидар вари дугъу кІурайибдиз рази гъахъи.

– Гъамусяаътдин вахтна манзил читин месэла дар. Шамил закур хулаъ шлубси апІархъа ухъу, – гъапи Гяшимдира. – Гъамус ихъ вардин асас вазифа сумчрин гъайгъушнариъ хъуб ву.

Мирасар алдагъруган, Секинатди дурариз ахъю чухсагъул мялум гъапІу ва му ляхниин гизаф рази вуза гъапи. Дугъан улихъ чан сарпи веледдин гъюрайи сумчрин сягънийир, шиклар арайиз гъюрайи. Секинатдин кІваълан Гъажимурад, хъадукран жиларилан йифси, деерццІну гъушнийи...

Севдетди хъади гъафи Гюлбагъар чан хулаъ кроватдин дахънайи ва гъубшу, гъаму вахтанан ва гъюзимбу уъмрикан фикрар апІурайи. Дугъан улихъ, киноин лентайикси, ккудубшу уъмрин гъядисйир дигиш шулайи ва Гъажиму-раддихъди гъахъи йигъар кІваина гъюрайи.

Сифте дурадин мягъюуббат ккебгъу вахт. Думу чиб урчІвубпи классдиъ айиган башламиш гъабхънийи. Сад йигъан мяълийир апІбан кружокдин ишти-ракчйир мяъли апІури гъварчди дийигънайиган, Гюлбагъарин хлиъ шли-вуш къяляхъ дийигънайидарикан сари кагъаз ивнийи. Мяълийир ккудукІиган,

лигуру... Гъжимурадди гъибикІу мюгъюббатдин кагъаз! Сабан думу нач дубхъну, уьруна цІару гъахънийи, хъасин шубарин багъхан гъудучІвну, мектебдин багъдиз душну, гъадушваъ швнуб-сабан гъурхнийи. Фукъан думу шад гъахъундайинхъа! Дугъу учв гъадму кагъзиз ухдитІанмина ккилигурайиб гъисс гъапІнийи. Шадвалин къадар адар. Сакъюдар йигъарилан Гюлбагъари Гъажимураддиз мюгъюббатдин ва дугъривалин лишан вуди чав хлихъди хъабчу ягълухъ тувнийи, хъа Гъажимурадди кІуруш Гюлбагъариз – уткан ул айи тІублан. Думу дакъикъйир! Хиял шуйики, бахтлувалин ва шадвалин къадар адар, вари дюн'я тикйириз жара даршлу саб битав бахт ву.

Хъа сабпи гюрюш! Мюгъюббатдин гъиссари сатІи гъапІу жигъилари чпин сабпи гюрюш гъич саб вахтнара кІваълан гъапІнийинхъа? Думу къаби гъахъиганра кІваълан гъабгъюрдар ва уларихъан дубгурдар. Хъа Гюлбагъар къаби духънайинхъа? Ваъ, дугъан уларихъ чпин сабпи гюрюш хъана ахъю ялавниинди убгурайи. Мюгъюббат ва сабпи гюрюш! Му гъадисайи жигъилариз гъарган чиб-чпиз уьмурлугъ дугъри вуйивал ашкар апІуз, дидкан пуз гъитру. Гюлбагъарира дидкан, думу хъабхъдин йигъан ккунирин хабаъ гъюдси учІвну, гъапнийи. Гъажимураддира гъапнийи...

Агъ дурад саб гъаци гафар вуйкІан? Дарш лигай сарун: фици варитІан читин вахтна Гъажимурад ккунирихъан жара гъахънуш, хъа Гюлбагъари кІуруш, дугъахъди гъергну гъягъюз «ваъ» гъапнуш? Яраб, гъамциб мюгъюббат шулин? Жигъиларин зурба вуйи гъиссар гъамци ухди жара апІуз шлу ижми дару гъиссар вуйкІан? Агъ уьмур, уьмур! Фициб мутму дарнахъа? Либг сацІиб инсанариз: гъапІра увкан, увкан фу апІуз ккунди а. Дарш дюн'я ухдихъанмина гъациб вуйкІан? Гъарсаб ляхин гъарсарин кІваз ккуниси тамам апІуз гъитуз шлу фидакар арайиз удучІвундаркІана? Фу кІура узу – ахмакъ гафар. Уьмур хъапІрайир инсан ву ва думу албагурайирра учв инсан ву. Анжагъ саспидар гъязур рякъюьди, чпиз жарадари улупурайибдиъди гъягъюрайидар ву...

Уьмрин рякъюн гъат гъутІубчвну, дидин гъвалахъ гъягъюз даршули дийигънайи касдин кІулиъ фицдар фикрар лицури шулу? Дугъу фици вушра саб жара, читинуб вушра, жилгъа дабгну, гъадлин гъягъюб ктабгъурин, даршсана гъабхъиб гъабхъну дупну, лап читинди вушра, гъадму гъутІубчвнушв рас дапІну, яркъу рякъ апІуз чара дизигну, гъадлин гъииди гъягъюйкІан, даршсана сарун рякъ имдар дупну, къяляхъ хътакурин? Гъар касдиин чан кІул ал, гъарури чан аьгъвалатназ дилигну, чав фикир апІуру. Сасдари – мициб, сасдари – тициб, бязидари шубубпи рякъ ктабгъуру. Варидин фикрар, хиялар, гъиссар саб дар.

Гюлбагъаринра чахъ мициб йигъ хъашул дупну, фикиркъана гъабхъундайи. Уьмрин рякъ гъутІубчвруваликанра хабар адайи. Чав къюб-шубуб ваз мидиз улихъна гъеле табиатди гюрчег вуйи чру палат алабхъури, гъарар-чІурад кюкди ккаъну айиган, гъулан гъирагъдихъ аьмлюхъин рукарин гъвалахъ майдандиин деъну, Гъажимураддихъди гафар апІурайи вахтна чибтІан бахтлудар ва саб вуйидар адаршул кІури, фикир апІуйи. Учв ккунирин гъвалахъ хъайиган, Гюлбагъариз чпи гъаргандиз гъаци гъузрубси шуйи. МучІу хъпалан къяляхъ, Гъажимурад, Гюлбагъар хулаз гъаъну, чпин гъулаз гъушнийи. Дидхъанмина накъдин йигъаз Гъажимурадна Гюлбагъар саб ражнутІан гъаркъюндайи. Хъа

дурарин арайиь кагъзар диклѹб айи ва гъарурихъ шикларра хъайи. Анжагъ шикларик гъяркъну кѹри, ахю рягъят вуйинхъа? Хъа аьхиримжи вахтна ма-гъа гъамциб натижа: Гюлбагъар жарариз «къисмат» гъахъну.

Яшлудари кѹри шулу: Аллагъди тувубдиз «ваъ» пуз шулдар. Къисмат къисмат ву. Гюлбагъарин бахтра чан къисматнаъ айиб ву. Аллагъди тувиган, инсанарихъан фу апѹз шулухъа?

«Йиз къисмат, йиз бахт гъамциб вуйкѹана? – кѹрайи чав-чаз Гюлбагъари. Амма думу дигиш апѹз ккуни гъяракат ва гъевес улихъганси кимдайи. – Къисмат...» Дугъан уларикк Гъажимураддин гагъ аьлхъюрайи, гагъсана чаз гъергну гъач кѹруган, пашманвали ва дердну абцѹнайи, гагъ мучѹшнаъ еб-цѹрайи маш ккабхърайи. Ва хъана фикрариь, дифрягъси, инчѹ ккайи Шамил рякъюрайи. Саспиган Шамил аьлхъюйи. Думуган Гюлбагъари фициб-вуш ишбан назук сес идипуйи, чан улар ва маш хиларихъди ккеркнѹ, гутайиь кѹл ипуйи. Хъана фикрарик кахъуйи, хъана думу гъушу шаду вахтари дисуйи ва дугъан машнаъ разивал рябкъюйи, улар аьлхъюйи, кѹвантѹарик инчѹ кубчѹвуйи. Мициб вахтна хиял шуйики, Гюлбагъар чан ккунирихъди вуйи сумчриз гъязур шула. Думу агъвалатдин шикил хъанара дигиш шулайи...

Гюлбагъариз чпин гъунши къаби Саяд гизаф ккундийи. Учв накъвдин дар-гариин дийигънайи гъари вушра, фукъан иштагъниинди, ахю аьшкъ кади мю-гъюббатдикан, чан жигъил вахтарикан ктибтури шулдаринхъа дугъу! Саядри гъарган текрар апѹуйи: даккнирин кѹл мибисан – вари уьмриз бахтсуз шулва. Гъадмукъан рягъятди чан уьмрикан ктибтури шулуки, хиял апѹин чаз алахъу вари читинвалар гъаци тамаша бадали инсанари улихъ дивдар ву ва дурар чаз, Саядриз, ккуниганси дишра гъахъну.

Саяд бабаз учв ришди имиди сар жигъил ккун гъахънийи. Хъа думуган-дин аьдатариинди мюгъюббат фу вуш мялум вучвуз?! Дидкан жарадариз аьгъю гъабхъиш, шуран тухумдиз, абйир-бабариз аьйиб ву. Саядрин мюгъюббатдикан аьгъю гъабхъиган, дугъан адаши думу уркурза кѹри, дюднийин ханжалра кми-ди иливнийи... Фу кѹрва, кѹл'ина дарфи бала-къаза имдар! Вушра думу чаз ккуниризтѹан гъушундар, уьмриь гъаддиз швумалра гъахъундар. Гюлбагъарин мюгъюббат саки ачухъуб ву, вахтра дигиш гъабхъну, амма думу чаз ккуниси гъабгъюрадар...

Дюн'я гъеле йишвандин мучѹшнан агъаваликк ккимийи. Анжагъ ригъ гъудубчѹвру терефнаъ заварик ахсрар ккивбан жибзи лишнар мялум шулайи. Гъул сикин нивкѹуь айи. Ва цѹиб вахтналан думу аьгъвалат кючйириь лицу-райидарин ликарин, раккнар тѹаъри – арццрударин, дих апѹбарин ягъал дару тек-бир сесери чѹр апѹрайи.

Рамазnan ва хъана жарадарин хуларий аквар ургури рякъюйи. Рамазnan гъягътдин тарнар йивну арццнайи раккнарин айтѹинди сар бухара бачукѹ али, къялифа шалвар ва хурумдин чекмйир али адми учѹву ва хулан унчѹварик тѹу-лихъди кучу:

– Я Рамазан, я Рамазан! – дих гъапѹ.

– Гъай, гъай! – кѹри, Рамазан унчѹвахъинди гъазагуру. – Уву вува, Гъашим?

– Ав, узу вуза. Буюр хулаз, айтѹан раккнарра хъятѹакъна.

– Чухсагьул, Рамазан. Ляхнар варидиз табшурмиш дапІну гьа аяхь. Ду-
рар фици гьагьюра?

– Ляхнар ужуди гьагьюра. Чпин хялар сацІибкьана ярхла вуйидар гьеле
сумчир пузра душна. Йицар урkkрударра гьамус гьиди. Гьивруб-гьадабгь-
рубдиз лигрударра жара дапІнайихь. Саб гафниинди вари гьазурди ву.

– Мистан йигьгар гьидихьунчвуз? Дурау улихьна йигьари Уьмру гьух-
нийи.

– Гьамзатна Халикь гьадрариз душна. Йигьгар иливру йишварра гьазур
дапІна. Вушра накь хьабхьган гьубкку жардран йикк шубуб йигьгиьди гьа-
мусра иливай гьапузза... Шубари гварариьди йигьгариь шид узбра.

– Уьмрахь хьайидарикан гьахиган, кьубкьана учухьиндира хьтаарчва...

– Ибшри, ибшри.

– Хьа Селим наан а, думу хулаь адайи аьхир?

– Дугьу Шамилиз хьана зенг апІурза кІурайи, райондианра. Хьасин... ду-
гьу райондин культурайин Хулан кьавларра сумчриз хиди.

– Гизаф ужуди, гьавум, гизаф ужуди...

Йигь гизаф маниб вуйи, гьавйир, сентябрин йигьгариз дилигди, чІур
духьну адайи. Рангнан шюшеси укІу завуь ккирккси гергми ригь уьбхнайи
ва мархьлихь дахаргнайи цІуху жилариинна чан азгар нурау гьайиф дарди
дерин адру униан адахьурайи. Гьавайиь, гьюлиь чайкйириси, ничхрари
ялхьвнау апІурайи. Мяьлийирин сесери, аьршдин бушлугьариь атІагури,
гьулаь саб фу-вуш шадвалин гьадисайиз ккилигурайивалин шагьидвал
апІурайи. Гьулан гьирагьдихь гьарзарин арайиансина гьванарихь хьубсери,
штун цІадлар завариз адаури, дайси жабгьурайи Рубасдикра дициб гьяра-
кат ктайи, хиял апІин дидизра, сацІиб дийибгьну, гьулаь фу шулаш либ-
гуз ккунди а. Сентябрьин эвел вушра, цци баяр-шубар дидин марцци штук
гьелелиг жикІури имийи. Саб вахтналан дурау гьялакди ниркан ктучІву ва
палтар алахьну, шадвална аьлхьюб кади гьулазди рякьюь учІву. Гьулахьин-
ди гьюрайи рякьяриь вахт-вахтарик «жигульир», сумчриз ликри гьюрайи
инсанарин дестйир ашкар шулайи ва гьулаз хьуркьиган гьулан ккуру кюч-
йириь дургуйи. Садар Рамазан хуларихьинди, садар Секинаткьарин хула-
рихьинди ачмиш шулайи.

Лисунра чан ихтиярнаь убчІву. Сяаьт йицІикьюбди райондин культура-
йин Хулан кьавлар ади Сеферин «жигулийиьди» Селимра хьуркьу. Дугьан
«жигули» гизаф бицІидари кьялаь тІапІу ва: «Кьавлар дуфна! Кьавлар дуф-
на!» – кІуру гьарйири микІруси кючйир ацІу. Кьавлар сифте сумчрин эйси-
йин хулазди гьушу ва Рамазанна Рейганатдин цІийи ляхнар мубарак гьапІу.

Сумчриз дуфнайи вари инсанар кьавлариз ккилигурайи. Гьамус гьарса-
рин машнаь артухьди разивалин ишигь рябкьюрайи. Жигьлар, вари хялар,
мярака башламиш хьайиз хулаь ипІури, убхьури деьнайи.

Сар-швнур яшлу ва кьялан йисарин ксар Рамазан гьуршнакк гьармийр,
ашар, шашлыкар гьазур апІури, гьазурди айиб адабцІури айи.

Инсанар зат хьтудутІди Рамазнахьна ва Рейганатдихьна гьюри, сумчир,
цІийи ляхнар мубарак апІурайи.

Сумчир ккебгъбахъди сабси, гъи пулатанра айи. Пулатандиъ пул дипрудари хъана артухъдиси убхъури шулу. Асас вуди жигъилар айи хул'ан «гъай-гъуй» сесер гъюрайи. Жигъиларин арайиъ Мирзара айи.

Лисукна Селим ва чан хпир, хъана багахълу дишагълийир Рамазнан гъавмарин хулаз мани лаваш ва лишнарра хъади гъушнийи. Дурари чИви якъра, сабшвнуб ящик шоколадарра, аваршара, дюгдин шишалра, саб бидон ччимра ва швушваз ликдилан кІул'инна сар жут лап багъайин палтарра, гъизилин тІубланра, гъизилин сиргъйирра, хъана саб къадар жара шей'арра пешкешарди гъухнийи.

Табиаът арсран гаргарси акуди дийибгънайи, хиял апІин думу Рамазнан ва Гъяшимдин юкІварихъди талитнаъ а.

Рейгъанатра, чан цІийи палтар алахъну, хялар-хялихпар къаршуламиш апІури, дурариз хуш-беш апІури, дурари духнайи пешкешар къабул апІури, марччлихънин швутІрамси, хуррамди айи. Гъяятдиъ Рамазну, хулан ракънарихъ хяларин саб десте къабул апІури думу гъяркъюри, ва Гюлбагъар вахтнинди хъирсурхъа кІуру дугъан гафар, улхбар кІваинна гъафири, гатдиси чан сумплариз тІуб гъиву ва чан чІубхурайи ккуру машнаъ аьлхъюб ади, дамагъна аьшкъ кади:

– Ахмакъ! – гъапи.

– Фу ву бай, Рамазан, гъаз люкънар апІурава узуз?! – сумчрин эйсийин гъавриъ адрахъди, дугъан багахъ дийигънайи бицІи, ипни жандак хъайи Къурай мюгътал шулу, Рамазну «ахмакъ» чаз гъапну кІури. Хъа Рамазнан гафар чан терефназ даруб аьгъю гъабхыган, гъякъикъатдикан мялум даршра, Къурайра гъа-гъа йивну гъаьлхъю: «Жан сагъ ибшрияв, Рамазан!» Хъа Рамазну, чан багахъ хъашра, дугъаз иб йивурадайи.

– Ахмакъ! – гъапи Рамазну хъана, жара терефназди лигури, ушвниан, пичран турбайианси, кумар адаури.

Лисун шули гъавайиъ, жакъварин назук сесерси, албагурайи кларнетдин, каманчийин ва дурадин къяляхъди далдабуйин сесер ерхъуз хъюгъю. Циб вахтналан ялхъвнин мукъам башламиш гъабхъи. Мярakaiиз саб хайлин инсар жикъи вахтнан арайиъ уч гъахъи.

Сифте вуди ялхъван гъапІур чавуш Байрам вуйи, хъа чан къяляхъ дугъу ялхъвниз Рамазназ ва Рейгъанатдиз теклиф гъапІу. Уч духънайидари вариди дурадин ялхъвниз гарччлар йивурайи. Циб вахтналан Рамазну яваш духъну, жибдиан мажник адабгъу ва къавлариз варж манат шабаш гъапІу. Чавши, дурадилан илдицури, «ай шабаш, ай шабаш!» кІури, пул къавларин улихъ рангнан шюшейин уткан кюкйир кайи бушгъабраъ ипу.

Думу аьгъвалатдиъ къавлари хъана зурба гъевесниинди мукъам йивурайи. Рамазнан къяляхъди Селим – «букъатилди», хъа жара мирасари ялхъвнар апІуз хъюгъю. Шадвалин къадар аьхюб вуйи, ялхъвнарра дарапІди саб дакъикъара гъябгъюрадайи. Чялякъйир, мектебдиъ гъягъру яшнан бицІидар, гъирагъдиъ цаларин, къужйирин, къарйирин гъваларихъ, бязидар ликрин гъваарин деънайи ва мяракаийи айидариз тамаша апІурайи.

Мирза чан гъула бай ва дуст Шерифдихъди жигъиларин арайиъ дийигънайи. Шериф Дербентдин педучилишейин юкъубпи курснаъ урхурайи студент

вуйи, дугъаз Дербентдиъ шилкан-вуш гъулаъ сумчир а кІури, гъебхънийи, закур базар йигъра вуйи, чаз ккунди айи Мадинара гъадму сумчриъ шлуб дугъаз аьгъяйи. Дугъриданна Мадинара сумчриз дуфнайи ва думу шубарин гъарагнаъ дийигънайи. Дугъан улар кми-кмиди Шерифдихъинди лигурайиб Мирзайиз гъабкънийи ва дугъу Шерифдик кучну, кІул хъапІу. Шериф чаз Мирзайи улупу йишвахъинди гъилигу ва дугъаз чахъинди лигурайи Мадина гъаркъю. Дурачиб-чпихъинди лигури, лап рази духънайи. Чпин нубат гъафиган, Шерифдина Мадинайи ялхъван гъапІу. Хъа Мирзайи ккуру жандкин, дюз кІалбарин, лизи йиккун уткан машнан Гюзелихъди ялхъван гъапІу. Дугъан ччвур, дюзди кІуруш, Айханум вуйи. Хъа учв лап уччвур вуйиган, дугъаз вариди Гюзел кІури шуи. Гъваарин шюмгълариин деънайи гъарйири ялхъвнар апІурайи жигъилариз кІваантІан тамаша апІурайи, гъарсарин ялхъвниз жаради къимат туврайи.

– Вай-вай! – гъапи сар гъарди чан гъвалахъ деънайирин гъвалак кучри. – Гюзелик, риш, чан гюрчег’вализ лигну, гъациб ялхъванра ка гъа, саб лиг дугъаз!

– Гъацир уткан жигъилихъди ялхъвниз удучІвнийиш, узур дугъусиб ялхъван апІрийза, – гъапи тмуноури ва къюридра гъа-гъа йивури гъааьлхъю.

– Дюз, дюз, – тасдикъ гъапІу сарпири. Лику Сефихандин байра шураз лайкъ тай ву. Хъа йипа, Суна, дугъриданна Мирзайиз Гюзел швушвди гъадагъуз ккунди айин?

– Гъацдар хабрар айиси ву, амма аьгъдарзуз. Хъа тамгъа ялхъванра апІурадарин?

Жара гъуларин хялар гъюри имийи.

Лисхъантина Рамазан, Рейгъанат, Гъашим юкІв сикин дарди Шамилиз ккилигурайи, фицики дугъхъан гвачІинган саят миржибди Ростовдиан самолетдиъди удучІвураза кІури, телеграмма гъафнийи. Гъамус сарун ккилигуз вахт вуйи, саят юкъуб шулайи. Ригъ дагъларихъ хъабхъуз багахъ дубхънайи.

(Аьхир гъюру нумрайиъ)

Амеранурайити
Крумука

Тарух
Улар

МЯЛИМ, ЖУРНАЛИСТ, ШАИР, ЖЯМЯАТЛУГЪ КАС

Йиз фикриан, инсан чан уьмриь йисариинди ваъ, хъа гележегдиь дибиснайи терефниинди ва апІурайи ляхнариинди девлетлу ву. Абдусалам Асланов гъадму терефнаан гизаф девлетлу касс вуйиваликанумудлуди пуз шулу. Думу гъира жигъил наслиз дерин аьгъювалар ва ихъ халкъдин аьдатарин бинайиинди вуйи тербия тувбан ляхниь, райондин ва республикайин жямьяатлугъ ляхниь активвалиинди иштирак шула. Бязи жигъилари «вахт адарчуз, хъуркъурдарчу» кІуруган, йиз дишла Абдусалам Асланов кІваин шулиз – му кас вари йишварихъна фици хъуркъу? ВуйиштІан, гъарсаб ляхнихъ юкІв хъади ккунду.

Абдулжелил Мягъямедович Асланов (литературайин псевдоним Абдусалам) табасаран чІалниинди газетар, журналар урхрудариз ужуди аьгъя. Дугъан макъалйир, шиърар «Табасарандин нурад», «Табасарандин сес» газетарий, «Дагъустандин дишагъли», «Ппази» журналариь кми-кмиди чап апІуру.

Абдусалам Асланов 1950-пи йисан мартдин 13-ди Табасаран райондин Цухдигъ гъулаь бабкан гъахъну. Багъри гъулаь 1965-пи йисан 8-пи класс ккудубкІну, Дербентдин педучилищейиь урхуз учІвру. 1969-пи йисан дугъу думу заан аьгъювалариинди ккудубкІуру. 1969-1971-пи йисари Совет Армияйиь эскервалин гъуллугъ апІбан къяляхъ, сифте Хючнаарин, хъасин Курккарин къялан мектебдиь мялимди лихури, дугъу Ставрополин пединститутдин тарихдинна-филологияйин факультетдиь заочно урхуру. 1982-пи йисланмина Абдусалам Цухдигъарин къялан мектебдиь тарихдин мялимди лихура.

Думу образованиейин цирклиан неинки багъри мектебдиь, райондиь, хъа гъацира республикайиьра гъягъру жюрбежюр серенжемариь активно иштирак гъахъну ва шула. Месела, Дагъустандин педагогвалин кадрйирин квалификация за апІбан институтди гъаьну, дугъу 1987-пи йислан 1999-пи йисаз Дербент шагъриь мялимарин квалификация за апІбан курсариь лекційир гъурхну, «Табасарандин мялим – 2005» конкурсдиь гъалиб гъахъну, 2008-пи йисан «Ужурсир мялим» конкурсдиь гъазанмиш гъапІу хъуркъувалариз лигну, Урусатдин Федерацияйин образованиейин министерствойин Грамотайиз лайикълу гъахъну. Ерли методобъединениейин ляхниьра дугъу гъарган заан активвал улупуру.

Абдусалам Асланов 2010-пи йисланмина Урусатдин Федерацияйин журналистарин Союздин член ву.

СССР-ин образованиейин министерствойин, просвещениейин, заан мектебдин ва илмин идарйирин работникарин профсоюздин ЦК-йин Гъюрматнан Грамотайин сагъиб (1982-пи цис), РФ-йин ужударсдар мялимарин 2008-пи йисандин конкурсдин гъалибчи, Урусатдин Федерацияйин уьмуни образованиейин Лайикълу гъуллугъчи, Президентдин грантдин сагъиб (2008-пи йис), заан категорияйин мялим Абдусалам Асланов албагу хизандин эйсире ву – дугъаз юкъур велед а. Дурар вари адашдин рякъюьди гъягъюра, вардиз заан образование а, чпин хизанарихъди яшамиш шула.

Шиърар, макъалйир дикІуз Абдусалам Асланов гъеле Дербентдин педучилищейиь урхурайигантІан хъюгъну. Дугъан яратмиш`валиь насигъят тувбан, эдеблувалин, ватанпервервалин, бицидариз вуйи темйири аьхю йишв бисура.

Гьелбетда, Аслановди дюн'я рябкьювал шиърариъ чан саягъниинди улупура. Асасуб – дугъан гафар марци кIваантIан, жара инсандина хайир ккунди кIурайидар ву, хъа дици пуз ахю ва жумарт юкIв айи касдихъантIан шулдар.

Мялим, шair, журналист, халис инсан Абдусалам Аслановдиз гележегдиъра мягъкам сагъвал, жигъил наслиз агъювалар ва тербия тувбан ляхний хъана ахю хъуркьювалар, хизандиъ хушбахтвал, яратмиш`валиъ ягъли кIакIар мютIюгъ хъувал ккун апIурза.

Абдулмажид КЪУРБАНОВ,
шair, РД-ийн культурайин лайикълу работник

P.S. Абдусалам Мягъмедович Асланов ТОКС-дин штабдин директорра ву. Му жямаятлугъ гърякатнан асас вазифа 1941-1945 йисарин Ватандин Ахю дявдиан къяляхъ дарфи ва бейхабарди гъудургу дидин иштиракчйир агуб ва дурарин къисматнакан чпин багахълуйириз мялумат дебккуб ву. Му десте гъракатнаъ ади 40-д йистIан артухъ ву. Гъаму муддатнан арайиъ дурари ватан уьхбаъ чпин буржи заан дирбаш`валиинди тамам гъапIу хайлин дагъустанлуйирин, гъадму гъисабнаан ихъ ватанагълийиринра, ччвурар ашкар гъапIну. Гъаци, рейхстагдин Гъалибвалин пайдагъ дубсу Абдулгъяким Исмаиловдин игитваликанра, дяви ккудубкIну 50-д йислан вушра, варидиз мялум гъабхъну ва ТОКС-дин гъунарниинди дугъаз Урусатдин Игит заан ччвурра тувну. Дагъустандин токовдйирин иштирак`валиинди Буйнакск райондиан вуи Советарин Союздин Игит Юсуп Акаевди хъапIри гъабхъи ИЛ-2 самолет КIару гъюликк дибихъну, жилиинна за гъапIну. Гъамусяат думу Игитрин ватандиъ музейиъ уьхюра.

Къайд апIуб лазим вуки, Ватандин Ахю дявдиъ 180 агъзур дагъустанлуйири иштирак`вал гъапIну. Дурарикан 95-д агъзур кас, яни гъацIарра къяляхъ гъафундар. 58 ихъ дагъустанлуйир Советарин Союздин Игит ччвурназ лайикълу гъахъну, ургур кас кIуруш – Аднан (Славы) ордендин кавалерар.

Табасаран райондианра дявдиз гъушу эскрарикан 1436 кас къяляхъ гъафундар. Дурарра, наан-вуш гъийихдар, бейхабарди гъудургну. Абдусалам Аслановдин регъберваликкди ТОКС-дин Табасаран райондин штабди эскрари фуну частариъ гъуллугъ апIури гъахънуш, наан гъийихнуш ва фуну йишваъ кивнаш, ахтармиш апIури, ашкар гъахъи мялуматар чпин багахълуйириз деркри, гизаф баркаллу ляхин гъабхура.

Му ляхниъра заан удукьювалар духъну, Абдусалам Мягъмедович Аслановдиз Ватандин Ахю дявдин иштиракчйирин ччвурар Гъюрмат уьхбан Китабдик кауз ва насларихъна гирами гъякларси рукъуз хъуркьювалар ккун апIурхъа.

ТАБАСАРАН ЧІАЛНААН САБПИ КИТАБ

(П.К. Услари «Табасаран чІал» китаб дибикІну 145 йис хьпахьди аьлакьалу вуди)

Табасаран халкъдин тарих, яшайиш ва чІал ахтармиш апІури гьаши аьлимарин арайиъ иллагьки Петр Карлович Услари машгьур йишв дибисна. Дагъустан халкъарин тарихва культура аьгью апІбиин гьевеслу вуди дугъан 25 йискъан гьабхьну.

1858-пи йисан Къавкъаздин армияин яракьлу къувватарин кІули айири П.К. Услариз «Александр Македонскийин деврихъанмина Къавкъаздин дегъ-заманайин тарихдин очерк» бикІуб табшурмиш гьапІну. Дид'ин ляхин апІури, жюрбежюр материаларихьди сабси, дугъу чІалариканна мялуматар уч апІури гьахьну. Гьаци машгьур аьлим дагъустан чІалар илим терефнаан ахтармиш апІбахь хьюгьну.

Табасаран чІалнан ахтармишар гьахбакан П.К. Услари гьамци гьапну: «Дагъустандин чІаларикан варитІан читинди табасаран чІал аьгью апІуб алабр хьунзуз». Дидин сеbeb дугъаз хайлин вахтна кюмекчи, ужуди чІал аьгью кас дидрихьди хьуб вуйи. Аьхирки П.К. Услариз Хянягъ гьул'ан вуйи Селим кІуру кас алахьну. Думу, аьлимдин гафариинди, «чан чІалнан хасиятариз гизаф фикир туврур ва фагьумлу жавабар туврур» гьахьну. Гьамци П.К. Услари табасаран чІалнан грамматикайин очерк гьибикІну. Амма учв чІивиди имиди П.К. Услау рин китабдин жилд ва табасаран чІалнан алфавиттІан чап гьапІундар. Хьасин машгьур лингвист, этнограф Леонард Петрович Загурскийи дугъан архивди-ан табасаран чІалнан фонетика, табасаранарин тарих, хрестоматия, словарь ва грамматикайин эсер жара гьапІну. Словариъ 1566 табасаран гаф улупна, имбу чІаларин грамматикйириътІан артухъ, хрестоматияйиъ 33 месела ва 23 ихтия лат а.

1910-пи йисан Урусатдин географияин обществойин Къавкъаздин отдели П. Усларин чапдиан адрапІу китаб къавкъаз чІалар ахтармиш апІури гьахьи аьлим Адольф Диррихьна, думу чап апІуб метлеб вуди, тувну. А. Дирри Усларин хил'инди дибикІнайи китабдин саб бязи паяр чап апІуз мясляаьт гьапІну. 1927-пи йисан П.К. Усларин думу китаб Бакуйиан Ленинграддиз профессор Анатолий Генкойихьна хьтапІну. 1941-пи йисан, А. Генко кечмиш хьпан къяляхъ, китаб чІалнан ва литературайин Институтдиз, душв'ан Москвайиз, чІалар аьгью апІру Институтдин библиотекайиз, хьтапІну.

П.К. Усларин хил'инди дибикІнайи «Табасаран чІал» китабдин эвелиъ Табасарандикан ва табасаран халкъдикан тарихи мялуматар тувра. Дурар гьам тарихчйириз ва гьам чІалнан меселйириин машгьул вуйидариз иллагьки макъу садлу ву. «Табасаран» кІуру ччвурнакан П.К. Услари гьамци бикІура: «Табасаран гьапиган, Дагъустандин вари халкъар гьавриъ шулу. Миди вуйи халкъарихьди улхруган, дурари чиб-чпиз табасаран жви кІуру...». Табасаран кІуру гаф къавкъаз чІалариз хас дарубра П.К. Услари субут апІура. «Му гаф Иран чІалариан гьафибсиб ву, – кІура дугъу, – амма Иран чІаларин кюмекниинди, узуз аьгьюб, дидин мяна ачухъ апІуз шулдар».

«Аьраб авторарин китабарий Табасеран, Табасаран вая Табарсаран кIури алахъурахъуз, – бикIура П.К. Услари, – Казембекди бикIураки, ерли инсанари Табасаран кIуру гафназ «екIварстар-кIулар» вая «екIвар хъайидар» мяна тувра, гъаз гъапиш Нуширванди Дербент уьбхюз табшурмиш гъапIу халкъдиз гъамци кIури гъахъну».

П.К. Услари табасаранари чиб-чпиз «гъум-гъум» кIурувализ асас фикир тувра. Мугъан гафариинди, му къавкъаздин имбу халкъарин ччвурарси («черкес, чечен» ва гъ. ж.) къюжли асул ву.«Гъум» кIуру асулин мяна ачухъ апIуз шулдар, – кIура П.К. Услари, – амма «гъум» ва «гъун» чиб-чпиз гизаф багахъна ву, ва миди фикир тарихдин гуннариин алапIура».

«Гъун» гафнакан алимди гъамци бикIура: «Му ччвурнан мяна мялум дар, амма диди къялан аьсарин эрмени тарихчйири (Моисей Хоренацира кади) Къавкъаздин гъуннар фужар вуш аьгъю апIуру». Дербентдин эрменйири кIуруси, Чогдин багахъ дурариз гъарган гъуннар алахъури гъахъну. Дидин гъакънаан П.К. Услари гъамци дупна: «Дурарин Атиллаин гъуннарихъди, авар Хунздинси вая Гуниб кIуру дагъдинси, саб аьлакъара адар. Дурарин сатIивал гъалатI вуйиб къавкъаздин дагълу чIалари якъинди улупура. Эрмени тарихчйирин Дербентдин гъуннариканин вуйи ихтилатаринди, табасаранар, гъуннар асккан гъисаб XV аьсир мидиз улихъна чпи гъамус айи юрдарий дуланмиш шули гъахъну». П.К. Услари, гизаф къаршувал улупбаланин къяляхъ, Табасаран Абу-Муслимди ккагъуб ва мусурман диндиз илтIикIуб, Табасарандин политикайин къурулуш улупура. Машгъур алимдин гафариинди, Абу-Муслимди Табасарандин гъюкумдарди аьраб Мягъямад Мясум тййин гъапIну. Дугъан хликк ккайи къюр къадийин вазифа халкъдиз мусурман диндин мяна ачухъ апIуб вуди гъабхъну. Къадйириканин сарин къисмат фициб гъабхънуш мялум дар, Мясумди ва Мягъямад-къадийи, Табасаран къюб вилайтдиз пай дапIну, чпин гъюкум гизаф йисари хъапIри гъахъну.

Чан китаб бикIруган, П.К. Услари аьраб тарихчйирин эсерариканин, «Дербент-намейиканин» ва бязи жара эсерариканин мянфяаьт ктабгъну. Дидин гъакънаан профессор А.Н. Генкойи чан «Аьраб чIал ва къавкъазоведение» кIуру макъалайиь дибикIна. Чан хрестоматияйиь дидикIнайиь материалариканин Хянгъярин Селимди ктибту ургур чвуччвунна сар чучун нагъил иллагъки макъсадлу ву. Жикъиди кIуруш, табасаран чIалнан гъакънаан вуйи П.К. Усларин китабдин эгъемиятлувал иллагъки чIалар аьгъю апIбаъ ва табасаран халкъдин аьдатар ва тарих аьгъю апIбаъ гизаф аьхюб ву.

П.К. Усларин «Табасаран чIал» китаб чап апIбаъ профессор Аь. Мягъямад товди аьхю роль уйнамиш гъапIну. Дугъан ляхниз академик А.С. Чикобавайи зурба къимат тувну.«П.К. Усларин «Табасаран чIал» кIуру зегъмет, – бикIура дидин кIулин редактор, гуржи илимдин Академияйин академик, профессор А.С. Чикобавайи, – гъира, табасаран чIалнаан швнуб-саб тамамди вуйи мялуматар чап апIбан къяляхъра, чан эгъемият дубгнайиб дар». Редактори дюзди къайд апIурайиганси, П. Усларин «Табасаран чIал»китабдихъди таниш хъуз профессор Аь. Мягъяматовдин аьхю ляхнин натижайиь мумкинвал гъабхъну. Хил'инди дибикIнайиь текст чапдиз гъязур апIури, эвелин, яни башламиш апIн бан макъала ва илимдин комментарийир дикIури, дугъу гизаф ляхин гъубхъну.

П.К. Усларин табасаран чIалнан монографияйин эгъемиятлувал, думу гъибикI-хъанмина варжна ягъчIвур ургуд йис дубхънашра, гъира дудубгнадар.

Думу иберийна-къавкъаздин чІалар ахтармиш апІрудариз гизаф материал айивалиинди, автори чІалниин гизаф ляхин дапІнайивалиинди къиматлу ву.

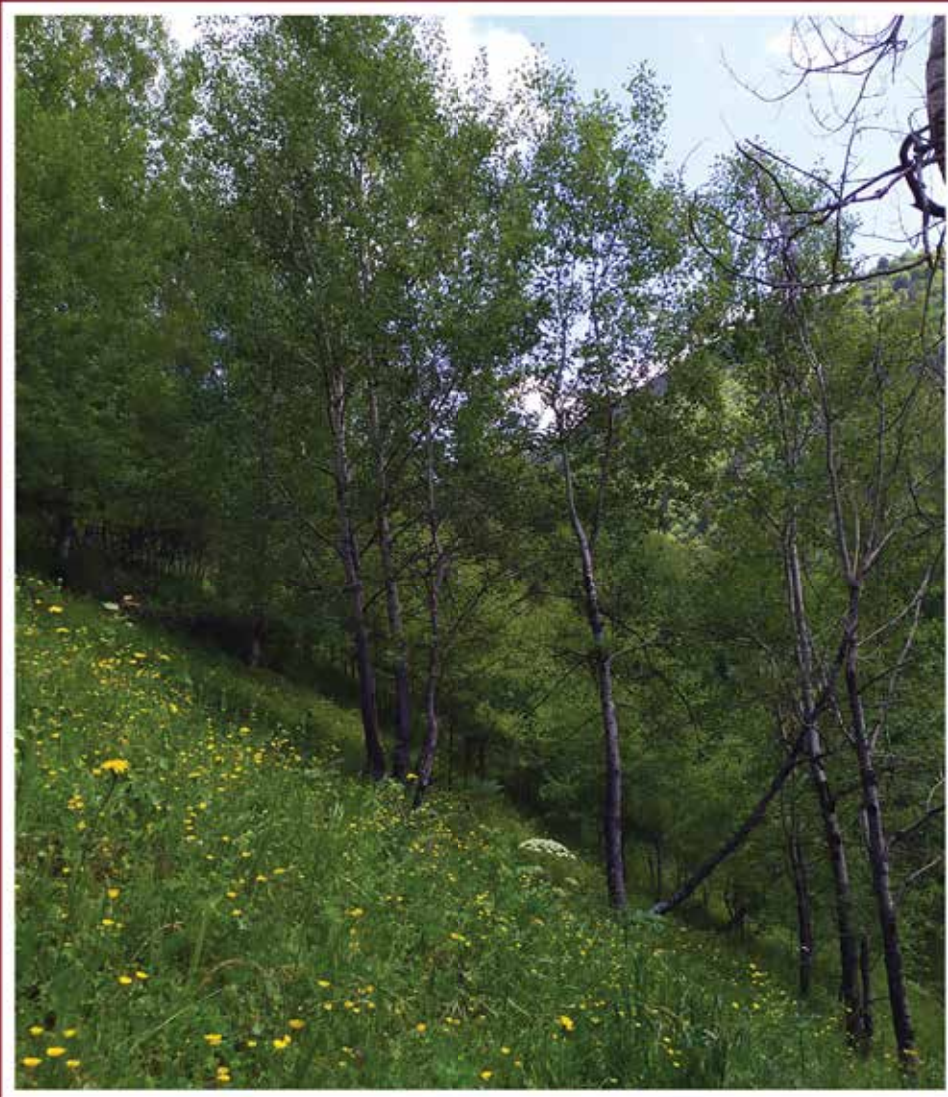
Профессор Аь. Мягьяматовди адабгъу П.К. Усларинкитабдиз, Къавкъаздин чІалар ахтармиш апІру ихъ лингвистариси, жара уьлкйириан вуйи лингвистарира, гьадмугьисабнаан Германияйин, США-йин, заан къимат тувну. Гъаци, Бонндин чІалар ахтармиш апІру институтдин директор Карл Хорст Шмидтди, Оксфорддин университетдиан вуйи Саймон Кристди ва жарадари П. Усларин монография адабгъбаъ Аь. Мягьяматовдин зигъимдиз заанкъимат тувну. «Усларин ахю зегъмет чапдиан адабгъуз гъязур апІбаъ Аь. МягьяматовІан жара кас улупуз шулдар, дугъу чан чалишмиш валириинди думу цирклиан чаз заан аьгъювалар айиб улупну», – гъибикІну Карл Хорст Шмидти.

П.К. Усларин «Табасаран чІал» китаб адабгъбан къяляхъ, профессор Мягьяматовди 1980-пи йисан 5-пи мартди узун хътапІу чан кагъзиъ гъамци бикІура: «1948-пи йисан ккебгъу Усларихъди вуйи эпопея аьхирки ккудубкІну. Китаб столиин ал. Думу чапдиан адабгъуз ихтияр гъадабгъуз узу гъятта Главлитдизра кмиди гъягъюри гъахъунза. СумчІур йисандин аьзиятар ккудукІну. Ич руководствомиз китаб къабул гъабхъну. Арнольд Степановичди мубаракра гъапІунза. Магъа узу гъамус йиз улихъ дипнайи думу китабдиз лигури, фикир апІураза, гъюрматлу Мягьямед, йиз аькьюл гъам Усларин, гъамсана узу чаз ахю гъюрмат апІру табасаран халкъдин улихъ марциди вуйиз».

П.К. Усларин «Табасаран чІал» удубчІувал илимдин уьмриъ эгъемиятлу гъядиса ву. Шаксуз вуди китабдиз студентарин, мялимарин, илимдиъ лихурайидарин, Дагъустан халкъарин чІалар аьгъю апІуз ккунидарин арайиъ учув урхрудар гъаммишан дихъиди.

Мягьямед ГЪЯСАНОВ,
тарихдин илмарин доктор, профессор,
РФ-йин ва РД-йин илмарин лайикълу гъуллугъчи.

Литературайин Табасаран

На табасаранском языке

